

Науково-популярний часопис
для вчителів
"Наш український дім"
№ 1, 2010 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 10 від 29.06.10 р.

Засновники:

Центр гуманітарної співпраці
з українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Бойко О. Д.,
докт. політ. наук, проф. ;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф. ;
Астаф'єв О. Г.,
докт. філол. наук, проф. ;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф. ;
Онищенко Н. П.,
член Нац. спілки журн.
України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф. ;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц. ;
Овдієнко О. І.,
фахівець Центру;
Стребкова І. О.,
фахівець Центру.

Верстка, макетування:

Овдієнко О. І.

Зміст

Українські виміри: українознавство

- І.Ключковська** Нова українська присутність у світі. Контекст східної діаспори та "четвертої хвилі еміграції" 4
В.Гнатюк Українська діаспора в Португалії у дослідженнях португальських науковців 6
М.Семенова Українська культура 90-х рр. ХХ ст.: суперечливість засад процесу становлення 11
Є.Луняк Минуле України в романтичних історіях. Дівоча вежа у Судаку. Тополя. Приворотне чаклунство Добради. Жорстоке серце завойовника 14
Л.Шовкун, К.Фоменко Нобелівські лауреати – українці за походженням 23

Наукові розвідки

- О.Капленко** Штрихи до творчого профілю В. Домонтовича 27
Л.Драчук Художній образ романського і готичного соборів 31
В.Пащенко Стилістичне використання порядкових числівників сучасної української літературної мови 32
О.Булгакова До питання про синтез мистецтв у творчості українських композиторів 35
О.Пулінець Особливості децентралізованої освіти Канади 39
О.Філоненко Дистанційне навчання в системі вищої освіти 43
Т.Бутурлим Профілактика ґендерного насилля як умова формування паритетної культури старшокласників 50
Л.Коновал Вивчення інформаційних потреб читачів наукової бібліотеки у контексті бібліотечного маркетингу 55
Ю.Філоненко, О.Філоненко Походження назв населених пунктів Чернігівської області 57

Методичні матеріали

- І.Стребкова** "Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. І, може, це і є моя найвища сутність..." 63
Л.Левіна Літературний вечір "Ужель та самая Татьяна?.." 68
С.Крапив'янський Україна за часів гетьманування

Івана Мазепи.....	71
-------------------	----

Т.Бутурлим Психолого-педагогічний тренінг для практичних психологів та соціальних педагогів "Формування навичок застосування контент-аналізу у психологічній діяльності".....	76
Н.Федорченко, Т.Федорченко Узагальнювальний урок з теми: "Надорганізові системи". (Біологія. 11 клас). Урок-гра "Слабка ланка".	84
Т.Діжовська Портфоліо для дитини з вадами слуху	88
Т.Котляр Вечір знайомств.....	91
Л.Ролік Конспект заняття з малювання: ознайомлення з предметним довкіллям. Тема: Місто, де я народився, "Святковий салют".....	93

Поезія, проза, переклади

А.Ролік Роберт Шеклі. Заповітні бажання. Сьома жертва.....	95
І.Харитонов Переклади поезій.....	102

Літературний дебют

В.Шевчик Поезії.....	112
-----------------------------	-----

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям з діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНСЬКІ ВИМІРИ: УКРАЇНОЗНАВСТВО

Ірина Ключковська

НОВА УКРАЇНСЬКА ПРИСУТНІСТЬ У СВІТІ. КОНТЕКСТ СХІДНОЇ ДІАСПОРИ ТА "ЧЕТВЕРТОЇ ХВИЛІ ЕМІГРАЦІЇ"

Метою даної статті є спроба окреслити явища української діаспори, а саме східної діаспори та "четвертої хвилі еміграції" як факт нової української присутності у світі у контексті взаємозв'язків держава – діаспора.

Україна, яка є частиною світового глобально простору, опинилася перед викликами ХХІ століття, пов'язаними з потужними міграційними процесами, творенням нових діаспорних структур та змінами у діаспорних середовищах, які були сформовані у минулому столітті. Українська діаспора – це живий організм, який зазнає впливів та змін, зумовлених рядом економічних, політичних та культурних чинників.

Українські громади сьогодні не існують у їх первісному вигляді. В їх середовищі відбуваються зміни. За роки незалежності нашої держави виникло також нове явище – східна діаспора, яка почала розвиватися після розвалу радянської імперії, проте знаходиться лише на стадії активного структурування і потребує особливої уваги й підтримки з боку своєї історичної батьківщини. Народилася й нова проблема – четвертої хвилі еміграції з мільйонами наших співвітчизників, якими практично не займається держава, завдання якої частково перебрала на себе церква, слугуючи тим осередком, навколо якого гуртуються заробітчани. Потужний відтік інтелектуальної та робочої сили з України вимагає як зміни внутрішнього законодавства, так і зовнішньої політики.

Попри всі проблеми, пов'язані з цими новими явищами, які виникли за роки незалежності України, ми можемо однозначно стверджувати про появу нової української присутності у світі.

Мова йде про східну діаспору, що утворилася на пострадянському просторі, яка зумовила не лише значні кількісні й якісні зміни, але й переформатування взаємозв'язків у діаспорному середовищі. Про це засвідчує введення структур східної діаспори до складу Світового Конгресу Українців та окреслення у завданнях СКУ напряму допомоги східній діаспорі як пріоритетного.

Розпад радянської імперії започаткував процес національної ідентифікації, результатом якого була поява нових українських організацій, активно почали діяти механізми спільнотного згуртування, яке, проте, на сьогодні не є завершеним і потребує допомоги не тільки від добре структурованої західної діаспори, але й від української держави в контексті міжнародно-правового захисту, фінансової, матеріальної, інформаційної підтримки з метою відродження національної ідентичності.

Частина українського соціуму, яка опинилася з різних причин і за різних обставин у країнах пострадянського простору, на шляху до повної інтеграції у суспільство країн проживання зазнала значних змін.

Проте частина українства нових незалежних держав, яка зберегла чи відроджує свою національну ідентичність, обрала "творення діаспор" як модель інтеграції в соціум країни свого проживання.

Творення українських діаспор у країнах – колишніх республіках СРСР знаходиться далеко не на завершальній стадії. Недостатньо структурована й організована українська спільнота може стати перед загрозою кризи етнічності, з якою стикається іммігрант будь-якої країни та перед вибором: або повернутися на батьківщину, або розчинитися в новому соціокультурному середовищі.

Оскільки в нових державах інтегровані українці як мінімум двох-трьох поколінь, то масового повернення на свою першу батьківщину навряд чи слід очікувати, але запобігти новій асиміляційній хвилі держава зобов'язана шляхом вироблення і послідовної реалізації програм, спрямованих на відродження та збереження національної ідентичності українців як першого етапу далекоглядної політики співпраці з закордонним українством.

Держава зобов'язана проявити політичну волю і дати достойну відповідь на ще один виклик – комплекс проблем, пов'язаний з новою хвилею еміграції.

За різними експертними оцінками, за роки незалежності Україну покинуло до 7 млн. осіб.

Попри суперечності щодо статистики, наведені цифри дають загальну уяву про масштаби зовнішньої трудової міграції українців як соціального процесу.

На думку науковців, процес інтеграції трудових мігрантів у країнах їхнього проживання відбувається за кількома моделями, серед яких ми виділимо наступні: добровільної сегрегації, творення діаспор, маргіналізації, асиміляції.

На нашу думку, найбільша частина трудових українських емігрантів зазнає маргіналізації, оскільки серед них великий, за даними експертів, відсоток нелегальних мігрантів – 70%.

Це призводить до значних негативних наслідків для самих мігрантів, у першу чергу психологічного характеру, до руйнування інституту родини, до виникнення внаслідок цього великого прошарку дітей – соціальних сиріт, які позбавлені батьківського піклування при живих батьках та ін. Через процеси маргіналізації зазнає втрат і держава, яка позбулася частини власного інтелектуального та робочого ресурсу та потенційних діаспорян, які за умови успішної інтеграції могли б утвердити дієву українську присутність у світі та бути потенційним виразником українського інтересу за межами нашої держави.

Україна прийде до усвідомлення підтримки і допомоги українського емігранта. Для цього перш за все слід переосмислити напрями зовнішньої і внутрішньої політики щодо емігрантів. Хоча Україна є експортером робочої сили, проблемам її регулювання не надається належної уваги на державному рівні. Дії держави мають бути спрямовані на захист прав громадян, які працюють за кордоном, більш сприятливих можливостей їх працевлаштування.

Слід розробити програму дій щодо збереження національної ідентичності українця новітньої хвилі еміграції, в тому числі забезпечення розвитку українського зарубіжного шкільництва як фактора збереження ідентичності, розбудови культурно-інформаційних українських центрів як джерела поширення знань про Україну, місця спільнотного згуртування, ресурсу для залучення іноземців до українознавчої тематики.

Висновки. Поява цих нових явищ, нової хвилі еміграції та східної діаспори, вимагають детального аналізу, вивчення та вироблення нової стратегії співпраці, спрямованої в першу чергу на збереження національної ідентичності як основи для подальшої спільної роботи для розвитку України. Вкладаючи значний матеріальний та духовний ресурс на підтримку громад українського зарубіжжя, держава Україна засвідчить про свою здатність далекоглядної політики, яка дасть значні дивіденди у майбутньому як відповідь на капіталовкладення у сьогоднішні. Аби нова українська присутність у світі була дієвою, на нашу думку, необхідно забезпечити відповідну нормативно-правову, інституційну, фінансову, інформаційну базу як основу для втілення програми співпраці зі світовим українством. Ця програма як конкретна реалізація концепції повинна вибудовуватися на основі системного підходу.

Література

1. Володко В., Ровенчук О. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів // Вісник Львівського Університету. Сер. "Соціол." – Львів, Вип. 2. – 2008 – С. 182–210.
2. Зовнішня трудова міграція населення України. – ДП "Інформаційно-аналітичне агентство". – Київ, 2009. – 120с.
3. Іванкова-Стецюк О. Українська трудова міграція в якісному вимірі: за матеріалами глибинних інтерв'ю та фокус-груп // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. / [за ред. І. Маркова]. – Львів, 2009. – 248 с.
4. Марков І. Українська трудова міграція в ЄС: соціологічно-статистичний портрет// На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. / [За ред. І. Маркова]. – Львів, 2009. – 248 с.
5. Трощинський В., Попок А. Проблеми етнічного відродження східної української діаспори // Українські варіанти. – К., Ч. 2. – 1997. – С. 26–33.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В ПОРТУГАЛІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Ще порівняно недавно, якихось 40–50 років тому, Португалія була однією з найвідсталіших країн Європи – як у соціально-економічному, так і в політичному плані. Довготривале правління фашистської диктатури Салазара призвело до занепаду промисловості та сільського господарства, до тривалих колоніальних воєн, які знекровлювали країну, до міжнародної ізоляції. Населення було бідним, неграмотним, при першій-ліпшій нагоді намагалося емігрувати до розвинутих країн Західної Європи й Америки.

Лише після падіння режиму Салазара ("революція гвоздик" 25 квітня 1974 р.), коли було проведено кардинальні економічні та політичні реформи, та після прийняття Португалії до ЄС (1986 р.) і надходження величезних інвестицій від цієї спільноти розпочався бурхливий економічний розвиток країни. Водночас за інерцією значна частина португальців емігрувала й далі до країн із вищим рівнем життя, і зараз кожен третій з них живе за кордоном (з 15 млн. усієї популяції 5 млн. постійно мешкають за межами Батьківщини, лише у Франції їх понад 1 млн.).

Натомість із країн, де португальська мова використовувалась як офіційна (порт. аббревіатура PALOP), – з колишніх африканських колоній – Анголи, Мозамбіку, Гвінеї-Бісау, Островів Зеленого Мису, а також із Бразилії, Гоа тощо прибувало все більше іммігрантів, які займали робочі місця, що звільнялися автохтонами, і з середини 90-х років минулого століття Португалія почала перетворюватися із країни-постачальника емігрантів на країну-приймача іммігрантів.

Тоді ж розпочалося планомірне збирання інформації щодо новоприбульців державними службами, було проведено дві легалізаційні кампанії (1992 та 1996 р.), розгорнуто перші наукові проекти з проблематики імміграції до Португалії.

В останні роки ХХ століття кількість переселенців з країн PALOP плавно збільшувалася й далі за рахунок, головним чином, родичів тих, що переїхали раніше.

Однак на переломі століть, протягом 2000–2002 рр., Португалію, як і деякі інші країни Південної Європи – Іспанію, Італію, Грецію, – буквально затопила потужна міграційна хвиля зі Східної Європи – передусім, з України, Молдови, Румунії, Росії, – і ця хвиля стала великою несподіванкою як для португальського суспільства, так і місцевої влади.

Ще б пак! За якісь 2–3 роки державу заповнила навала із сотень тисяч непрошених гостей з країн, які перед тим не мали з нею жодних історичних чи культурних зв'язків [1]! Ця навала за своєю численністю одразу перевищила всю попередню імміграцію з країн PALOP, яка накопичувалася тут протягом останніх 20 років, а новоявлені номади-українці посіли перше місце за своєю кількістю серед інших національних груп іммігрантів [2]. Зауважимо, що наведені статистичні дані стосуються лише наших легалізованих співвітчизників, а разом із нелегалами їх було, за підрахунками українського посольства в Португалії, набагато більше – до 150 тис. чол. [3].

Майже одразу прибульці з країн колишнього Радянського Союзу та з деяких держав т.зв. "соціалістичного табору" – в першу чергу, з Румунії, Болгарії, Польщі – стали об'єктом ґрунтовних досліджень португальських науковців. Услід за ЗМІ в наукових розвідках цю нову хвилю шукачів кращої долі називали "імміграцією зі Сходу" ("imigração do Leste") або – з певним уточненням – "імміграцією зі Східної Європи" ("imigração do Leste Europeu"). У переважній більшості наукових праць португальських дослідників усіх цих іммігрантів розглядають як одну збірну групу, скопом, без розрізнення за національною належністю.

Лише в деяких розвідках знаходимо диференційовані характеристики (за певними параметрами) найбільш численних національних груп іммігрантів, – передусім, українців, а також молдаван, румунів, росіян. Тільки українцям як найчисленнішій спільноті серед усіх східноєвропейців у Португалії присвячено низку спеціальних наукових праць, щодо решти – дастьбіг [4].

Слід зазначити, однак, що в середовищі португальських науковців уже зріє усвідомлення неправомірності такого узагальненого підходу, наголошується на потребі розглядати кожну національну групу іммігрантів зі Сходу Європи диференційовано, з урахуванням їхньої етнічної специфіки, особливостей історії та культури [5].

Водночас зважмо на той факт, що всі монографії, дисертації та статті португальських учених, у назвах яких присутнє збірне словосполучення "імміграція зі Сходу" або "іммігранти з європейського

Сходу", стосуються передусім українців як найчисленнішої спільноти. У різних опитуваннях, на яких базуються ці дослідження, українці становлять переважну більшість респондентів, іноді аж до 90 відсотків. Тому всі ці наукові праці можна вважати такими, що стосуються значною мірою української діаспори в Португалії.

Одним із перших широких соціологічних досліджень східноєвропейської імміграції, проведених португальськими науковцями, стало опитування, здійснене 2002 р. Центром соціальних студій при університеті міста Куїмбра під керівництвом професора Марії Баганья (1950–2009 рр.). Тоді було опитано 735 чол. по всій країні, з числа яких 89,4% становили українці. Питання стосувалися всіх сторін життя новоприбульців, детально з'ясовувалися їхні соціально-демографічні характеристики та плани на майбутнє.

Через два роки той самий центр провів ще більш широке опитування серед 937 східноєвропейців (57% – українці) з метою, головним чином, вивчення тенденцій у процесах їхньої соціальної інтеграції. Результати обох досліджень було опубліковано в низці праць проф. М.Баганья та її учнів Жузе Маркеша та Педру Гойша [6]. Дотепер одним із провідних напрямків ЦСС Куїмбрського університету залишається вивчення східноєвропейської імміграції. Тут заплановано випустити збірник статей, присвячений виключно українській діаспорі [7].

Слід зазначити, що загалом дослідження феномена імміграції має в Португалії організований, планомірний і системний характер. Цього досягнуто завдяки створенню при урядовому органі – Вищому Комісаріаті щодо Імміграції та міжкультурного діалогу (ACIDI) неформального координаційного центру "Огляд Імміграції" ("Observatório da Imigração" (далі – ОІ), який на договірних засадах узгоджує напрямки й тематику досліджень восьми наукових установ країни, що спеціалізуються на вивченні проблем, пов'язаних з імміграцією, і які функціонують у головних університетських містах – Лісабоні, Куїмбрі та Порту. "Огляд імміграції" подає на своєму сайті електронні версії монографій, магістерських та докторських дисертацій, журналу "Migrações" ("Міграції"), бібліографію та найрізноманітнішу інформацію на теми імміграції. Зокрема, на сьогодні тут представлено 38 монографій, 28 дисертацій, є й тематична підбірка публікацій, присвячених імміграції зі Східної Європи [8].

Відповідно до узгодженого з науковими інституціями плану досліджень та публікацій ОІ скеровує на їхню реалізацію кошти з державних джерел – Фондації для науки і технологій та Лузо-Американського фонду розвитку. Велику роль у фінансуванні різноманітних проектів, пов'язаних із дослідженням проблем імміграції, відіграє і потужна приватна фундація Гульбенкяна.

Головна мета ОІ – сприяти поглибленню знань про імміграцію в країні, допомагати виробленню наукових рекомендацій для проведення урядом ефективної політики щодо розв'язання різних проблем іммігрантів та інтеграції їх до португальського суспільства.

Португальські науковці з'ясували економічні та політичні причини виникнення масового міграційного руху в країнах Східної Європи. Головною з них став, на їхню думку, колапс комуністичних режимів, перехідний стан економік колишнього соцтабору, що супроводжувався падінням виробництва, безробіттям, низьким рівнем зарплат і пенсій, зuboжінням населення.

Падіння Берлінської стіни та свобода виїзду за кордон, отримана після розпаду Радянського Союзу, спонукувала колишніх його мешканців шукати засобів існування за межами Батьківщини, переважно, у Європі. Португалія ж на той час переживала економічний підйом, гостро потребувала робочих рук, особливо в будівництві та в готельно-ресторанному бізнесі. За законом від 10 січня 2001р. в країні проводилася широка легалізація імігрантів, і все це робило її надзвичайно привабливою для міграційних потоків.

Чинники ж, які зробили можливим переміщення такої величезної маси людей з одного кінця Європи до іншого, згодом було з'ясовано португальськими державними установами. Це передусім: а) брак контролю у видачі короткотермінових віз державами Євросоюзу, що межували з країнами колишнього соціалістичного блоку; зокрема, прямо вказувалося, що 57% таких віз було видано консульськими установами Німеччини в Україні, Молдові та Росії, звідки й прибула основна частина нелегалів; б) організований трафік людей з цих країн під прикриттям "туристичних агенцій", які забезпечували потенційних імігрантів пакетом документів, потрібних для перетину кордону держав Шенгенської зони, транспортом (здебільшого мікроавтобусами), контактами в країнах призначення; в) можливість швидкого і безперешкодного пересування простором Шенгену [9].

На початку 2005 року в Німеччині вибухнув т.зв. "візовий" скандал, пов'язаний із викриттям фактів безконтрольної видачі короткотермінових віз посольством Німеччини в Києві, внаслідок якого змушений був залишити Бундестаг державний міністр Людгер Формель і зазнав серйозного удару

імідж тодішнього міністра закордонних справ Німеччини Йошки Фішера, який визнав "помилкою" прийняття нових правил видачі віз у березні 2000 р. Цією "помилкою" вправно скористалися злочинні мафіозні угруповання в країнах колишнього СРСР, які, майже не криючись, налагодили конвеєр масової відправки людей за кордон.

Визначаючи типологічні риси східноєвропейської імміграції початку XXI століття, португальські дослідники зазначають, що це – тимчасова трудова міграція, яка є "парадигматичною" для доби глобалізації, коли несподівані й масові переміщення людей з однієї частини світу до іншої можуть відбуватися тому, що відстані втрачають своє часове значення, послаблюється або й зовсім зникає (як у випадку Шенгенської зони) контроль державних кордонів, з'являються організації, які роблять своїм бізнесом трафік людей за найбільш оптимальними напрямками [12].

Незважаючи на несподіваний, непередбачуваний характер масового приїзду заробітчан із європейського Сходу та пов'язані з ним проблеми, що виникли в країні, – у т.ч. і у сфері охорони громадського порядку, – в цілому державні органи Португалії і тубільні науковці оцінюють його як явище позитивне, що потужно сприяє розвитку економіки країни, зокрема, занедбаного сільського регіону Алентежу, а також покращенню демографічної ситуації [13]. Особлива цінність прибульців зі Сходу – і передусім українців – полягає в тому, що вони – працьовиті, налаштовані на працю і заробіток, люблять і вміють працювати. Це – високоосвічені люди, на загал їхній освітній рівень набагато перевищує середній рівень освіченості португальців, – передусім у галузях, пов'язаних із технічним виробництвом. За опитуванням 2002 р. (735 чол., 89,4% – українці), 60,8% заробітчан мали вищу та середньоспеціальну освіту, а ще 38,8% – закінчену середню чи професійно-технічну освіту [14]. Португальські державці та інтелектуали розглядають українців та інших східноєвропейців як певний мізковий капітал, "фермент" для розвитку власного суспільства [15].

Підтвердження цього знаходимо в численних розвідках, де наводяться і статистичні дані щодо рівня освіти українців, і свідчення португальців – звичайних робітників та власників підприємств. "Це люди – які справді хочуть працювати", – кажуть португальські роботодавці про українців та інших східноєвропейців, відзначаючи, що вони легко погоджуються на понаднормову роботу, а також на роботу у вихідні, свята, нічні зміни [16]. Завдяки своїй освіченості, технічному розвитку вони здатні швидко опанувати незнайому раніше техніку і технології. "Навчаються за 5 хвилин!" – кажуть про українців підприємці. Починаючи допоміжними робітниками, через деякий час наші заробітчани стають і бригадирами ("ensagregados"), і машиністами кранів, екскаваторів, грейдерів, навчаючись у процесі роботи [17]. Порівняльний аналіз результатів опитувань 2002 та 2004 рр. показує, що за два роки перебування в Португалії кількість східноєвропейських заробітчан з вищою освітою, які виконували некваліфіковану роботу, зменшилася вдвічі (відповідно 72,2% 2002 р. і 35,8% – 2004 р.) [18].

Разом з тим, кількість дипломованих спеціалістів з України та з інших східноєвропейських країн, зайнятих на низькокваліфікованих роботах у будівництві, на промислових підприємствах, у готельно-ресторанному бізнесі, у сфері обслуговування, у сільському господарстві, залишається ще доволі високою, і це заважає ефективно використовувати потенціал іммігрантів зі Сходу, швидко інтегрувати їх до португальського суспільства.

Тема ж інтеграції останніми роками стала провідною в наукових розвідках, присвячених імміграції. Яких би проблем життя іноземців у країні не торкалися науковці – чи то охорони здоров'я, чи шкільництва, чи духовної культури, чи роботи національних асоціацій та товариств, проблеми інтеграції прибульців завжди стоять на першому плані. Такий підхід узгоджується із загальними тенденціями розвитку португальського суспільства, всієї державної політики стосовно іммігрантів, у т.ч. й українців.

Інтеграційна політика в Португалії, як і в Європі в цілому, базується на загальноприйнятій концепції "багатокультурності", що передбачає співіснування культур різних етнічних груп у контексті одного суспільства. На її основі Рада міністрів Португалії затвердила 2007 р. План інтеграції іммігрантів, який містить 122 позиції! Цій самій меті послужила і реорганізація урядового органу – Вищого Комісаріату у справах імміграції та етнічних меншин (ACIME) у Вищій Комісаріат у справах імміграції та міжкультурного діалогу (ACIDI).

Проблема інтеграції іммігрантів особливо гостро стала на порядку денному португальського суспільства, коли десь від 2003 року почалося зниження темпів росту економіки, яке триває й донині. Багато українських і загалом східноєвропейських заробітчан, у першу чергу, тих, яким не вдалося легалізуватися, стали повертатися додому або переїжджати до інших європейських країн, зокрема, до Іспанії, Чехії, Польщі.

Щоби затримати цей процес, уряд ужив низку дієвих заходів. Від 2006 р. почалася видача нових ідентифікаційних посвідчень особи – дозволів на проживання (*autorização de residência*) з терміном дії на 2 або на 5 років замість попередніх дозволів на перебування (*autorização de permanência*), які треба було поновлювати щороку. Того ж року було прийнято новий закон про громадянство, за яким іммігранти тепер мають право клопотатися про надання громадянства після 6 років легального перебування в країні. У жодній іншій країні Євросоюзу не можна так легко стати її громадянином іноземцеві.

Крім того, від середини 2000-х років було введено процедуру возз'єднання родини, завдяки якій легалізований іммігрант з України міг викликати до себе на постійне проживання найближчих родичів – дружину чи чоловіка, батьків, неповнолітніх дітей. Відтоді ж уряд дозволив банкам видавати українцям та іншим іммігрантам довготермінові кредити на придбання рухомого і нерухомого майна. Усі ці заходи значно прискорюють процеси інтеграції заробітчан.

Попри прояви зверхності та дискримінацію, переважна більшість українців, як показують дослідження португальських науковців, у цілому задоволена своїм приїздом до Португалії (2002 р. 52% українців оцінювали його як позитивне, 7% – як негативне) [33]. Якщо 2002 р. лише 12,8% планували тут залишитися, то 2004 р. – вже 29% [34]. Можна не сумніватися, що в подальшому, у зв'язку з можливістю безперешкодного возз'єднання родини, отримання великих кредитів, придбання нерухомості та права набуття громадянства, яке дає можливість жити й працювати в будь-якій країні Євросоюзу, кількість тих, хто захоче залишитися в Португалії, буде лише збільшуватися.

Звичайно, далеко не всі проблеми та не всі аспекти життя української діаспори в Португалії вивчено місцевими науковцями з достатньою повнотою. Бажано, щоб у подальшому вони відійшли від узагальненого підходу до східноєвропейських іммігрантів і розглядали б їх тільки за національними групами, давали б їм порівняльні характеристики – адже, незважаючи на спільний досвід життя в Радянському Союзі, вони суттєво різняться між собою. Це змусило б португальських науковців глибше вивчати історію, культуру, звичаї та традиції кожного з цих народів і враховувати їх при моделюванні процесів інтеграції.

Незнання специфіки національної історії кожної з цих груп новоприбульців іноді призводять до наївних, поверхових висновків. Так, одна із дослідниць на підставі лише того факту, що українська греко-католицька церква і католики Португалії перебувають під юрисдикцією Папи Римського і працюють у тісній кооперації, прогнозує – через зміну поколінь – швидку асиміляцію греко-католиків(!) [35]. Дослідниця не поцікавилася славною історією цієї церкви, яка за 400 років співжиття із близькоспорідненою за мовою польською католицькою церквою не тільки не злилася з нею, а навпаки, стала берегинею української ідентичності, мови й культури. Чекаємо від португальських науковців появи узагальненої монографії про життя української діаспори, як це зроблено, зокрема, стосовно прибульців із Бразилії та Островів Зеленого Мису [36].

Бракує також широкого спеціального дослідження – подібного до того, що його провів 2002 та 2004 р. Центр соціальних студій Куїмбрського університету, – стосовно процесів адаптації та інтеграції українців до португальського суспільства в другій половині 2000-х років після прийняття нового Закону про громадянство, продовження терміну дії тимчасових посвідчень особи (*autorização de residência*), дозволу на отримання кредитів і придбання нерухомості.

Майже зовсім не приділено уваги в дослідженнях португальських науковців життю українських заробітчан у найпівденнішому регіоні країни – провінції Алгарве, популярній зоні морського відпочинку всієї Західної Європи. Це – третій за чисельністю ареал розселення українців у Португалії (після Великого Лісабону та Центрального регіону). Тут яскраво виражено специфіку їхньої структури зайнятості (велика доля працівників готельно-ресторанного бізнесу) та сезонний характер роботи значної кількості заробітчан.

Майже немає спеціальних розвідок, у яких досліджувалася б робота наших співвітчизників в окремих секторах економіки, зокрема, в промисловості, сільському господарстві, індустрії туризму, у сфері обслуговування тощо. Уривочними є й відомості про українців-будівельників – представників найпоширенішої в Португалії професії наших країн.

Потребують спеціального вивчення проблеми, що стосуються дітей, підлітків, жінок української діаспори в Португалії, її культурного і духовного життя, діяльності асоціацій, рідномовних ЗМІ тощо.

Немає сумніву в тому, що невдовзі результати таких досліджень вийдуть у світ. Запорука тому – скоординований і планомірний підхід до вивчення проблем іммігрантів, добре фінансування проєктів з державних і приватних джерел.

Саме такої планованості та організованості у вивченні проблем власної діаспори бракує вітчизняній науці, особливо щодо теренів колишнього Радянського Союзу та країн нової трудової еміграції – передусім, Іспанії, Португалії, Греції, Італії, Росії, де працює зараз цвіт української нації, стикаючись із безліччю проблем.

Потрібна тісніша співпраця вітчизняних науковців та їхніх колег з інших країн стосовно проведення спільних досліджень, видання колективних праць тощо.

Вітчизняні науковці повинні тримати руку на пульсі життя співвітчизників за кордоном, рекомендувати українським державцям ефективні заходи щодо збереження української ідентичності в умовах посиленої інтеграційної політики у країнах нового розселення.

Література

1. Eduardo de Sousa Ferreira, Helena Rato, Maria João Mortágua. Viagens de Ulisses. Efeitos da imigração na economia portuguesa. – Lisboa, 2004. – P. 21.
2. За офіційними статистичними даними, 2002 р. в Португалії жив 62041 українець, 60368 вихідців з Островів Зеленого Мису, 59950 бразильців, 12155 молдован, 10938 румунів, понад 6 тис. росіян. Лише за один 2001 рік всього в Португалії було видано 126901 дозвіл на перебування (autorização de permanência), з них 36% отримали українці, а за 3 роки (2001–2003) вони отримали майже 65 тис. таких дозволів. Див.: Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques e Pedro Góis. Novas migrações, novos desafios: a imigração do Leste europeu // Revista crítica de ciências sociais. – № 69. – CES, Coimbra. – Outubro de 2004. – P. 96–97.
3. Malynovska Olena. International labor migration from the Ukraine: the last ten years // Maria Ioannis Baganha, Maria Lucinda Fonseca (Eds). New waves: migration from the eastern to the southern Europe. – Metropolis Portugal: Luso-American foundation. – Lisbon, 2004. – P. 13. Цю ж цифру підтверджують і португальські джерела. Див.: João Peixoto. O tráfico de migrantes em Portugal. Perspectivas sociológicas, jurídicas e políticas. – Lisboa, 2005. – P. 123.
4. Maria Paula Oliveira. Percursos migratórios e integração social. Os Ucraniânos no concelho de Leiria. Estudo de caso. – Lisboa, 2005 /tese de mestrado/;
Pedro Perista. Ucraniânos na area metropolitana de Lisboa. Perfis, cenários de permanência e integração. – Lisboa, 2005 /tese de mestrado/;
José Edmundo Xavier Furtado Sousa. Os imigrantes ucraniânos em Portugal e os cuidados de saúde. – Lisboa, 2006 /tese de mestrado/;
Marques José Carlos e Pedro Góis. Ukrainian migration to Portugal. From non-existens to the top three immigrant groups. – Режим доступу:
// <http://www.migrationonline.cz>, 2007. – P. 18.
5. Ana Raquel Matias. Da Ucrânia á Portugal: trajetos migratórios e modalidade de inserção no mercado do trabalho // V Congresso português de sociologia: universidade do Minho, 12 à 15 de Maio de 2004;
Iana Vladimirovna Plissova. As principais dificuldades em lingua portuguesa – caso dos aprendentes ucraniânos // Maria Helena Ança (coord.)
Aproximações à lingua portuguesa. – Aveiro, 2007.
Ana Lucia Amaral, Ana Luisa Oliveira, Rosa Marta Fonseca, Teresa Ferreira.
Das representações às praticas-discursos de Ucraniânos adultos sobre apropriação da lingua portuguesa // Там само.
6. Fernando Luis Mashado e Joana Azevedo. A investigação sobre Imigração em Portugal: tendências, vazios e propostas // Migrações. – 2009. – № 4. – P. 18–19.
7. Крім згаданої вище статті "Novas migrações, novos desafios...", це ще такі праці:
Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques, Pedro Góis. The unforeseen wave: migration from eastern Europe to Portugal // Maria Ioannis Baganha, Maria Lucinda Fonseca (Eds.). New waves...
Maria I. Baganha, José Marques, Pedro Góis. Novos fluxos migratórios-imigrantes da Europa de Leste em Portugal. – Coimbra: CES, 2004.
Pedro Góis, José Carlos Marques. Estudo prospectivo sobre imigrantes qualificados em Portugal. – Lisboa, 2007.
8. Див.: Observatório da Imigração. Planos. – Режим доступу:
// <http://www.oi.acidi.gov.pt>.
9. Observatório da imigração. – Режим доступу:
// <http://www.oi.acidi.gov.pt>.

9. Цит. за ст.: The unforeseen wave... – P. 28–29.
10. Peixoto J. O tráfico... – P. 205.
11. Там само. – PP.114–210.
12. Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques, Pedro Góis. The unforeseen wave...P. 27–28.
13. Eduardo de Sousa Ferreira, Helena Rato, Maria João Mortágua. Novos caminhos da Europa. A imigração de Leste. – Oeiras: Celta Editora, 2005. – P. 6–7.
14. Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques e Pedro Góis. Novas migrações... P. 102.
15. Elsa Dionisio. Políticas locais e acção colectiva dos imigrantes da Europa de Leste, no concelho de Lisboa. – Lisboa, 2007. – P.138.
16. Lourenço Xavier de Carvalho. Impactos e reflectos do trabalho imigrante nas empresas poruguêsas-uma visão qualitativa. – Lisboa, 2004. – P. 40-41.
17. Там само. – P. 44-45.
18. Pedro Góis, José Carlos Marques. Estudo prospectivo...P. 78.
19. Там само. – P.81.
20. Elsa Dionisio. Políticas locais...P.140.
21. Див., зокрема: Margarida Marquês, Joana Lopes Martins. Jovens, migrações e a sociedade da informação e do conhecimento. A escola perante a diversidade. – Lisboa, 2004.
Daniela Sofia Correia. Os imigrantes do Leste europeu e o papel de educação nas suas reconfigurações identitárias. – Porto, 2004 /tese de mestrado/.
José Palma Rita, Paula Lopes Rita. A escola no caminho da fixação dos imigrantes do Leste no interior do país. Constrangimentos e desafios // Sociedade e trabalho. – 2004. – № 19–20.
António Sota Martins. A escola e a escolarização em Portugal. Representações dos imigrantes da Europa de Leste. – Lisboa, 2008 /tese de mestrado/.
22. Mirotshnik Viktória. Integração e escola em populações imigrantes de ex- URSS. – Lisboa, 2006 /tese de mestrado/. – P. 149.
23. Там само. – P. 150.
24. António Sota Martins. A escola...P.180.
25. Pedro Góis, José Carlos Marques. Estudo prospectivo...P. 134.
26. Marina Kolarova, João Peixoto. Sindicatos e imigração em Portugal. – Lisboa, 2009. – P.79.
27. Elsa Dionisio. Políticas locais...P.130.
28. Marina Kolarova, João Peixoto. Sindicatos e imigração...P. 79.
29. Ana Catarina Almeida e Ana Paula F. Carneiro. Imigrantes de Leste em Portugal: apoio social e sintomatologia depressiva // Forum sociológico. – 2006. – № 15/16. – P. 290.
30. Mario F.Lages, Verónica M. Policarpo, Paulo Lopes Matos, João Homem Cristo António. Os imigrantes e a população portuguesa. Imagens reciprocas. Análise de duas sondagens. - Lisboa, 2006. – P. 363–364.
31. Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques e Pedro Góis. Novas migrações...P. 107.
32. Fatima Velez de Castro. A Europa do OUTRO - a imigração em Portugal no início do século XXI. Estudo do caso dos imigrantes da Europa de Leste no concelho de Vila Viçosa. - Lisboa, 2008. – P. 197.
33. Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques, Pedro Góis. The unforeseen wave... P. 37.
34. Maria Ioannis Baganha, José Carlos Marques e Pedro Góis. Novas migrações... P. 109.
35. Helena Vilaça. Imigração, etnicidade e religião. O papel das comunidades religiosas na integração dos imigrantes da Europa de Leste. – Lisboa, 2008. – P. 52–53.
36. Observatorio da Imigração. Comunidades. – Режим доступу:
[//http://www.oi.acidi.gov.pt](http://www.oi.acidi.gov.pt).

Марина Семенова

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА 90-Х РР. ХХ СТ.: СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ЗАСАД ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ

У загальній періодизації розвитку української культури етап із 90-х років ХХ ст. науковці виділяють як період українського національно-культурного відродження. Його проявами стали такі явища: поглиблення інтересу до джерел історії та культури, фольклору, повернення забутих імен діячів культури і залучення їх творчості до сучасного духовного життя, відновлення та створення

громадських організацій та установ, що займаються культурно-просвітницькою роботою, розвиток краєзнавчих і народознавчих досліджень, поглиблення зв'язків з культурою української діаспори та входження закордонних наукових українознавчих студій у культурний простір України [1].

Сучасна культура досягла високого рівня розвитку у своїх складових компонентах: наука, освіта, література, мистецтво – сценічне, музичне, образотворче, декоративно-прикладне, самодіяльне, кіномистецтво, народна художня та поетична творчість. Українська національна культура є вирішальним чинником консолідації української нації та основою національно-державних змагань. Провідними культурними факторами національного самозбереження народу є мова, національно-культурні цінності, фольклор, мистецтво.

Процеси державотворення, консолідації української нації та національно-культурного відродження взаємопов'язані між собою і набули нового звучання для України з проголошенням незалежності. Проте розгортання їх відбувалося повільно та суперечливо: ключовим чинником став низький рівень національної самосвідомості населення, а отже, і пасивність у відстоюванні національних гасел. Це явище було обумовлено історично: будучи частиною радянського народу українці не ідентифікували себе як окрему націю, а історична пам'ять зазнала серйозних трансформацій.

Українське національно-культурне відродження розгорталося на теренах пострадянського простору: відсутність державності в минулому, з одного боку, визначало особливу роль української культури як інтегруючого фактора, з іншого ж боку, роль культури як національного інтегруючого чинника особливо зростає за умов незавершеності формування національної державності, недостатньої розвиненості почуття національної ідентичності. Попередня історична доба, якій були притаманні витравлення в суспільстві історичної пам'яті та релігійних традицій, підміна їх догматами офіційної ідеології, породила відчуття глибокої духовної спустошеності в умовах переходу до нового історичного етапу [2].

Ключову роль у гальмуванні процесу національної консолідації відігравали: наслідки тривалої русифікації (українська мова мала низький соціальний статус), неповнота соціальної структури українського суспільства (слабкість національної інтелігенції, відсутність національної еліти як суспільної сили, денационалізованість значної частини робітників), регіонально-культурний поділ країни. Отож, як зауважує Г.Касьянов, українське націотворення у 1990-ті рр. – це був процес українізації самих етнічних українців [3]. Формування громадянської (або політичної) нації передбачає консолідацію навколо етнічного ядра (українців, які дали назву державі) національних груп та меншин у громадянську націю, однак це етнічне ядро саме перебувало у стадії набуття національної самосвідомості [4].

Національним інтегруючим чинником і за умов, коли Україна не мала власної держави, і за умов розвитку процесу децентралізації виступає культура, роль якої особливо зростає в історичній ситуації, що характеризується незавершеністю формування національної державності, недостатньою розвиненістю почуття національної ідентичності [5].

Як зазначає І.Дзюба, культура є виявом сукупної дії нації, і в цьому сенсі старша і суверенніша за державу. Але та переорганізація культурної свідомості й культурної реальності, яка нині відбувається, має багато в чому хаотичний характер. Наша культурна історія складалася так, що в ті порівняно сприятливі періоди, які випадали Україні нечасто, творча енергія нації намагалася надолужити згаяне і за лічені роки пройти той шлях, який інші народи проходили за десятиліття і століття [6].

Процес відродження української культури, як наголошують науковці, має ґрунтуватися на компромісній інтеграції національних та загальнолюдських цінностей: "Аби це наше нинішнє відродження відбулося, аби воно не захлинулося, як це уже не раз у нашій історії було, мусимо пам'ятати, що наше відродження – це насамперед відродження культури як форми згармонізованого буття" [7].

Національна культура розглядається як спосіб життєдіяльності нації, комплекс потенційних і творчих сил народу, разом з тим це культуротворення залежить від історично змінюваних суспільних відносин, способу економічного виробництва, базових для національної психології і ментальності звичаїв, традицій та обрядів, смисложиттєвих принципів, що покладені в підвалини світобачення [8].

У науковій та суспільно-політичній думці існують полярні підходи у питанні ключових засад розвитку культури: ряд авторів надає перевагу особливим рисам українського менталітету, абсолютизує національне начало, заявляючи про їх пріоритетність і унікальність. Але ще горбачовська

перебудова, серед складових якої – гласність, нове мислення, – зумовила інтерес до загальнолюдських цінностей, орієнтацію на європейські та світові досягнення.

Проголошення незалежності України і розгортання державотворчого процесу мали б означати утвердження переваги прихильників національної ідеї та національних цінностей. Проте національна ейфорія та стан національно-духовного піднесення у 90-ті роки йшли на спад: давалися взнаки проблеми соціально-економічного життя, кризи суспільно-політичної сфери. Хоча, зрозуміло, що причини цих проблем полягають не у національних чи загальнолюдських факторах національно-культурної сфери.

Серед ряду причин сучасної складної ситуації в національно-культурній сфері України дослідники виділяють "культурний шок", зумовлений зіткненням різних способів життя, систем цінностей (отже, різних культур) у ході суспільної трансформації.

За визначенням Ю.Полунєєва та Ю.Загоруйко [9], культурний шок у посткомуністичних суспільствах є результатом колізії та взаємовпливу між трьома культуротворчими векторами: новою системою цінностей, що "імпортується" з країн західної цивілізації разом із ринковими моделями економічної трансформації; старою "совєтською" системою цінностей, настанов та поведінкових стереотипів, які поки що домінують у суспільній свідомості; цінностями традиційної національної культури, яка швидко відроджується в нових незалежних країнах. Загальними рисами, характерними для культурного шоку в більшості країн перехідного періоду, є руйнування системи соціальної мотивації, зростання стресу, моральної перевтоми, розчарування та невдоволення серед широких верств населення, підвищена конфронтаційність суспільства і помітна ностальгія за тоталітарним порядком.

А особливість сучасного етапу розвитку українського суспільства полягає в тому, що початки його незалежного державного існування співпали з глибокими суспільно-економічними та культурними перетвореннями. Позбувшись "залізної завіси", Україна стала відкритою не лише для вільного ринку з його позитивними й негативними аспектами, а й для постіндустріального культурного простору з його глобалізаційними тенденціями. Поряд із процесом відродження національно-культурних традицій українське суспільство 90-х років ХХ ст. надзвичайно швидко інтегрується в європейський простір. Французький культуролог Жан-Мішель Гі зазначає, що ці культурні практики в різних країнах дуже подібні; щодо так званої "участі в культурі" – домінування набувають дві моделі: "хатня культура" – полягає головним чином у сидінні перед телевізором, та звичай "кудись ходити" – у театр, кіно, на виставку, до ресторану (ця модель більше поширена серед освіченіших верств суспільства). Друкована продукція читається дедалі менше, домінують електронні засоби "донесення культури" до споживача; елітарна культура швидко втрачає свою суспільну легітимність і престиж у порівнянні з культурою масовою, комерційною. Водночас помітно змінюється роль суспільних груп, які, як традиційно склалося, продукували культуру, – втрачає позиції інтелігенція.

Загалом суспільство постало перед проблемою збереження національної самобутності в умовах незворотного процесу глобалізації. І якщо в суспільно-політичній та соціально-економічній сферах ці явища можуть знайти компромісне поєднання, то в національно-культурній цей процес виявиться вкрай складним [10].

Дослідники вважають, що такою загальною ознакою, за якою можна судити про рівень і ступінь культурного розвитку конкретної історичної епохи, є розвиток самої людини як суспільного суб'єкта діяльності, як історичного суб'єкта. При цьому сама здатність людини бути суб'єктом діяльності отримує в процесі історичного розвитку все більш загальний, універсальний характер. Та ступінь універсальності, з якою людина перетворює навколишній світ на об'єкт своєї діяльності, а саму себе — на її суб'єкт, і становить дійсну "міру" її культурного розвитку, включає в себе найважливіший і найсуттєвіший показник її загальної культури [11].

Науковці підкреслюють і наявність протилежного аспекту: з одного боку, людина, яка діє універсально, є критерієм культурного розвитку конкретної історичної епохи, а з іншого – існує загальна культурно-історична тенденція – це тенденція до універсалізації суспільного буття людини, що означає й універсалізацію самої людини. Цей об'єктивний процес розвитку характерний також для України на різних етапах її історичного поступу. Історія, яка є одним із найважливіших компонентів культури, входить до неї з усіма позитивами і негативами, а культура сприймає насамперед ті історичні процеси, які мали позитивне значення для подальшого розвитку суспільства, оскільки будь-яка культура характеризується позитивними досягненнями людського буття, хоча й негативні процеси так чи інакше даються взнаки.

Культура має всезагальний зміст і значення при забезпеченні особистісного розвитку. Сутність культури можна зрозуміти в єдності двох протилежних полюсів, що переходять один в один, як постійний процес їх взаємного проникнення: з одного боку, культура – це всезагальне багатство людства, а з іншого боку, вона завжди особистісна – культура є внутрішнє багатство особистості [12].

Таким чином, у розвитку культури 90-х років ХХ ст. визначилися засади комплексного поєднання національного відродження (ідея національного відродження була домінантою та рушійною силою в період боротьби за відновлення державності та початкового етапу її розбудови, коли роль національної культури в системі суспільства була особливо значною) із глобалізаційними процесами (що обумовлено історичними впливами, геополітичним становищем, включенням культурного простору України у загальноєвропейський та загальносвітовий контекст), а також новим явищем постала потреба зміщення акцентів із соціальної групи на особистісний чинник.

Література

1. Шейко В. М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). – К., 2005. – С. 447.
2. Дзюба І. Між культурою і політикою. – К., 1998. – С. 59.
3. Касьянов Г. Україна 1991- 2007: нариси новітньої історії. – К., 2008. – С. 131.
4. Там само.
5. Дзюба І. Між культурою і політикою К., 1998. – С. 28.
6. Там само. – С. 32.
7. Культурне відродження в Україні. Історія і сучасність / [за ред. Т.О. Сілаєвої]. – Тернопіль, 1993. – С. 88.
8. Там само. – С. 211.
9. Полунєєв Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації (перспектива України). // Сучасність. –1994. – № 10–11. – С. 32–41.
10. Заграва Е. Глобалізація і нації. – К., 2002. – 64с.
11. Огневюк В. О. Людина, культура, історія. – К., 1999. – 157 с.
12. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. – К., 2004. – С. 9.

Євген Луняк

МИНУЛЕ УКРАЇНИ В РОМАНТИЧНИХ ІСТОРІЯХ

Дівоча вежа у Судаку

На мальовничому Чорноморському узбережжі південного Криму неподалік від Феодосії розташоване прекрасне містечко Судак, одне з улюблених місць відпочинку курортників. Поблизу Судака знаходиться гора, на вершині якої можна побачити високу вежу. З цієї будівлею пов'язана наступна легенда.

Колись у Судаку жили греки. Своє місто вони називали Сугдея. Керував життям поліса (міста) старійшина – архонт. Він мав єдину дочку-красуню, яку безмежно любив. Щоб зберегти цю чарівну квітку, архонт побудував на околиці міста високу вежу, де і поселив свою доньку. Тут його дочка зростала, оточена турботою та піклуванням десятків служниць. Мріяв архонт, що виросте дівчинка і вийде заміж за багатого громадянина, воєначальника, а може, й царя.

У ті часи вся Таврида (Крим) була підкорена владі мудрого і хитрого понтійського царя Мітрідата VI Євпатора. Цар, який перетворив майже весь Понт Євксінський (Чорне море) на внутрішнє озеро серед своїх володінь, увесь час був зайнятий важливими політичними справами: воював, укладав угоди, карав непокірних. Говорили, що він вільно спілкується 22 мовами і може легко зрозуміти представника будь-якого народу своєї величезної держави.

У Тавриді Мітрідат залишив військовий гарнізон на чолі з хоробрим і відданим полководцем Діофантом. Перебуваючи у Сугдеї, бравий вояка Діофант, серце якого не знало жалю, побачив високу вежу, а на її верхівці прекрасну дівчину. Серце його затріпотіло. Чарівна німфа була наділена небесною вродою. Дізнавшись, що вона дочка місцевого архонта, Діофант сказав йому, що неодмінно візьме її за жінку. Архонт не міг відмовити могутньому полководцю, за яким стояла вся міць

понтійської армії, але попросив відстрочки, пославшись на те, що дівчина ще зовсім юна. Жаль було розставатися батькові з єдиною улюбленою донькою.

Розповіли дівчині, хто уподобав її. Зажурилася біденька. Не хотіла вона йти заміж за Діофанта. Серце її хотіло справжнього кохання.

Одного разу улюблена служниця дівчини задивилася униз із високої вежі, зірвалася й упала. Загиблу служницю поховали неподалік від вежі, і дочка архонта випросила у батька дозвіл навідуватися до могили подруги. Вона часто приходила сюди, приносила квіти, годувала птахів, які зліталися при її появі.

Якось, підходячи до цієї могили, дівчина почула чарівні звуки сопілки. Хтось награвав сумну, але прекрасну мелодію. Наблизившись, вона побачила гарного юнака, який грав на сопілці. Він був одягнений дуже бідно, але охайно. Довге волосся парубка розсипалося по плечах, і легкий вітер ніжно ворушив його.

Дівчина запитала юнака, хто він. І той відповів, що він пастух, його отара пасеться неподалік. Два юних створіння розговорилися. Ніколи дівчина не бачила таких прекрасних очей, як у цього молодого чоловіка. Їм було весело удвох і страшенно не хотілося розставатися. Схаменувшись, що її кинуться шукати, дівчина попрощалася із прекрасним юним пастухом і побігла до своєї вежі. А юнак ще довго заворожено дивився услід чарівній дівчині і не міг забути цієї щасливої миті, проведеної з нею.

З того часу обидва втратили спокій. Кожен день дівчина йшла на могилу подруги. Кожен день юний пастух гнав сюди свою отару. Вони розмовляли, сміялися, розважалися. Хлопець грав їй на сопілці, а вона слухала. Їм було тепер байдуже, що вона дочка архонта, а він простий пастух. Вони були так щасливі разом і такі нещасні поодиноці, що у хвилини розставання не хотілося жити.

Хтось підгледів за ними і доповів архонту. Розлютився батько дівчини і наказав схопити зухвалого пастуха. Його кинули у глибоку яму. Довго сидів юнак у тісній кам'яній могилі. А його кохана кожен день приходила в умовлене місце і не могла зрозуміти, куди ж подівся володар її серця.

Одна зі служниць обмовилася, що бачила у холодній глибокій ямі прекрасного молодого в'язня. Серце дівчини ледь не вискочило із грудей. Вона стрімголов помчала туди і побачила свого коханого. Він схуд, зблід, і лише його очі сяяли так само яскраво та ніжно.

Дівчина ледь не втратила розум від горя. Вона мерщій побігла до батька і мольбами, погрозами почала вимагати негайного звільнення хлопця. Якщо його не випустять на волю, то і їй не жити. Уступив архонт сльозам улюбленої доньки. Юнака випустили з темниці. Він був хворим і знесиленим. На вимогу дочки архонт надав йому лікаря, який би поставив пастуха на ноги.

Молодий організм швидко видужував, але найкращими ліками для юнака були не узвари та порошки досвідченого лікаря, а милі очі коханої, яка інколи приходила до хворого.

Довго думав архонт, як розлучити дочку з ненависним пастухом, і вигадав страшний план. Незабаром із Сугдеї мав іти корабель до Мілета. Подорож морем була довга, важка й небезпечна. Архонт викликав до себе юнака і сказав, що коли він хоче одружитися з його донькою, то має поїхати до Мілета, щоб виконати важливе доручення. Коли воно буде виконане, нехай на щоглі корабля вивісять біле вітрило. А якщо цього не буде, то дочка вийде заміж за Діофанта. Юнак із радістю погодився. Не здогадувався він про підступний задум архонта. У захваті прийшов пастух до коханої і повідомив їй, що залишилося ще трохи зачекати. Сплаває він у Мілет – і вони назавжди будуть разом. Не подобалася дівчині ця подорож, серце відчувало щось недобре. Але робити нічого. Благословила вона милого у далеку путь, а сама стала чекати.

Коли корабель вийшов у відкрите море, до юнака прийшли люди архонта. Той наказав умертвити його під час подорожі. Тіло юнака поглинули бурхливі хвилі Понту Евксінського.

А сумна дівчина кожного дня стояла на вежі і чекала, коли повернеться на кораблі її коханий із Мілета.

Минув рік. Щодня і у вітер, і в дощ, і у спеку стояла зажурена дівчина на верхівці вежі, вдивляючись у безмежну морську далечінь. Нарешті на обрії замайорів довгоочікуваний корабель. Із надією видивлялася дівчина біле вітрило, але його не було.

Коли матроси зійшли на берег, не було серед них її коханого. Архонт сказав дочці, що її пастух закохався у Мілеті в іншу дівчину і вирішив там залишитися. Але не вірила красуня брехливим словам батька. Знала вона, що трапилося невинне горе. Не виходила більше дівчина зі своєї кам'яної в'язниці, лише, як і раніше, безцільно дивилася на глибоке море, яке відібрало у неї її єдине кохання.

Одного разу вона побачила, що хвилі прибили до берега тіло чоловіка. Швидко побігла дівчина туди і впізнала у потонулому того, кому віддала своє серце. На тілі загиблого юнака було безліч ножових ран. Зрозуміла вона, який жажливий злочин здійснив її батько. Піднялася вона на свою вежу.

У цю мить до Сугдеї входила армія непереможного Діофанта. Верхи на коні під'їхав уславлений полководець до вежі, де жила його наречена. Спішившись, він піднявся нагору і побачив, що дочка архонта стоїть біля краю вежі. Простягнув до неї руки Діофант. Але дівчина презирливо подивилася у його очі і промовила: "Ти звик усього добиватися силою, але не знаєш, що таке справжнє почуття. Ти такий же бездушний чоловік, як і мій батько. Я ніколи не була і не буду твоєю. Я належала лише одному, якого через кохання до мене позбавили життя. До нього я і піду".

Діофант кинувся до дівчини, але встиг схопити лише хустинку, що спала з її плечей. Подивившись униз, він побачив біля підніжжя вежі мертве тіло тієї, яку хотів зробити своєю дружиною. Зрозумів архонт, яке лихо він наробив. Не витримало його серце загибелі доньки, і він помер. А люди з того часу назвали високу будівлю в Судаку Дівочою вежею.

Тополя

Тополя є давнім символом сумного нерозділеного дівочого кохання. Вважається, що це дерево уособлює самотню дівчину, яка в тузі за коханим підіймає догори руки, молячи про повернення милого. Таке значення тополі зберігається в українських піснях і переказах. Образ цього дерева увічнив у своїй відомій поемі Великий Кобзар. Із тополею пов'язаний обряд, що виконувався в українських селах. Високу струнку вродливу дівчину у гурті подруг обирали тополею. Їй зв'язували угорі руки, прикрашали барвистими стрічками і водили по селу, співаючи пісню:

*Стояла Тополя край чистого поля,
Стій, Топольєнко, стій, не розвивайся,
Буйному вітроньку не піддавайся...*

Виникнення цього обряду та назви дерева народна пам'ять пояснює таким чином.

У слов'янському племені полян неподалік від Києва жив заможний селянин Житий зі своєю жінкою Добриною. Мали вони тільки одну доньку Поляню. Була вона вродливою стрункою дівчиною. Парубки постійно заглядалися на прекрасну Поляню, на вечорницях та ігрищах намагалися показати їй свою силу та вміння, раділи, коли вдавалося упіймати заворожуючий погляд красуні. Проте нікому не вдавалося надовго привернути увагу чарівної Поляни. Як не намагалися юнаки, але її серце було незворушним. Але одного разу Лель і Лада вразили серце красуні. Побачила Поляна молодого парубка Стрибу. Був він невисоким на зріст, не вищим за неї, бігав у широких шароварах. На купальському святі він так перестрибував через величезний вогонь, що здавалося: так високо людині не піднятися. Недарма і прозвали юнака Стриба. Саме тоді на святі Купала Поляна погодилася разом зі Стрибою переплигнути через багаття. Здавалося, що не перестригнули юнак із дівчиною через вогонь, а перелетіли на невидимих крилах. Із того часу тільки про Стрибу і думала Поляна.

Заздрили інші юнаки обранцю Поляни, але нічого зробити не могли. Серцю не накажеш. Часто відправляли Стрибу з різними повідомленнями в сусідні села та до Києва. Хлопець бігав так швидко, що здавалося, ніби він нісся над землею, летів у повітрі. Казали, що він, як захоче, може обігнати стрілу, випущену з лука.

Виросла Поляна. Пора вже була Житому з Добриною подумати про шлюб єдиної доньки. Кого не пропонували їй батьки, усіх відкидала Поляна. Ні про кого не хотіла чути. Тільки за одного хотіла заміж – за Стрибу. Нічого не поробиш, хотілося щастя для дочки. Та і Стриба, який був князівським гінцем, міг стати непоганим чоловіком для Поляни. Почалися весільні приготування. Найкращий посаг приготували батьки для своєї Полі. Відбулися заручини. Стриба з Полею стали нареченими.

І ось настав день весілля. Усі раділи, що кохані нарешті поєднають свої долі назавжди. У пишному весільному вбранні стояла молода наречена. Поряд із нею стояв її щасливий обранець. Над його верхньою губою лише пробивався м'якенький пушок світлих вусів. Поляна та Стриба трималися за руки і спостерігали, як старий волхв готується принести в жертву Ладі та Лелю білого півня, щоб шлюб був щасливий і приносив лише радість і насолоду.

Але не тільки смертні захоплювалися чарівною вродою Поляни. З далекого Вирію побачив прекрасну наречену сам Перун-громовержець. У блискучій колісниці він із великим гуркотом спустився на землю і почав наближатися до зляканого шлюбного натовпу. Люди розступалися перед богом грому та блискавки, боючись викликати його гнів. Палаючі очі громовержця дивилися на Поляню.

І сказав Перун людям: "Ця дівчина моя. Я заберу її з собою у Вирій. Вона стане моєю жінкою".

Ніхто не заперечував всевладному богові, лише Стриба сміливо та рішуче заступив злякану Поляню. Він сказав, що не віддасть її Перуну.

Кинув блискавку Перун у зухвальця і вбив Стрибу на місці. Схилилася над убитим нареченим нещасна Поляна. Гіркими сльозами заливалася бідолашна дівчина. Але Перун сказав їй: "Годі! Час вирушати!"

Підвелася тоді Поляна і відповіла громовержцю: "Кохала я лише Стрибу, а тепер його немає. Тож нехай я буду нічия". Із презирством глянула дівчина у вічі Перунові і підняла руки до неба, молячи собі порятунку від убивці коханого. Тієї ж миті прогримів грім. Ударила блискавка. Місце, де стояла Поляна, огорнула курява. Коли вона розсіялася, люди з подивом побачили високе струнке дерево із піднятим догори гіллям.

"Що це?" – запитували одні. "То – Поля", – відповідали інші. "Тополя, тополя, тополя", – пролунало натовпом.

Біля підніжжя тополі лежало розпластане тіло вбитого блискавкою Стриби. Зрозумів Перун, яке горе наробив людям. Підняв він на руки Стрибу і переніс до своєї колісниці. Він відвіз хороброго юнака до Вирію. У всезнаючого Сокола-Рода Перун попросив живої води і збризнув нею лице вбитого парубка. Розплющив очі Стриба. Дав йому Перун молодильне яблуко. Скуштував його Стриба і став безсмертним.

І сказав йому Перун: "Вибач мене, Стрибо! Будь мені побратимом. Віднині будеш ти господарем вітрів і розганятимеш хмари на небі".

Із того часу став Стриба Стрибогом. У своїх широчезних шароварах він літав за вітром, розганяв батогом хмари. Або, навпаки, збере Стрибог їх до купи, а його побратим Перун їде по небу на своїй колісниці та кидає блискавки. Люди на землі в цей час чують грім та бачать яскраві спалахи.

Бувало, що людину вбивала блискавка. Така людина одразу потрапляла до Вирію. Вважалося, що Перун забрав її до себе.

Такі перекази зберігаються в народі про трагічне весілля Тополі та Стрибога. Можливо, з того часу і повелося на весіллях кричати "Гірко!" як пам'ять про нещасливе їхнє одруження.

Приворотне чаклунство Добради

Вважається, що у V ст. виник Київ, головний центр східнослов'янського племені полян. За переказами, його заснував князь Кий, від імені якого і пішла назва міста. Кий мав молодших братів Щека і Хорива та сестру Либідь. Гіпотетично виникнення української столиці пов'язують із 480 роком.

Зараз нічого невідомо про перших київських князів. Лише з іноземних джерел знаємо, що жили слов'янські племена в умовах військової демократії. Князь вважався верховним правителем і очолював військо у поході. У мирний час він виконував адміністративні функції. Перші князі не мали великої розкоші і не сильно відрізнялися від тогочасних громадян. Були випадки, коли князь або княжич одружувався із простою дівчиною. Саме цьому присвячена наступна легенда.

Неподалік від Вишгородської гори було розташоване невеличке поселення. Тут мешкали три сестри-красуні. Коли вони посміхалися, неначе сонце осявало все навкруги. А як заговорять, так і вражають прямисінько в серце парубків. Слава про їхню вроду розповсюдилася по сусідніх селах. Не раз уже приїздили свати до сестер, пропонували кохання та достаток. Але всім відмовляли гордівліві красуні.

Хоч і гарні були сестри, але за характером різні. Дві старші були ледачі, зухвалі та гонористи, а найменша Любава була скромною, роботящою, чемною дівчиною. На відміну від своїх старших сестер вона завжди одягалася дуже бідно, хоча й охайно. Часто Любава допомагала іншим людям. Мала вона дуже добре серце. Сестри сварили її, що вона знається з бідняками, змушували її сидіти вдома і виконувати найважчу роботу. А самі розважалися, ходили на вечорниці.

Якось улітку три сестри пішли у ліс по ягоди. Як завжди, старші сестри більше балакали та реготали, а молодша назбирала повний кошик ягід і почала допомагати їм. Наповнивши свої кошики, сестри пішли через поле додому. Неподалік від стежки на межі вони побачили стару жінку, що спала втомлена після важкої роботи. Стара була дуже брудною, у пилуці, на тілі її було багато подряпин, обличчя було зморщене, страшне. Уві сні бідна жінка зойкала від болю та втоми. Навколо неї літали мухи. Немилосердно палило пекуче сонце.

Старші сестри з огидою подивилися на стару бідолаху і пройшли повз неї. Але найменша зупинилася біля нещасної жінки. Любава поставила додолу свій кошик із ягодами, нарвала великого листя лопуху й обережно прикрила ним її тіло, щоб старій не так дошкуляли мухи та сонце. Старші сестри зупинилися неподалік і почали кепкувати з доброї дівчини, що тільки з такими їй і треба знатися.

Коли молодша сестра збиралася вже йти далі, жінка розплющила очі та ледь чутним голосом подякувала дівчині за ласку та турботу. З невеличкої старої торбинки стара дістала три гарних пояси: два червоних і один білий. Вони були вишиті золотими нитками і немов переливалися на сонці. Ці паски стара подарувала сестрам. Старші отримали червоні, а найменша – білий. Коли старші сестри, подякувавши за подарунок, пішли, радіючи гарним речам, жінка прошепотіла своїй добродійниці, щоб та носила свій білий пояс на голому тілі. І тоді вона скоро знайде своє щастя.

Із того часу добра дівчина носила під своїм бідним платтям білий поясок. Старші сестри не розуміли її дивацтва та насміхалися з неї.

Незабаром княжі мужі роз'їхалися по всіх селах зі звісткою про бенкет та оглядини, які влаштовує старий київський князь для свого сина. Усі гарні дівчата запрошуються до Києва, щоб княжич міг їх побачити. Три дні буде продовжуватися вибір нареченої для молодого князівського сина – оглядини.

Дійшла ця новина і до Вишгорода. Дві старші сестри вирішили скористатися цією нагодою: може, сам княжич їх уподобає. Почали вони готувати наряди, приміряти прикраси, готуватися до оглядин. На свої плаття сестри одягли гарні червоні пасочки, що подарувала стара селянка. Почала проситися і молодша сестра, щоб взяли її з собою. Не хотіли ті брати її, казали, що їм соромно бути з нею. А про княжича хай і не мріє, він на неї і не гляне. Урешті-решт погодилися сестри взяти її до князівського терему, але за умови, що буде триматися від них подалі і в палатах сяде біля дверей. Погодилася найменша з цими умовами, аби тільки взяли.

Зібралось у княжих хоромах багато всякого люду з усіх усюд. Але найбільше було дівчат, та таких гожих, що ні словом сказати, ні пером описати. Усі красуні, як на підбір. Дивитися – не передивитися. Біляві, чорняві, русяві, із блискучими очима, стрункими станами, довгими косами – усі такі прегарні. Нелегко буде зробити свій вибір молодому княжичу.

Як було домовлено, Любава сіла біля порога. Була вона одягнена найбідніше. Але її великі блакитні очі, що виділялися на білявому обличчі, здавалися двома бездонними озерцями, які затягують чоловіка і вже не відпускають. Ніжні щічки прикрашав рум'янець. Її червоні уста нагадували маків цвіт. Довге русяве волосся було зібране у косу, що звисала ледве не до землі. Проте сиділа бідна красуня у закутку біля дверей, де зазвичай було місце служниць.

Ось вийшов молодий княжич. Коли дівчата побачили цього молодика-красеня, серця їх затріпотіли. Красуні із захопленням і надією спостерігали за ним, коли він обходив їх, оглядаючи їх тіла та вдивляючись в обличчя. Одній із них, можливо, посміхнеться щастя. Вона вийде заміж за сина князя, буде жити у палатах, мати служниць. Щаслива обраниця буде жити у достатку та почестях.

Княжич оглядав претенденток на його серце, проте на жодній він не зупиняв погляд надовго. Поступово він проходив усе далі і далі, а надії дівчат розбивалися. Їхній погляд сумнішав. Княжич шукав ту, про яку й він сам ще нічого не знав. Він пройшов великі хороми майже до кінця й опинився біля дверей. Здається, він нікого так і не обрав і був цим розчарований. Аж ось він побачив Любаву, яка скромно сиділа біля порога і дивилася на юного княжича. Побачивши її чарівні очі, княжич не вагаючись підійшов до неї, узяв за руку і повів через палати до свого батька.

Старий князь, який почав уже сердитися, що син не може зробити свій вибір, зрадів і оголосив початок бенкету. Дівчата танцювали з молодиками, а княжич увесь час сидів із Любавою, говорив із нею і танцював лише з нею. Прощаючись, він просив її завтра прийти знову до князівських палат. Княжич хотів бачити Любаву, яка так йому сподобалася.

Сестри були обурені. Вони не могли зрозуміти, чому княжич обрав не їх – блискучих красунь, а їхню замурзану сестру. Вони підозрювали тут якусь таємницю і пішли до ворожки, щоб та відкрила їм причину успіху Любави. Стара відьма довго дивилася у казан із водою. Коли вона підвела голову, то сказала, що найменша сестра повинна мати на тілі щось незвичне, що привертає увагу чоловіків. Поміркувавши над словами ворожки, сестри дійшли висновку, що чарівною річчю є той білий пасочок, який подарувала Любаві стара жінка на полі. Сестри купили у ворожки снодійне зілля і, прийшовши додому, всипали його у питво Любави.

Коли Любава заснула, сестри обережно зняли з її тонкого стану пояс. Вони домовилися, що старша сестра одягне його на своє тіло, а якщо княжич вибере її, то вона подбає про свою сестру-спільницю.

Наступного дня знову продовжилися оглядини. Тепер старша сестра впевнено сиділа серед інших дівчат. Настав довгоочікуваний момент: молодий княжич почав шукати свою Любаву серед десятків красунь із різних кінців володінь його батька.

Пізно прокинулася Любава того дня. Страшенно боліла в неї голова. На своєму тілі вона не побачила чарівного білого пасочка і дуже засмутилася. Але треба було поспішати до князівських

палат. Вона, як і вчора, сіла коло дверей і з надією спостерігала, як наближається до неї княжич. Але той підійшов до неї, дуже довго дивився у її обличчя і не міг упізнати. Потім він розвернувся і пішов далі. Сльози покотилися з очей Любави. А тим часом княжич підійшов до її старшої сестри, під платтям якої знаходився чарівний білий поясок, викрадений напередодні у Любави. Він узяв її за руку і запросив на танець.

Любава не могла витримати такої ганьби. Вона вибігла з палат і попрямувала до Вишгорода. Її очі, залиті гіркими сльозами, нічого не бачили. Довго йшла заплакана дівчина, не розбираючи дороги. Аж раптом перед нею з'явилася молода приваблива жінка. Вона зупинила нещасну красуню й запитала про її біду. Любава все розповіла добрій жінці. Про те, як учора княжич обрав її, як сестри викрали її чарівний білий пасочок, як сьогодні князь обрав її старшу сестру.

Молода жінка пожаліла юну красуню. Вона привела її до себе на гору, де знаходилася її хатинка. Молодиця втішила Любаву і сказала, щоб та не хвилювалася. Завтра, коли буде третій день оглядин, нехай знову піде до князівських палат і займе там своє місце.

Дякувала сумна дівчина за доброту та ласку, які виявила до неї ця жінка. Питала, чим може їй віддячити. Але та лише загадково посміхнулася та промовила: "А ти мені вже віддячила. Пам'ятаєш, як колись я спала на степовій межі і мухи та сонце дошкуляли мені. Ти тоді пожаліла мене. Я допоможу тобі".

Зрозуміла тоді Любава, що не проста жінка стоїть перед нею, а чарівниця Добрада, яка може являтися людям у різному вигляді. Добрим вона допомагає, а злих карає. Добрада сказала сумній дівчині, що завтра їй слід робити.

Настав третій день оглядин. Молодий княжич почав шукати свою обраницю. Він пройшов по колу. Підійшов до дверей. Дуже довго дивився він в обличчя Любави, але не міг її впізнати. Знову пройшовся палатами і підійшов до її старшої сестри. Княжич узяв її за руку і вивів на середину зали, але відразу ж відскочив від дівчини.

Велика червона змія огорнула її стан і уп'ялася в саме серце. Бідна красуня впала на коліна та почала несамовито голосити від болю та жаху. А потім упала на коліна і друга сестра, в серце якої також встромила свої гострі зуби червона змія, що огорнула її тіло.

Усі злякано відсахнулися від скорчених сестер. І лише Любава підійшла до них. Вона зняла з тіла старшої сестри білий поясок і торкнулася його кінчиком червоних змій, що пили кров із дівочих сердець. Жахливі гадини знову стали червоними пасочками, а рани на тілі красунь зникли. Любава пов'язала білий поясок навколо свого стану. В цю мить княжич упізнав її. Він підбіг до Любави і радісно сказав, що це є та дівчина, яку так давно він шукав і нарешті знайшов.

Через кілька днів увесь Київ святкував весілля молодого княжича з його чарівною нареченою, весільне вбрання якої прикрашав дивовижний білий пасочок.

Жорстоке серце завойовника

На початку нової ери на південному узбережжі Балтійського моря та в пониззі Вісли проживало велике германське плем'я готів, які переселилися сюди зі Скандинавії. Пам'ять про цей народ зберігає великий острів Готланд неподалік від берегів Швеції. На межі II–III ст. готи почали рух на південь, підкорюючи інші народи. Почалося так зване Велике переселення народів. Уже у середині III ст. вони досягли Північного Причорномор'я, де зруйнували та пограбували грецькі поліси Ольвію, Тіру та сильну колись Боспорську державу. Незабаром вони підкорили собі величезну територію від Дону на сході до Дунаю на заході, вторглися у межі Римської імперії та на початку 270-х років підкорили собі римську провінцію Дакію. Більше ніж сторіччя готи були повновладними господарями при чорноморських степів. Вони займалися скотарством і землеробством, займалися примітивними ремеслами. На чолі окремих готських племен стояли вожді – конунги. У IV ст. готський племінний союз почав набувати державних рис. Почало розповсюджуватися християнство у формі арианства. Готський єпископ Ульфїла (Вульфїла) у середині IV ст. переклав готською мовою Біблію та винайшов готську абетку. Проте на цей час єдиний народ розпався на дві частини: вестготів (західних готів), які мешкали на захід від Дністра, та остготів (східних готів), які жили у Нижньому Придніпров'ї. Якщо вестготи постійно воювали з візантіянами, то для остготів головним ворогом було слов'янське плем'я антів.

У другій половині IV ст. на короткий час владу над усіма готськими племенами зумів установити хитрий і жорстокий остготський король Германаріх із роду Аманів, хоча вестготи визнавали його владу лише номінально. Цього войовничого правителя інколи порівнювали з великим Олександром Македонським. Він вирішив завдати остаточної поразки антам, на чолі яких стояв мужній князь Бож.

За наказом Германаріха конунг Вінитар із величезним військом пішов на землю антів. На зустріч йому вийшов Бож зі своїми воїнами. У ході запеклої боротьби, що відбулася в 375 р., анти зазнали поразки, сам князь Бож зі своїми синами та боярами потрапив у полон. За наказом Вінитара Бож і разом з 70 найбільш знатними антами був підданий жорстокій страті – їх розп'яли на хрестах. На думку деяких істориків, це відбулося на ріці Росі неподалік від Києва. Відлуння цієї жахливої для слов'ян поразки можна знайти у "Слові о полку Ігоревім", де згадується, як слов'янські діви плакали, а готські співали радісні пісні.

Бажаючи зміцнити владу над антами, Германаріх одружився з дочкою місцевого князя. Як свідчить готський історик Йордан, її звали Сунільдою. Але молода жінка не любила Германаріха. Під приводом шлюбної невірності готський король наказав її стратити.

Але недовгим було військове щастя готів. Скориставшись кровопролитною війною з антами, перетнувши Волгу, на готів у тому ж таки 375 р. зі сходу напали кочові племена гуннів, яких очолював вождь Баламбер (Балмір). Це були вузькоокі степові кочовики монголоїдного типу, які, за свідченням сучасників, майже все життя проводили на коні. З дитинства юний гунн привчався вправно стріляти з лука, кидати аркан, рубати мечем, орудувати списом. Германаріх намагався спішно організувати опір загарбникам зі сходу, але зазнав поразки. Частина готських конунгів визнала владу завойовників. Союзниками гуннів стали алани та деякі слов'янські племена. Держава готів руйнувалася на очах. Не в змозі пережити загибель своєї країни, Германаріх наклав на себе руки. Остготи, які не бажали підкорятися східним варварам, змішалися з вестготами. Але захоплені перемогою гунни продовжували натиск на захід. Вестготи відступали. Велика частина їх на чолі з вождем Фрітігерном отримала від східноримського імператора Валента в 376 р. дозвіл оселитися в римській провінції Фракії у якості федератів-союзників, підданих імперії. Рятуючись від гуннів, готи переправлялися через Дунай уплав, на човнах, на плотях, кидаючи майно. Дехто тонув. Дуже сильним був жах перед новими завойовниками Великого степу.

Ось що говорить про ці події історія. Однак сухий виклад фактів не дає ніяких відомостей про особисте життя тих небагатьох осіб, які відомі нам за скупими рядками давніх хронік. Свідчення легенд набагато цікавіші. Перекази про ці події збереглися далеко за межами України в ісландських сагах. Ось як про них розповідається у Старшій Едді (збірці давньоісландських саг).

Окрилений перемогою над ворогами, немолодий уже Йормунрекк (Германаріх) відсвяткував своє весілля із прекрасною Сванхільд (Сунільдою). Дівчина була дуже гордовитою і не хотіла підкорятися великому королю. Силою змушував Йормунрекк свою дружину ділити з ним шлюбне ложе. Днями сиділа сумна Сванхільд, на очах якої бриніли сльози. Служниці боялися порушити спокій королеви, серце якої кипіло ненавистю до чоловіка, котрий силою змусив її стати його дружиною. Довго не помічала Сванхільд, що молодий Рандвер, син Йормунрекка від попередньої дружини, завжди захоплено спостерігає за своєю прекрасною мачухою. Коли засмучена Сванхільд побачила очі Рандвера, вона заспокоїлася та посміхнулася своєму пасинкові. Той просявав від щастя. Сванхільд і Рандвер були щасливі, коли випадала нагода провести час удвох. Вони розмовляли, сміялися, їздили на полювання. Але все це не приховалося від уважного погляду знатного воїна Біккі, найближчого радника короля Йормунрекка. Зрозумів Біккі, що може заплести велику інтригу з почуттів Рандвера до Сванхільд. Якось він прийшов до молодого хлопця і почав вихвалити перед ним вроду Сванхільд, жалкуючи, що така краса дісталася старому Йормунрекку, який її невартий. Закоханий юнак із сумом вислуховував підступні слова хитрого Біккі. А той говорив, як сильно прагне Сванхільд справжнього кохання і якою щасливою вона була б, отримавши його. Серце молодого Рандвера не витримало. Він освідчився мачусі у своїх почуттях, переступивши загрозу батьківського гніву. Сванхільд і сама закохалася у пасинка. Кохання молоді королеви до Рандвера було дуже сильним. Потайки від Йормунрекка Рандвер і Сванхільд почали зустрічатися. Хитрий Біккі побачив, що його план діє. А закохані серця, здається, вже нічого не помічали. Їм уже важко було приховувати свої почуття, і вони з нетерпінням чекали тієї миті, коли залишаться удвох. Одного разу, коли Рандвер і Сванхільд під час відсутності Йормунрекка ночували в обіймах одне одного, злий Біккі повідомив короля про зраду. Довго не міг повірити Йормунрекк у тяжкий злочин, учинений його дружиною та сином. Але Рандвер і Сванхільд остаточно розвіяли всі сумніви, коли вирішили втекти разом. Королівські воїни наздогнали втікачів і привели зв'язаними до двору Йормунрекка. Біккі почав підмовляти короля покарати смертю неслухів його волі, бо інакше той втратить повагу своїх підданих, якщо не змиє ганьби кров'ю. І Йормунрекк здався. Він наказав повісити свого сина Рандвера і змусив Сванхільд дивитися на смерть свого коханого. Після цього Йормунрекк розпорядився стратити дружину. Її прив'язали до коней і пустили їх у дикий степ. Коні кинулися в різні боки і розірвали жінку.

Коли мати Сванхільд дізналася про жахливу смерть доньки, вона наказала своїм синам помститися Йормунрекку. Брати страченої Сванхільд Аммії і Сар напали на Йормунрекка під час полювання і вдарили його мечем у бік. Вірний кінь урятував короля від смерті. Але тяжка рана не дозволяла йому тепер об'їжджати свої величезні володіння. Коли на готів напали вороги, хворий Йормунрекк не зміг підготувати свій народ до оборони і після важкої поразки покінчив життя самогубством.

Ці свідчення скандинавських саг проливають деяке світло на події нашої історії, хоча довіряти їм повністю не можна. Цікаво відмітити, що готське "Сунільда" перекладається як "Лебідь". Чи не про ту сестру Либідь іде мова, яка із братами Києм, Щеком і Хоривом стала засновницею Києва? Якщо врахувати, що поразка князя Божа відбулася на півдні Київщини, а Київ з'явився приблизно у той час, то припущення про тотожність Сунільди і Либеді не виглядає вже таким неймовірним. Недарма про життя Либіді із братами майже нічого не говориться в давньоруських літописах. Єдина згадка, що на її честь назвали річку, яка протікала біля заснованого Києва.

Але повернімося до історії. Після смерті Германаріха в українських степах неподільно панували гунни. На межі IV–V ст. гунни здійснили загарбницькі походи в Закавказзя, Сирію, Малу Азію, на Балкани, підкорили собі Паннонію (Угорщину).

У 434 р. після смерті правителя Ругіласа на чолі гуннського племінного союзу стали його племінники-брати Бледа та Аттіла, сини вождя Мундзука. Незважаючи на те, що Аттіла був молодшим братом Бледи, поступово вся влада зосереджувалася в його руках. Він був невисокого зросту, з розкосими очима, приплюснутим носом, рідкою борідкою та непропорційно великою головою. Його матір померла під час пологів, тому з дитинства він не знав материнської ласки. Народженню Аттіли передували пророцтва про появу великого гуннського правителя, який зможе підкорити своїй владі весь світ.

Аттіла прославився як невтомний, жорстокий і хитрий завойовник. За переказами, у дніпровських степах він знайшов меч бога війни Марса (або грецькою – Ареса) і з того часу вважався непереможним. Серце його не знало жалю. Він убивав і наказував убивати кожного, хто чимось завинив перед ним або просто не сподобався. Ходили чутки, що молодий Аттіла, підкоривши одне із племен на північ від Чорного моря, закохався в юну красуню з рудим волоссям. У давньогерманському епосі "Пісня про нібелунгів" кохана Аттіли (Етцеля) має ім'я Гудрун. У норвезькій сазі XIII ст. про пригоди славетного короля Тидрека (мається на увазі остготський король Теодорих, який правив у Північній Італії в 493–526 роках) розповідається, що головний герой служив 30 років королю Аттілі і добув йому наречену Ерку, доньку руського конунга Озантрікса. Таким чином, легенди дають нам два варіанти імені дівчини, що заволоділа серцем молодого Аттіли.

Вона єдина могла умиротворити лихого полководця. Аттіла був щасливий зі своєю коханою рудоволосою красунею. Через деякий час жінка завагітніла. Але під час пологів трапилося лихо: жінка Аттіли померла. Втрата коханої дуже сильно вразила Аттілу. Він не тямив себе від люти. На могилі своєї померлої жінки він поклявся не відкладати меча, поки не підкорить собі весь світ. Аттіла вирішив, що більше жодна жінка у світі не підкорить своїм чарам його войовниче серце.

У 445 р. Аттіла вбив свого брата Бледу і почав правити одноосібно. Гунни готувалися до великого походу на захід. Наляканий завойовницькою політикою Аттіли правитель Східної Римської імперії Феодосій II Каліграф намагався відкупуватися від гуннів щорічною сплатою золота. Якщо спочатку гуннському вождю сплачували 350 фунтів золота, то через п'ять років – 700, а ще через три роки – 2100. Однак і ці величезні гроші не гарантували імперії спокою. Вступаючи в битву з військами Аттіли, імператорська армія неодмінно зазнавала поразки, і з Константинополя до переможців одразу вирушало мирне посольство з щедрими дарами. Над Європою нависла тінь Аттіли, якого прозвали "бичем Божим". Церковники переконували, що це Господня кара за недостатню віру та грішне життя. Аттіла підкорив собі величезні простори. Кордони його імперії на сході сягали Китаю, на заході – Франції, на півдні – Чорного і Середземного морів, на півночі – непролазних лісів, що відокремлювали Великий степ. Смерть і руйнування несли гунни підкореним народам. Для нового великого походу у межі Західної Римської імперії навесні 450 р. з'явився досить вагомий привід. Імператор Валентиніан III із метою зміцнення держави вирішив видати заміж свою сестру Гонорію, та категорично відмовлялася. Тоді імператор поставив її перед фактом, що одруження відбудеться і без її згоди. Жінка звернулася із проханням про заступництво до Аттіли, пропонуючи себе у якості винагороди. Допомога бідолашній принцесі – хіба це не шляхетний привід для вторгнення? Спочатку Аттіла мирно звернувся до Валентиніана III з вимогою руки та серця Гонорії, а разом і половини імперії. Імператор відмовився. На початку 451 р. почався великий похід на захід. Величезне військо Аттіли перейшло

Рейн. Грабуючи міста, що траплялися на шляху, гунни підійшли до французького міста Орлеан, але взяти його Аттіла не встиг, оскільки на допомогу обложеним прийшли війська мудрого римського полководця Аеція, союзниками якого виступили вестготи. Битва народів відбулася на Каталаунських полях у червні 451 р. Такого величезного кровопролиття історія ще не знала. Бойовище було настільки страшним, що струмки були червоними від крові, а хмари стріл закривали сонце. Надвечір військове щастя почало схилитися на бік Аеція. Правитель гуннів наказав відступити. Фактично це була перша і єдина битва, програна Аттілою.

Але він зберіг свою армію й готувався взяти реванш. Наступного року гунни вторглися до Італії. Були пограбовані та зруйновані Мілан, Падуя, Акваїя. Військо Аттіли просувалося до Рима. Аецій бачив, що за таких умов утримати "вічне місто" не вдасться. Він пропонував Валентиніану III тікати. Римлянам залишалося лише молитися й очікувати на диво. І воно сталося. Не дійшовши трохи до Рима, гунни повернули. Пізніше історики пояснювали це тим, що військо Аттіли було вже досить виснажене, а Рим сильно укріпленим, тому Аттіла вирішив не ризикувати, щоб не отримати ще одну поразку. Говорили, що у стані гуннів спалахнула епідемія чуми. Важливе значення надавали візиту Папи Римського Лева I та найзнатніших патриціїв у табір Аттіли з величезними дарами. Церковники стверджували, що до нестримного завойовника явилися святі апостоли Петро та Павло, які відмовили його від руйнування Божого міста. Відомо, що в оточенні Аттіли був і християнський священик.

Щоб там не було, Аттіла повернув своє військо на північ, у Паннонію. Але сусідство з віроломним і непередбачуваним гуннським правителем дуже непокоїло римлян. Ходили чутки, що він готує новий похід, щоб таки зруйнувати "вічне місто". Між Римом і Константинополем ішло жваве листування щодо того, як позбавитися "бича Божого". Новий правитель Східної Римської імперії Марціан підтримував свого західного колегу. Хтось із радників імператора підказав зухвалий план знищення небезпечного ворога та ліквідації гуннської загрози. Було відомо про нещасливе кохання молодого гуннського вождя до юної рудоволосої красуні на берегах Дніпра. Серед великої кількості рабниць була знайдена дівчина, яка була дуже схожою на померлу кохану Аттіли. Це була німкеня на ім'я Гільда (Ільдіго). Її родина була вбита гуннами, а сама вона продана в рабство. Волосся її не було рудого кольору, але придворні перукарі пофарбували його. Вона стала як дві краплі води схожою на покійну пасію гуннського предводителя. Коли їй повідомили, що вона може помститися за свою родину і врятувати весь західний світ від варварської навали, Гільда, не вагаючись, погодилася. Її не зупинило навіть те, що, потрапивши в табір гуннів, а тим більше вчинивши замах на Аттілу, шансів зберегти своє життя в неї немає.

У 453 р. Аттіла, як завжди, отримав величезні дари від правителя Східної Римської імперії. Тут були золоті прикраси, дорогоцінне каміння, гарно оздоблена зброя, солодкі вина тощо. Були подаровані й раби – здорові сильні юнаки та прекрасні юні дівчата. Побачивши одну із привезених молодих рабниць, Аттіла відчув, як серце його, що ніколи не знало жалю, шалено затріпотіло. Він нічого не міг зрозуміти. Перед ним стояла його кохана, яку він поховав кілька десяти років тому у степах навколо великого й повноводного Дніпра. Те саме прекрасне обличчя, той самий стрункий стан, те саме руде волосся. Гільда одразу побачила, як очі завойовника спалахнули, і гордовито подивилася в них. Як же вона його ненавиділа! Увечері гуннський правитель розпорядився, щоб рабиня на ім'я Гільда прийшла на його ложе. Перед тим, як проводити наложницю до свого вождя, її тіло уважно оглянули спеціальні служниці. Вона була повністю здорова і не мала зброї. Ніхто не здогадувався, що велика коштовна заколка, що підтримувала розкішне руде волосся Гільди, насправді приховує у собі гострий смертоносний кинджал.

Після смерті коханої Аттіла мав безліч жінок, хоча жодну з них не кохав. Але ніколи і ні від кого цей мужній воїн так не жадав ласки, як у цей час від Гільди. Він, звичайно, не здогадувався, що жінка, яка зараз дарує йому своє тіло, насправді вичікує моменту, коли зморений Аттіла засне.

Насолодившись обіймами Гільди, гуннський правитель заснув. Переконавшись, що він міцно спить, жінка виныла смертельну зброю, розмахнулася і увігнала загострене вістря у безжалісне серце свого кривдника. Короткий зойк вирвався з вуст Аттіли. Коли на шум у його наметі прибігли охоронці, вони побачили, що голий володар лежить на спині, а з його грудей стирчить кинджал. Біля померлого повелителя стояла прекрасна оголена жінка з розпущеним рудим волоссям. Начальник охорони дістав меч, підійшов до Гільди і перерізав їй горло.

Так помер великий завойовник, підкорювач багатьох народів, перед яким схилилися правителі різних частин світу, якого християнські священики називали "бичем Божим". Тіло Аттіли поховали разом із величезними скарбами. Його поклали послідовно у три домовини: золоту, срібну та залізну. Русло ріки Тиси було перегороджене й обміліло. На його дні була вирита глибока могила, куди раби

поставили труну з тілом померлого вождя. Після останніх почестей Аттілі дамбу зруйнували, і ріка повернулася у старе русло, заливши водою місце останнього перебування великого завойовника. Щоб ніхто не знав про місце вічного спокою великого гуннського вождя, всі раби, які брали участь у похованні, були вбиті.

Після смерті Аттілі його величезна імперія розпалася. Підкорені ним народи почали повставати. Сини завойовника від різних жінок пересварилися. Велика частина гуннів повернулася на береги Дніпра, де вела кочовий спосіб господарства, воювала зі слов'янами. Поступово гунни розчинялися серед місцевого населення. В VI ст. залишки гуннів були включені до складу держави нових завойовників зі сходу – Аварського каганату. Центром держави аварів стала Паннонія, де раніше знаходилася ставка Аттілі. Аварський каганат, проіснувавши два століття, був також знищений повстаннями підвладних племен. На Русі аварів називали "обрами". Давньоруський літописець пише, що про повне винищення обрив до його часу свідчить приказка "Погібоша акі обре".

Угорці вірять, що вони є нащадками гуннів. Після смерті Аттілі його молодший син Чабе, уникаючи міжусобиці зі своїми братами, вивів народ із Паннонії на схід. Зі своєю вірною дружиною хоробрий Чабе вирушив за хмари. За легендою, він повернеться і принесе угорцям волю та достаток.

Наприкінці IX ст. угорці-мадьяри на чолі із князем Арпадом пройшли через землі Київської Русі, де правив тоді князь Олег, і захопили Паннонію. Ці землі вони вважали спадком гуннів, а себе – нащадками великого Аттілі.

Людмила Шовкун, Катерина Фоменко

НОБЕЛІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ – УКРАЇНЦІ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

27 листопада 2010 року виповниться 115 років заповіту Альфреда Нобеля, що поклав початок запровадженню найпрестижнішої нагороди сучасного світу. З 1901 року Нобелівськими преміями нагороджено більше 700 осіб – громадян різних країн. Кожен лауреат, як правило, відзначається в офіційному довіднику "Nobel foundation directory" (Стокгольм) і відноситься в нім до тієї країни, громадянином якої він перебував на момент присудження премії. Саме з цієї причини наших співгромадян у списку немає [2].

На жаль, офіційно Україна не має жодного нобелівського лауреата. Натомість серед них є чимало вихідців з України. Щоправда, волею долі свої винаходи вони подарували іншим країнам і нагороди отримали, будучи громадянами Росії, США, Франції, Ізраїлю. Вони здобули найвищу міжнародну відзнаку в усіх

номінаціях, окрім премії Миру. Це вчені та письменники, які народилися, навчалися, розпочинали свою діяльність або тривалий час жили, плідно творили в Україні. Мова в жодному разі не йде про зазіхання на інтелектуальну власність та потенціал інших держав. Проте помилковим буде уникання місця та ролі України у їхньому житті [6].

Хто ж вони, нобелівські лауреати, народжені українською землею?

Першим українцем, якого Шведська королівська академія представила до високої почесної нагороди, був громадянин Російської імперії, дворянин з Харківської губернії відомий бактеріолог та імунолог Ілля Мечніков (1845–1916). У 1908 році Нобелівський комітет присудив йому премію за дослідження в галузі фізіології і медицини (разом із Паулем Ерлихом) і був нагороджений як підданий Російської імперії. Про присудження йому високої премії він висловився так: "Нобелівська премія, як чарівна паличка, вперше відкрила світу значення моїх скромних робіт". 40 років життя Іллі Мечнікова пов'язані з Україною. Дослідження з фізіології та медицини він проводив в Одесі – саме тут він організував першу в Росії і другу в світі бактеріологічну станцію (зараз – це інститут епідеміології і мікробіології ім. І.І.Мечнікова). Але реалізувати свій потенціал у провінції, та й в столиці імперії, молодому ученому було неможливо. У 1887 році він переїхав до Парижа, де було більше можливостей для занять справжньою наукою. Працював в інституті Луї Пастера, який очолював з 1905 року. У 1902 році він став почесним членом Петербурзької академії, а в 1913 йому запропонували очолити Інститут експериментальної медицини в Петербурзі. Помер учений у Парижі на 71-му році життя [4].

Ще одним Нобелівським лауреатом у галузі фізіології і медицини став учений-мікробіолог з України Зельман Абрам Ваксман (1888–1973), уродженець села Нова Прилука Вінницької області [7, с. 4] (за іншими джерелами – міста Прилуки на Чернігівщині [2]). У 1952 році З.А.Ваксмана відзначили Нобелівською премією "За відкриття стрептоміцину – першого антибіотика, ефективного при лікуванні туберкульозу". Нагороджений як громадянин США, куди після смерті матері емігрував з України в 1911 році.

Залишив Україну в 1907 році і дев'ятнадцятирічний Шмуель Йосеф Халеві Чачкес, всесвітньо відомий письменник Шмуель Йосеф Агнон (1888–1970). Народився і сформувався як майстер слова на Тернопільщині. До виїзду в Палестину Агнон опублікував на західноукраїнських землях близько сімдесяти своїх ранніх творів. У 1913–1924 рр. він жив і працював у Німеччині, потім повернувся до Єрусалима. Пізніше 85 творів класика єврейської літератури – оповідання та романи про поневіряння галицьких євреїв-емігрантів на івриті та ідиші – були перекладені багатьма мовами світу. Оригінальна проза Агнона, що відображала загальнолюдські проблеми, була відзначена Нобелівською премією 1966 року, яку він отримав як громадянин Ізраїлю. У Єрусалимі – колиці трьох світових релігій – 17 лютого 1970 року він помер. Є історична батьківщина, а є отча земля, де вперше побачив білий світ. Західна Україна його молодості в творчості Агнона залишиться до останнього дихання. І парадокс долі: на землі батьків його творчість практично ніхто не знає [5].

Цікава, зокрема, біографія Семена Кузнеця (1901–1985). Народився в Україні і жив у Харкові до 1921 року. Після переїзду в США його батько взяв прізвище Сміт. Світове визнання і премію Нобеля у галузі економіки отримав як громадянин США (1971 р.). Суть зроблених ним наукових відкриттів сформульована так: "за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання, яке привело до нового, глибшого розуміння як економічної і соціальної структур, так і процесу розвитку". Починаючи з 1960 р., він займався науково-педагогічною роботою як професор Гарвардського університету, викладав також у Пенсильванському університеті, університеті Джона Хопкінса. Відомий учений-економіст був обраний почесним доктором декількох інших університетів. На жаль, в Україні цей інтелектуал з великої букви майже невідомий [7].

У Пастерівському інституті в Парижі віднайшов можливість займатися справжньою наукою і фізик Георгій Шарпак, що народився 1 серпня 1924 року в Дубровиці на Рівненщині в українській сім'ї. У 1932 році Георгій разом із сім'єю емігрували до Франції. І став на чужині одним із найталановитіших учених-експериментаторів сучасності. У 1992 році він був відзначений Нобелівською премією з фізики за винахід і розвиток нових детекторів елементарних часток, зокрема, за відкриття ряду так званих "камер Шарпака". Вищу міжнародну премію отримав як громадянин Франції. Його праці істотно посприяли відчутному прогресу в фізиці елементарних часток. Сьогодні Г.Шарпак розробляє новий тип детектора, за допомогою якого можна досліджувати структуру ДНК і проводити вивчення поведінки ракових пухлин. Знаний в Англії як Джордж Чарпак, у Франції – Жорж Шарпак [4].

У містечку Золочів, що на львівській землі, у 1937 р. народився ще один нобелівський лауреат – Роальд Гофман – видатний учений-хімік У 1949 році емігрував в США, де закінчив медичний факультет Колумбійського університету (1958 р.). У знаменитому Гарварді спеціалізувався з хімії, в Упсале (Швеція) – з квантової хімії. У 1981 році Роальду Гофману разом із Кенеті Фукуї була присуджена Нобелівська премія "За розробку теорії перебігу хімічних реакцій, створену ними незалежно один від одного". Це відкрило можливості для планування хімічних експериментів. Нині видатний учений продовжує свою наукову роботу в Корнельському університеті (США). Нагороджений як американець. До сьогодні він активно підтримує зв'язки з Україною, співпрацює із відомим українським фізиком О.Давидовим, контактує з міжнародним Фондом громадських досліджень і розвитку, який фінансує в Україні фундаментальні наукові дослідження, слідує за дослідженнями вчених Львівського національного університету імені Франка, які займаються розробками у галузі хімії твердого тіла. Однак той факт, що Роалд Хоффман – Нобелівський лауреат – не представлений в українських наукових інституціях – більш ніж дивує. Любов до своєї батьківщини він виразив у листі до М.Бабинської (м.Золочів), називаючи її "обітованою землею свого серця", яку відвідав двічі за останні три роки [6].

Усіх цих лауреатів, окрім походження й таланту, об'єднує і те, що вони головні свої наукові звершення здійснили за кордоном. У тому немає їхньої вини. Винні обставини, які примусили їх свого часу покинути батьківщину, щоб творити славу іншим державам і народам, які вони об'єднують духовно, що, можливо, є міцнішим зв'язком, ніж єднання політичне.

До українського Нобелівського списку можна віднести також лауреатів, які народилися в сім'ях, що походять з України. Діти стали громадянами інших країн і прославили своїми іменами ці країни. Поет Борис Пастернак (Нобелівська премія в галузі літератури 1958 року) – син одеситів. Лауреат 2000 року з фізіології та медицини Ерік Кендел (США) народився у Відні, але його мати родом із Коломиї, а батько – з Олеского, що під Львовом. "Мої народилися в Житомирі, звідки емігрували в Лондон в 1908 року" – так починає свою автобіографію Нобелівський лауреат у галузі хімії 1979 року Герберт Браун (США). Петро Капица (Нобелівська премія з фізики, 1978 р.) – нащадок стародавнього шляхетного українського роду Стебницьких. Мілтон Фрідман, батьки якого – вихідці із Закарпаття, був відзначений Нобелівською премією у галузі економіки 1976 року. Легендарний фізик Лев Ландау – лауреат Нобелівської премії 1962 року – як учений сформувався в харківський період свого життя. Список можна продовжувати, адже свої українські корені ніколи не заперечували Михайло Шолохов, Михайло Горбачов, навіть Олександр Солженіцин [1].

Окрім лауреатів – українців за походженням, не можна не згадати ті відомі імена учених і письменників з України, чії кандидатури у свій час висувалися на присудження Нобелівської премії, але з різних причин не отримали цієї найвищої міжнародної відзнаки.

Як про реального претендента на Нобелівську премію в галузі літератури можна говорити про Івана Яковича Франка. Його кандидатуру як "великого Провідника свого народу, міжнародного генія", "дійсно найвидатнішого письменника сучасної Європи" висунув 26 листопада 1915 р. в листі Нобелівському комітету професор, доктор філософії з Відня Йосеф Застирець. Але документи прийшли запізно. Наступного року Івана Франка не стало. Посмертно ж Нобелівською премією не нагороджують.

Невідомою залишилася і доля пропозиції української діаспори з Канади в 1991 році відзначити почесною нагородою Олесь Гончара (1918–1995) за роман "Собор", який, заборонений у Союзі впродовж тридцяти років, кілька разів перевидавався англійською мовою [2].

Раніше представники діаспори пропонували до нагороди письменника-емігранта Володимира Винниченка (1880–1951), автора роману "Сонячна машина".

Немає в списках можливих кандидатів на лауреатство й українського поета-емігранта Тодося Осьмачки (1895–1962). Кажуть, що він сам запропонував свою кандидатуру.

Не розглядала Шведська королівська академія в 1985 році і кандидатуру поета-дисидента Василя Стуса (1938–1985), який помер у вересні, за два з половиною місяці до вручення премій. Його кандидатуру Нобелівському комітету представив Генріх Белль, Нобелівський лауреат 1972 року, чії твори перекладав Стус.

"Я вважаю себе негідним такої високої нагороди", – приблизно такі слова, побоюючись гніву і переслідувань влади, був вимушений написати в листі в Нобелівський комітет поет Микола Бажан (1904–1983), якого рекомендував професор Гарвардського університету Омелян Прицак у 1970 році.

Від "буржуазної премії" відмовився і письменник-емігрант Іван Багряний (1907–1963) – він хвилювався за сина, який залишився в Радянському Союзі.

Найбільш загадковою є історія з колишнім міністром освіти УРСР, Головою Верховної Ради УРСР Павлом Тичиною (1891–1967), який номінувався на Нобелівську премію в 1966 році. На нього ще в 1920-х було заведено справу в НКВС. Тільки з зарубіжних публікацій тих часів можна було дізнатися про те, що автор збірок "Сонячні кларнети", "Замість сонетів і октав", "Плуг", заборонених у Радянському Союзі ще з 1920-х років, значився в списках кандидатів на почесну нагороду [2].

Взагалі, Нобелівський комітет не пояснює вибір того чи іншого кандидата з претендентів на нагороду, та й процес обговорення подання завжди залишається в секреті.

Але не варто драматизувати ці прикрі факти. Наша благословенна, багата талантами земля продовжує народжувати геніїв. Сучасні докорінні зміни в нашому суспільстві, хочеться в це дуже вірити, відкривають нові перспективи для талановитих, обдарованих людей. Відтак стають реальними надії на справедливу оцінку з боку Нобелівських установ досягнень представників української інтелектуальної еліти. Отже, нам залишається чекати на лауреата – громадянина незалежної України.

А на даний час нам є чим пишатися. Україна дала світу яскраву плеяду нобеліантів. Слід усвідомлювати їх внесок у вселюдську духовну й матеріальну скарбницю. Генії такого рівня виходять за межі національних досягнень – це особистості світового рівня.

Література

1. Гаташ В. Батьківщина "чужих" нобеліатів: Україна не має своїх лауреатів Нобелівської премії // Українська технічна газета. – 2008. – № 40 – 41. – С. 8–9.
2. Килимник Ю. Україна – батьківщина шістьох Нобелівських лауреатів // Щоденна всеукраїнська газета "День". – 2003. – № 226.
3. Малишевський І. Наші, та не наші... // Дзеркало тижня / Людина. – 2002. – № 48. – С. 3.
4. Щасливий М. Ціна геніальності // Український діловий тижневик "Контракти". – 2005. – № 47. – С. 20–21.
5. <http://www.Agnon.org.ru>
6. <http://www.cmc.in.ua/p.21/blog342>
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Оксана Капленко

ШТРИХИ ДО ТВОРЧОГО ПРОФІЛЮ В.ДОМОНТОВИЧА

Літературознавець, етнограф, фольклорист, мовознавець, філософ, історик, археолог і водночас – оригінальний прозаїк. Усе це належить до характеристик людини виняткових здібностей і талантів – Віктора Домонтовича (як письменника) – Віктора Петрова (як науковця) – Віктора Бера (як дослідника) – яскравої, інтелектуальної постаті в українському науковому й літературному світі.

В.Домонтович ще й досі залишається загадкою, ребусом, "своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем" [3, с. 10] української культури. Його твори ще не прочитані в повному обсязі, і їх суть недостатньо осягнута. Такі твори Віктора Домонтовича, як "Дівчина з ведмедиком" (1928), "Доктор Серафікус" (1928–192), є важливими складовими процесу доби "українського відродження" .

Творчість Домонтовича у сучасному літературознавстві розглядається крізь призму кількох концепцій. Одні дослідники розглядають його як неокласика, інші – як письменника-авангардиста, ще одні відносять його до когорти екзистенціалістів, і нарешті – як прихильника психологічної прози. Спробуємо оприятити логіку цих аргументів, адже сукупно всі ці погляди наближають нас до справжнього В.Домонтовича.

Варіант Юрія Шереха-Шевельова [4]

Юрій Шерех-Шевельов відносить Домонтовича до неокласиків. Зазвичай до неокласиків зараховують групу поетів – Максима Рильського, Миколу Зерова, Павла Филиповича, Освальда Бургардта (пізніше Юрія Клена) і Михайла Драй-Хмара. Рядки із сонета Михайла Драй-Хмари "Лебеді" (1928 р.) стали ніби маніфестом неокласиків:

*О, гроно п'ятірне нездоланих співців,
Крізь бурю і сніг гримить твій переможний спів.*

Віктор Домонтович у своїй "Болотяній Лукрозі", спогадах про Київ на межі другого і третього десятиріч минулого сторіччя пише про початки "неокласичної" групи: "Ще в Києві почалась співпраця й приятелювання Зерова й Филиповича. Року 1923 я, волею долі, опинився в Баришівці. З поворотом до Києва року 1923 і з переїздом восени того ж року Рильського з Романівки зав'язалася наша дружба з ним. Дещо пізніше приїхав з Кам'янця Михайло Драй-Хмара. З цим коло було завершено. "Отже, хронологія формування групи, як говорить Шевельов: "Зеров – Филипович – Клен – Домонтович – Рильський – Драй-Хмара" [4, с. 8]. Тож сума не п'ять, а шість. І В.Домонтович стоїть ближче до початку групи, ніж М.Рильський і М.Драй-Хмара. "П'ять у сонеті Драй-Хмари окреслює кількість поетів, а не склад групи. Гроно було шестірне" [4, с. 9].

У примітці до "Розмов Екегартових з Карлом Гоцці" Домонтович подає, що це оповідання було написано для вміщення в збірнику прози неокласиків, проєктованому Павлом Филиповичем десь 1925–1926 рр. "Це була ще одна заявка на приналежність до київської групи. Поза творчістю Домонтовича неокласичної прози не існує. Клен ішов до прози від поезії, Домонтович був прозаїк *pur sand*" [4, с. 9].

Для всіх творів "повістєвого періоду" характерна одна риса – В.Домонтович завжди був переконаний, що літературний твір пишеться для читача і повинен бути, насамперед, цікавим. Він мав смак у літературних експериментах, але він не вдавався до них у власних творах. Точніше: літературне експериментування могло бути в його творах, але пересічний інтелігентний читач не повинен був його помічати. Натомість твір мав його, читача, захоплювати перипетіями сюжету, нагнітанням настрою, інтелігентною пікантністю, несподіваністю думки або фрази. Твори Домонтовича можна і приємно читати, а водночас вони ховають у собі більше, ніж видно на поверхні.

Домонтовичеві повісті кінця двадцятих років написані на любовну тему. В оповіданнях, написаних в основному в сорокових роках, любовна тема відсунена на підрядне місце. В більшості з них вона взагалі не з'являється.

Можемо припустити, що любовна тематика в творах двадцятих років могла бути свого роду протестом проти радянської дійсності й системи, а з іншого боку – і важливіше, – що "за нею могло ховатися щось інше" [4, с. 14].

На творчість В. Домонтовича помітно вплинула творчість Анрі де-Ріньє, а також творчість В. Винниченка. Зокрема, порівнювали "Чорну Пантеру й Білого Ведмеда" із "Дівчиною з ведмедиком".

Та схожість Домонтовича із Винниченком тільки позірна. Винниченко проповідує свої теорії і свою філософію дуже й дуже всерйоз. Повість Домонтовича, хоча її і не можна назвати суто іронічною, наскрізь іронічна. Уже початок повісті "Дівчина з ведмедиком" знайомить нас із "борцем за радянську владу" і відновником "закиненого" заводу Семеном Кузьменком – це своєрідна пародія на радянські романи. З розгортанням сюжету цей герой зовсім зникає зі сторінок повісті.

Але повісті просякнуті не лише іронією, вони мають дуже серйозну тему, і до своєї теми вона йде через анатомію кохання. Є в повісті три історії кохання. У "Дівчині з ведмедиком" одна бічна, про героя й Мар'ю Іванівну, друга – про Буцького і його дружину і третя – про трикутник оповідача – Зини і Лесі. Перша – найпростіша. Це кохання як задоволення природного гону. Воно без проблем, але й без радості. Друге й третє – ставлять тему, що сам автор зве "темою заперечного кохання" [4, с. 15], а може, краще було б назвати "темою безнастанно відкладного кохання" [4, с. 15].

Як зазначає Юрій Шевельов, у підході Домонтовича до цих проблем треба відзначити дві риси: "його еротика ніколи не переходить у порнографію, і він якнайцотливіше – і то у всіх своїх творах включно з повоєнними, уникає опису статевого акту, навіть у натяку. І друге – його еротика побудована на тому, щоб читач її не бачив, а щоб передчував, ніколи не знаходячи" [4, с. 16].

Еротика для Домонтовича як засіб, завдяки якому він приводить читача до ірраціональності людини. Він також твердив, що носії ідеї панування розуму самі ірраціональні.

Як зазначає Юрій Шевельов, у "Болотяній Лукрозі" Домонтович неважливо підкреслює, що Гроно "неокласиків" ніколи не було організацією і членів гуртка об'єднувала тільки дружба" [4, с. 18]. До того ж не було у творах гронівців і стилістичної єдності. Між виміряною пластичністю Зерова і "розбуялим імажизмом" [4, с. 19] Драй-Хмари віддаль непереступна, експресіоністичні нахили Бургардта-Клена ставлять його осторонь від Филиповича або Рильського.

Неокласиків об'єднувало те, що вони були вдома у світовій культурі і що вони не вірили в осяйне майбутнє. Вони любили свою "темну батьківщину", любили ірраціонально, але це була любов абстрактна, чужа сьогоднішній людині. "Вони були наскрізь урбаністичні, але їхній *urbus* їх не приймав, бо він був російський; вони писали мовою села, якого вони не могли прийняти" [4, с. 20].

"Гронівці" ніколи не вдавалися до патріотичних закликів, до чогось на зразок "яка краса відродження країни" [4, с. 20], вони ніколи не кликали "маси" [4, с. 20], вони тих "мас" ані трохи не знали й не хотіли знати, вони часто були ближчі до російської культури, ніж до традиційної української, але вони вперто, безнадійно, героїчно трималися української літератури, і "вони були патріотичні не в декламації поетичної творчості, а в своїй інтелектуальній поведінці" [4, с. 21].

Характеристика грона була б неповна, якби ми не згадали ще однієї спільної риси його членів. Вони схильні до іронії, скептицизму, своєрідного фаталізму, почуття відносності явищ життя і, зрештою, просто песимізму. Вони знають надто багато, щоб вірити, і, хоч людські почуття їм аж ніяк не чужі, вони, переживаючи те чи те почуття, водночас спостерігають і аналізують його. Тут повторюється в іншій формі парадокс національної вірності. Вони "оптимістичні в своїх вчинках" [4, с. 28], тобто у своїх творах, але й песимістичні в своїх програмах, поглядах, світовідчутті. Їхній творчий акт передусім не просто натхнення, а свідомо праця, "уперте вигладжування й вирівнювання, коротше – творче ремесло, як це *avant la lettre* змалював Іван Франко" [4, с. 35].

За всіма цими критеріями Домонтович з повним правом і цілковито й беззастережно належав до грона неокласиків.

Варіант Мирослава Шкандрія [5]

На думку Мирослава Шкандрія, "Домонтовича можна віднести до письменників авангардистів" [5, с. 52].

Письменники авангарду бачили себе предтечами й передвісниками нової революційної культури, активно залученими до руйнування старої та плекання нової. Це були спроби писати всупереч усталеним звичаям, аж до загибелі всіх антитрадиційних напрямків і вимушеного конформізму 30-х років. Найвидатніші революційні письменники "кидалися у вир експерименту" [5, с. 52]

Три взаємопов'язані проблеми хвилювали представників авангарду в тих суперечках, які виникали всередині напрямку: можливий і бажаний "ступінь формального експериментаторства в літературі, політичний радикалізм" та національна складова культури.

Якщо розглядати три згадані вище поділи як автономні, але щільно взаємопов'язані течії, то авангард може бути потрактований як прагнення до зміни та деканонізації класики й визнаних авторитетів. Проте авангардисти були не зовсім вільними у своїй творчості, вони змушені були так чи інакше йти на компроміс із загальноприйнятим у формі, в політичній і національній культурі.

Своїї популярності авангард досягнув не лише через "наскоки на традиційні погляди" [5, с. 54], а й через формальний експеримент – такий, як змішування й упровадження нових жанрів (наприклад, сценарію), – що був частиною змагання за новизну.

"У повість "Дівчина з ведмедиком", – як вважає М.Шкандрій, – навмисне був включений уривок з Макіавеллі, якому критика не надала важливого значення, щоб утвердити ірраціональну природу людини і неможливість встановлення царства розуму" [5, с. 54]. Обговорюючи терор у Макіавеллі Домонтович пише: "Не завжди любов буває м'яка і лагідна: іноді вона буває жорстока й сувора. І часто у вчинкові, на перший погляд дикому і потворному, проявляється високий порив душі, відданої коханню". Це, як зауважив дослідник, "ключ до головної ідеї книжки: неконтрольованість поведінки людини і суперечність між наміром і дією" [5, с. 55].

У цьому творі, надрукованому у 1928 р., письменник передбачив терор 30-х років, запроваджений під гаслом майбутнього щастя всього людства. Він також захищав естетичний підхід у часи, коли це вважалося легковажністю або шкідництвом: у творі є зашифрований коментар до "вигнання митців з ідеальної держави Платона (під яким розуміємо Сталінську державу)".

Також, оскільки це помітив і Шевельов, у повісті поданий іронізований збірний образ героя виробничого роману типу "Цементу" Гладкова, Семена Кузьменка. Образ поета-авангардиста також є пародійним монтажем рис кількох сучасників Домонтовича, і серед них – Велемира Хлебникова, Тодося Осьмачки та Михайля Семенка.

Варіант Соломії Павличко [3]

Цікаво також відзначити певну спорідненість ідей В.Домонтовича з ідеями екзистенціалізму. Екзистенціалізм – течія у філософії, а згодом і в літературі, що особливого розвитку набула в 30–50 рр. ках ХХ ст. Її засновником вважається данський філософ С.К'єркегор (1813-1855). В її основі лежить питання про суб'єктивність, тобто про місце індивіда як одиничного суб'єкта. Головна тема екзистенціалізму – не глобальні філософські проблеми, відірвані від життя абстракції, а людина та її існування. Екзистенційність – це частка "я" (суб'єкта) у світі (об'єкті), їхні взаємини і співвідношення. Тому екзистенціалізм – це, перш за все, суб'єктивна філософія. Мислителям цього напрямку *існування* уявляється як постійне страждання, низка екзистенційних станів – нудьги (А.Камю), нудоти (Ж.-П.Сартр), страху (С.К'єркегор, К.Ясперс), тривоги (М.Гайдеггер), до них можна віднести і непевність Домонтовича як основне екзистенційне переживання його героїв. Особливе значення екзистенціалісти надають пафосу смерті, "zum-tod-sein" – "буттю-заради-смерті" в термінах Мартіна Гайдеггера. Світ абсурдний і людина в ньому зайва, "закинута в нього", "стороння". Звідси випливають ідеї бунту, спротиву безглуздю і жорстокості буття, що особливо посилилося після Другої світової війни, оскільки більшість екзистенціалістів були французами і брали участь у Русі Опору. Звідси також походять ідеї відповідальності людини за своє існування і за свою епоху. Також одне з чільних місць у системі уявлень екзистенціалізму посідає специфічний екзистенціальний гуманізм, "чесний і трагічний аналіз людських почуттів" [3, с. 215].

Усе це значною мірою притаманне творам Домонтовича. Вже центральна його проблема – "конфлікт раціонального та ірраціонального начал у нашій свідомості – є проблемою нашого існування, відтак – екзистенціальною проблемою. Його герої переживають цілий спектр екзистенціальних станів, серед яких тривога, нудьга, непевність, навіть невроз" [3, с. 215]. Персонажі В.Домонтовича закинута в безглуздий раціоналізований світ, якого вони не розуміють і не хочуть розуміти, вони розгублені і страждають, бояться його і не знають, що з ним робити (як Комаха) або тікають від нього – як Варецький. Зрештою, вже те, що "вони є героями – конструкціями, носіями ідей, вказує на екзистенціалізм в прозі В.Домонтовича" [3, с. 216], адже це теж є однією з ознак даної течії в літературі. "Для них щастя, – пише С.Павличко, – є не можливістю, як і кохання, шлюб, батьківство, насолода від праці... це глобальна філософська неможливість, що дозволяє зарахувати Домонтовича до європейських письменників-екзистенціалістів. Як екзистенціаліст Домонтович міркує про сутність людини, поставленої поза історію і суспільним буттям, про множиність її ідентичності, про плинність часу та релятивність істини, про абсурдність життя та нездійсненність свободи" [3, с. 216]. Герої

В.Домонтовича є частиною його самого, голосами його свідомості, втіленими в літературні персонажі, адже, як казав сам письменник, "пишучи про інших, ми завжди пишемо тільки про самих себе". А.Бергсон, засновник інтуїтивізму, вважав, що пізнати світ можна, лише пізнавши себе; необхідно йти від самопізнання до світопізнання. Доречно також буде згадати і про "літературу абсурду" (Беккет, Йонеско, Адамов, Пінтер та ін.), яка близько стоїть до екзистенціалізму і "елементи якої простежуються у творчості Домонтовича; як приклад можна навести блискучу вставну новелу з "Доктора Серафікуса", в якій Комаха, вирушивши до Кам'янця, потрапляє до Могилева, де цілий день розшукує неіснуючу вулицю і врешті повертається до Києва" [3, с. 216]. Крім того, можна провести аналогії між романами "Доктор Серафікус" і "Нудота" Ж.-П.Сартра, зокрема, "відзначити деяку схожість між героїнями Вер та Анні і їх стосунками відповідно з Комахою й Антуаном Рокантемом, головними героями романів" [3, с. 217].

Варіант Ю.Загоруйко [2]

І на решті, чи не всі романи В.Домонтовича є психологізованими. Так, майже всі нечисленні дослідники творчості В.Домонтовича погоджуються з тим, що однією з визначальних прикмет його прози є її проблематика, а саме "зображення й аналіз стосунків і конфлікту раціональних, себто розумових, логічних, усвідомлюваних, та ірраціональних (інстинктивних, алогічних, підсвідомих, навіть абсурдних) факторів людської свідомості" [2, с. 12].

Роман "Дівчина з ведмедиком" чітко показує різницю між двома групами персонажів: "раціоналістами" та "ірраціоналістами", велетенську прірву між ними і нездатність порозумітися, що завдає усім тільки страждань. Для раціоналіста Варецького найсильнішим є прагнення до ірраціонального, уособленням якого є Зина, яку він кохає, власне, "саме за таку її алогічність, екстравагантність, непередбачуваність" [2, с. 12].

У творах В.Домонтовича помічається вплив фрейдизму. Оскільки всі його романи є любовні чи стилізовані під такі, то природною видається їх відкритість до сексуальності, а отже, і до психоаналізу. За словами С.Павличко, "тінь забороненого, але докладно прочитаного Фрейда, падає на окремі ситуації цих романів" [2, с. 13]. "Бажання, сховані й притлумлені вдень, прокидаються вночі, – пише автор у "Докторі Серафікусі". – У нічних снах вони набувають реальності, й людина пізнає на решті те, що поза цим, може, назавжди лишилися б для неї не відомим і неуявленим. Коли б люди не бачили снів, може, вони ніколи не довідалися би про те, що існує. Тільки у снах розкривається справжній сенс наших бажань" [2, с. 13]. І далі: "Сон розбуркав те, що досі було притлумлене, сховане в глибинах його істоти! Сон підказав бажання, перетворивши його уже на заздалегідь завершене переживання" [1, с. 186].

Цей та інші епізоди творів виконані у дусі фрейдівського "Тлумачення сновидінь". "Сни повторюються. Вони лейтмотивні, й мотиви снів заступають зміни й подробиці любовних пригод," – читаємо далі. В "Дівчині з ведмедиком" автор вживає термін "сублімація", але в переносному значенні й з іронічним відтінком. "Пасаж про культуру в розділі 5 "Доктора Серафікуса" перегукується з працею Фрейда "Незадоволення культурою". Нагадаємо, що в цій праці розвивається думка про культуру як про явище, що виникло як засіб придушення тваринних інстинктів людини і, частково, як наслідок цього придушення. Взагалі, конфлікт між культурним, цивілізацією як такою і тваринним, низьким є не чим іншим, як варіацією конфлікту між раціональним і ірраціональним; його розробленість у працях Фрейда зайвий раз доводить актуальність цієї теми та рівень викликаного нею інтересу. Слова Фрейда "... в житті сьогоднішньої культурної людини не залишилося місця для простого і природного кохання двох людей" можуть вичерпно пояснити всю величну прозу В.Домонтовича.

Відтак, усі заявлені інтерпретаційні локуси сукупно допомагають відкрити "завісу" справжнього В.Домонтовича. Але глибше пізнати митця і знайти свого Домонтовича допоможе лише власна рецепція.

Література

1. Домонтович В. Доктор Серафікус: повісті / В. Домонтович // Без ґрунту: повісті. – К.: Гелікон, 2000. – С. 173–279.
2. Загоруйко Ю. Митець незвичайної долі (Віктор Петров-Домонтович) / Ю. Загоруйко // Слово і час. – 1992. – № 7. – С.10–16.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К., 1997.
4. Шевельов Ю. Шостий у гроні. В.Домонтович в історії української прози / Ю.Шевельов Домонтович В. // Без ґрунту: повісті. – К.: Гелікон, 2000.

5. Шкандрій Мирослав. Український прозовий авангард 20-х років / Мирослав Шкандрій // Слово і час. – 1993. - № 8. – С.52–59.

Любов Драчук

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ РОМАНСЬКОГО І ГОТИЧНОГО СОБОРІВ

Романський стиль панував у середньовічному мистецтві з X до XIII ст. У той час середньовічні держави були конгломератами окремих замкнених і вічно ворогуючих феодалів (помість). Тому романське мистецтво пройняте духом войовничості та самозахисту. Основним видом мистецтва у романський період була архітектура. Церква – головний замовник шедеврів мистецтва.

Зовнішній вигляд романського храму та його внутрішній простір відповідають один одному. Це ясність розчленування масивних форм, сувора недоступність товстих стін, строге співвідношення горизонталі та вертикалі, непорушна міцність і стійкість на землі. Величезна довжина підкреслювала значення вітара, розташованого у кінці церкви. Незначна порівняно із довжиною і висотою ширина, змушувала людину особливо гостро відчувати висоту колон і стін порівняно зі своїми розмірами.

Висота храму надавала незвичайності усьому інтер'єру, підкреслювала символічне і художнє значення верху і верхнього освітлення, таким чином нагадуючи про небо, яке відіграє важливу роль у релігійному світобаченні середньовічної Європи.

Висота інтер'єру церкви Сен-Бенуа на Лаурі підкреслена і виявлена за допомогою чотирьох головних засобів: по-перше, його "багатоповерховістю"; по-друге, наявністю міцних колон і наскрізних вертикальних стовпів; по-третє масштабністю різних деталей, наприклад кам'яної кладки; по-четверте, наявністю колон і арок, однорідних за формою, але різних за розміром. Контраст у розмірі зменшує невеликі, але робить ще більшими великі арки і колони, підсилюючи таким чином враження від усього інтер'єру.

Незважаючи на усю свою виразність, інтер'єр Сен-Бенуа має відому двоякість, присутню у багатьох культових спорудах романського стилю. Це пояснюється тим, що будівельникам доводилося вирішувати багато нових для середньовіччя конструктивних завдань. Заради більшої міцності вони надавали спорудам надмірну масивність, обмежуючись найпростішими напівкруглими формами арок і зводів. У результаті масивність стін і колон давить на простір; у товстих грубих колонах, важких арках, великих глухих полях стін і зводів багато нерухомості, інертної маси, художньої примітивності. Вікна порівняно малі, візуально вони виглядають досить вузькими. Усе це надає храму величності і суворості.

Ця двоякість рішуче долається готичною архітектурою, яка доводить найвищий ступінь виразності й художньої довершеності. Грандіозні готичні собори – вершина середньовічної культури, вираз її матеріальної та духовної величі. Усі три основних елементи композиції церковного інтер'єру – його простір, кам'яна конструкція, вікна, знаходяться у чудовій гармонії один із одним, яка створюється спільністю їхніх форм, пропорцій, розмірів.

Готичний храм, зберігши ту саму базилікальну форму, що й у романський період, має нову конструкцію склепіння, основою якого є каркасна система з нервюрами. Нервюри сходяться в пучки на опорних стовпах, на яких концентрується усе навантаження перекриттів. На відміну від романського готичний собор неосяжний, часто асиметричний, спрямований угору. Каркасна система готичної архітектури (стрілчаті арки, що опираються на стовпи; боковий розмір хрестових зводів, викладених на нервюрах) дозволила будувати дуже високі та обширні інтер'єри соборів, прорізати стіни високими вікнами з багатокольоровими вітражами. Спрямованість собору у височину зумовлена велетенськими ажурними вежами, стрілчатими вікнами та порталами.

Яскравим прикладом зовнішньої романської і готичної архітектури є німецька церква Марії Лаах, побудована на поєднанні простих і правильних геометричних тіл: циліндра і конуса, призми і піраміди. Вони дуже чітко виявлені у своїй абстрактно геометричній суті і не менш чітко поєднуються між собою. Башти, товщина і поверхня стін церкви Марії Лаах нагадує середньовічну військову фортецю. Абстрактність і глухота цих кам'яних геометричних об'єктів оживляється подвійними арокними вікнами, але вони більш схожі на сторожові вежі фортеці. Прикраса стін дуже скупа, у ній головну роль відіграють плоскі арки і вузькі вертикальні полоси. Цей архітектурний орнамент не порушує чітких форм кам'яних стін, але візуально зменшує враження від їхньої товщини. Середня башта нагадує житловий будинок дивної форми із порожніми віконницями.

На відміну від мовчазних башт церкви Марія Лаах Реймський собор вражає складністю і декоративною насиченістю своєї архітектури. Його фасад не мовчить, а прагне показати і розповісти якомога більше про себе. Західний фасад – обличчя собору, що визначає його неповторність. Він надзвичайно виразний, величний, урочистий, пишно декорований. Внизу фасад відкривається трьома глибокими перспективними порталами, які завершуються скульптурними композиціями.

У Реймському соборі вражає монументальність і легкість одночасно. Легкість досягається повною відсутністю гладенької площини. Собор укритий безліччю скульптурних зображень. Це своєрідна "біблія у картинках", яка втілює у камені світосприйняття раннього середньовіччя. Скульптура у храмі присутня скрізь – на фасадах, карнизах, порталах, галереях та капітелях колон, під зводами капел, на гвинтових сходах, водогінних трубах, консолях та інших місцях. Усього собор нараховує близько двох тисяч скульптурних творів. Головні риси, що характеризують готичну скульптуру, такі: перехід від абстрактного начала у художній концепції до явищ реального світу, домінування релігійної тематики, образи якої змінюються, наділяються рисами глибокої людяності. Ще однією особливістю є те, що рельєф залишається у готичному мистецтві, але головним видом скульптури стає кругла пластика. У скульптурному декорі, який заповнив увесь інтер'єр собору, будучи родом проповіді, крім сцен із Священного Писання, трапляються літературні повчальні сюжети і сцени із життя.

Готична вертикаль торжествує над романською горизонтальною лінією. Висота готичних соборів зростає удвічі порівняно із романськими. Це створює враження прозорості і невагомості.

Отже, ми розглянули яскраві приклади романської і готичної архітектури. Культура середньовіччя, яка існувала тисячоліття, висунула нове коло ідей та образів, нові естетичні ідеали, художні прийоми. Творцями культурних шедеврів були прості майстри, що уміли відтворити багатство внутрішнього світу людини, їх душевні пориви. Архітектура середньовіччя при всій її розмаїтості є цілісною, неповторною і має своє лише їй притаманне обличчя.

Література

1. Ильина Т. В. История искусства. Западноевропейское искусство. – М., 1983.
2. Історія світової культури : [Навч. посіб.] / кер. авт. колективу Л. Т. Левчук. – К., 1994.
3. История мировой культуры: Культурология . [учебное пособие] / Под ред. Р. С. Кнабе и др. – М. : Академия, 2003.

Валентина Пащенко

СТИЛІСТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Усе, пізнане людиною, одержує свою назву й тільки так існує у свідомості, і так відбувається розумове освоєння світу. Об'єктивна реальність знаходить своє вираження в мові опосередковано, через лексико-граматичні розряди – частини мови, серед яких кількість і кількісні ознаки виражаються числівниками.

Перебуваючи у взаємозв'язку з іншими частинами мови, числівники виконують насамперед комунікативну функцію, але з погляду виражальних можливостей вони не байдужі й до стилістичного спрямування тексту, бо числівники більшою чи меншою мірою стилістично осмислені.

Існують різні точки зору про стилістичну природу числівників. В.С.Вашченко не виділяє стилістичної сфери числівників [10, с. 244]. Л.І.Мацько вважає, що числівники є замкненим лексико-граматичним класом слів і до стилістичних категорій не належать, але виконують стилетворчу функцію у текстах наукового та офіційно-ділового стилів; а в інших стилях мови не є стилістично виразними [6, с. 44]. П.С.Дудик пише, що числівник своєрідна, лексично й граматично обмежена група слів, кількість яких не поповнюється. Значення кількості чи порядку при лічбі в мисленні й мовленні людей – це категорії здебільшого незмінні й однозначні. І все ж числівники не завжди стилістично нейтральні. За різних мовленнєвих ситуацій, по-різному інтонуючись, вони набувають неоднакової значеннєвої (отже, стилістичної) важливості [3, с. 204].

Метою нашої статті є виявлення стилістичного потенціалу порядкових числівників сучасної української літературної мови. Серед основних завдань є: 1) виділення груп числівників, які є

стилістично нейтральними; 2) з'ясування основних тенденцій у стилістичному функціонуванні числівників; 3) висвітлення числівникових словосполучень, які належать до сфери розмовної мови.

Функціонально-стилістичне навантаження порядкових числівників у сучасній українській літературній мові пов'язують передусім із встановленням основного й другорядного в їхньому функціональному використанні, з'ясуванням їхньої комунікативної ролі у спеціальних і неспеціальних структурно-функціональних стилях.

Порядкові числівники побутують у різних стилях. У науковому стилі вони використовуються без іменників у складі дробових числівників. У розмовному стилі порядкові числівники часто набувають якісно-порядкового і якісного значення, опредмечуються, наближуючись до прикметників, іменників, входять до різних фразеологізмів і навіть експресивно забарвлюються. Таке вживання порядкових числівників властиве художньому й публіцистичному стилям мови, а також частково офіційно-діловому.

Багатий стилістичний потенціал має числівник *перший* (-а, -е, -і), а саме: а) якісно-порядкове значення: *перший крок – невпевнений, несміливий; перші квіти – ранні; перший досвід – недосконалий; перші почуття – несміливі, ніжні; перші страви – рідинні*; б) якісне значення: *перший учень – кращий, перший з перших – найкращий*; в) якісне значення, що виражає першість у часі виконання дії: *першим написав контрольну, поїв першим*; г) предметне значення: *звіт подати до першого*.

Субстантивовані форми: *першенький, першеньке, першенька* – можливі у розмовно-побутовій мові. Порядкові числівники входять до складу фразеологічних зворотів: *друга молодість, друге дихання, треті півні, третій зайвий, третій сорт, п'яте колесо до воза, з десятих рук, у сотий раз* (тобто багато разів).

В українській мові вживається означальний займенник *другий*, що має значення "інший". Це ознака просторіччя. Наприклад: *У розвідку піде хтось другий* (в російській мові – *другой*).

У сучасній українській мові слово *другий* уживається лише як порядковий числівник і має значення російського прикметника *второй* [1, с. 154]. Воно стоїть після будь-якого порядкового числівника на означення послідовності, порядку, наприклад: це був другий ректор університету.

Слово *другий* уживають також у висловах, де мова йде про однозначно парні означення або органи, наприклад: *від одного берега до другого – бо в річці два береги – один і другий; одним оком бачу гірше, ніж другим – бо у людини два ока*.

Не слід плутати займенник *інший* (рос. *другой*) із числівником *другий*. Не можна писати *другим разом, у других випадках*, а треба – *іншим разом, в інших випадках*.

Відомо, якщо дати поєднуються зі словами *свято, день*, то числівник і назву місяця вживають у родовому відмінку, наприклад: *зі святом Першого травня, до дня Першого вересня*. Конструкція *зі святом Восьме березня, до дня Перше вересня* належать до сфери розмовної мови [2, с. 113].

Для усіх стилів нормою є вживання порядкового числівника на позначення завершеної години [7, с. 179]: *п'ята (дванадцята, чотирнадцята) година*.

В українській мові для позначення часу є спеціальні конструкції з порядковими числівниками та прийменниками [4, с. 157].

В офіційно-діловому стилі годину називаємо порядковим числівником від 1 до 24 і вказуємо кількість хвилин, наприклад: *дев'ята (двадцять перша) година, дев'ята (двадцять перша) година тридцять п'ять хвилин, десята (двадцять друга) година сорок п'ять хвилин, о восьмій (двадцятій) годині, о восьмій (двадцятій) годині п'ятнадцять хвилин, об одинадцятій годині* [9, с. 88].

У художньому та розмовному стилях кількість хвилин передають відповідним дробовим або цілим числівником [1, с. 153]:

1) для позначення точного часу вживають порядковий числівник: *восьма, дев'ята, чотирнадцята, шістнадцята*;

2) час до 30 хвилин передають дробом із прийменниками *на, по*: *чверть на другу, десять хвилин на четверту, п'ять хвилин по шостій, двадцять п'ять хвилин на дев'яту*;

3) для позначення половини вживають прийменник *на* з числівником: *пів на п'яту, пів на дванадцяту, о пів на дев'яту*;

4) час після 30 хвилин позначають числівником із прийменниками *до, за*: *за десять восьма, чверть до першої, за двадцять сьома, за двадцять п'ять хвилин до дев'ятої, за чверть до дев'ятої*.

В офіційно-діловому стилі слід ставити перед порядковим числівником прийменник *на*, якщо треба сказати не про точно означений час, а лише приблизно назвати період між двома годинами,

наприклад: *уже на двадцять другу (повернуло), прийду на десяту годину*. Якщо треба точно визначити час, тоді слід ставити перед порядковим числівником прийменник *о*: *прийду о дев'ятій годині, уже сьома година, повернуся об одинадцятій годині*.

У науковому, офіційно-діловому, публіцистичному стилях вироблено певні правила, коли числівники треба подавати словами, а коли цифрами [11, с. 29, 186].

Літери дописують лише до цифр, що позначають порядкові числівники. Нарощення повинно складатися з однієї літери, коли числівник закінчується на:

а) *-ої, -ою*: з *8-ї ранку*;

б) голосний та приголосний: *на початку 70-х років*;

в) голосний та *й*: *5-й поверх*; або з двох літер, коли числівник закінчується на приголосний і голосний: *1-ша редакція*.

До римських цифр літери не дописують: з *X сторіччя, II квартал, на V етапі* [21, с. 219]. Порядкові номери з'їздів, сесій пишуть або словами, або римськими цифрами (а не арабськими): *П'ятий з'їзд, V з'їзд*.

У процесі роботи над цією темою можна виконати такі завдання:

1. З'ясувати значення слова "перший" у поданих реченнях:

1. *Це був тільки перший крок, а згодом справа поліпшилась*. 2. *Випав перший сніг*. 3. *Перший правофланговий віддав рапорт*. 4. *У нашому класі І.Коваленко – перший у навчанні*. 5. *Перша їжа для кролів – овочі*. 6. *Понеділок – перший день тижня*. 7. *Наш колгосп перший у районі*. 8. *З'явилися перші квіти*. 9. *Ти в нас перший з кінця*. 10. *Перший син мій загинув на фронті, другий працює токарем на заводі*.

2. Скласти речення з кількома (5–6) поданими стійкими сполученнями слів, до яких входять різні порядкові числівники. Пояснити, які смислові й почуттєві відтінки надають ці сполучення реченням.

Перші з перших; перші з кінця; п'яте колесо до воза; десяте діло; третій сорт (поганий); дев'ятий вал; у сотий раз; з п'ятого в десяте; п'ята колона (ворожа шпигунська організація); за кусок кишки – сім верст пішки; десята вода на киселі; сім раз відмір, а один раз відріж; сім п'ятниць на тижні; наговорив сорок бочок.

3. Скласти таблицю стійких сполучень слів, до яких входить слово *перший* і запам'ятати значення цих сполучень.

Перший раз – вперше; перший стрічний або перший ліпший – будь-хто, який-небудь; в першу чергу – передусім, насамперед; перші руки – позначення людини (або людей), яка перша щось дає, продає, передає і т.ін. (наприклад: дістати з перших рук; передати в перші руки і под.); перші кроки – початковий період якої-небудь діяльності; перша скрипка – людина, яка має великий вплив, відіграє провідну роль.

Отже, лексично обмежений вияв числівників своєрідно важливий і стилістично. Кожний порядковий числівник стилістично особливий, неповторний, може використовуватися не з однією функцією, а з кількома, що й стає об'єктом лінгвістичного аналізу. Порядкові числівники мають своє неповторне буття в усіх стилях, функціонують у них активно або пасивно, навіть епізодично чи й зовсім стилістично "чужі" для них. Порядкові числівники становлять для стилістики багатий, лексично своєрідний, дієвий, ефективний (з погляду логічного, власне значеннєвого й почуттєвого) мовний матеріал.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім "KM Academia", 1994. – 254 с.
2. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів мови : [навч. посібник] / Г. Й. Волкотруб. – К. : ТОВ "ЛДЛ", 1998. – С. 100–115.
3. Дудик П. С. Стилiстика української мови: навч. посiбник / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр "Академiя", 2005. – С. 203–207.
4. Жлуктенко Ю. А. Изучаем украинский язык : самоучитель / Ю. А. Жлуктенко, Е. А. Карпиловская, В. И. Ярмак: Под ред. В. М. Русанивского. – К. : Либiдь, 1991. – С. 140–160.
5. Зубков М. Сучасне українське ділове мовлення / М. Зубков. – Харків: Торсінг, 2001. – С. 210–230.

6. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О.М. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – С. 48–58.
7. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: навч. посібник / О.Д.Пonomарів. – К. : Либідь, 1999. – С. 150–190.
8. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підручник / О.Д.Пonomарів. – К. : Либідь, 1993. – С. 144–163.
9. Сербенська О., Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити : [посібник] / О. Сербенська, Ю. Редька., О. Федик; за заг. ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994. – С. 80–90.
10. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 244–285.
11. Тугаєнко-Серяк С. М. Довідник службовця / С. М. Тугаєнко-Серяк. – К. : А.С.К., 2000. – С. 129–190.

Олена Булгакова

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

Синтез суміжних видів мистецтв є актуальною проблемою музикознавства і широко розглядається науковцями багатьох країн. Особливо гостро вимагає обговорення питання способів поєднання різних видів мистецтв у XIX–XX ст. в зв'язку з новою концепцією синтетичності музичного мистецтва. Потрібно методологічно розвернути вивчення явища синопсії ("кольорового" слуху) і синестезії (міжпочуттєве уявлення, асоціативне метафоричне мислення). Природність синтезу звуку і кольору в музиці останніх століть Є. В. Назайкинський дотепно назвав "перетворенням вуха на око" [1].

Проте історія розвитку синтетичної проблематики так і залишається неповною без імен українських композиторів, теоретиків. В українському музикознавстві окремі відомості про ступінь значущості синтезу мистецтв у творчості вітчизняних композиторів мають уривчастий, методологічно не розроблений характер і не дають уявлення про масштаби і серйозність підходу до проблеми. А втім при всій неповторній своєрідності українська музична культура нерозривно пов'язана із світовою і завжди розвивалася згідно з загальними художніми критеріями і законами, вносячи значний внесок у формування рівня загальноєвропейського музикознавства.

Які ж важливі якості і паралелі зі світовою музичною наукою в розвитку семантичних і синтетичних властивостей музичних творів можна виявити в творчості українських композиторів?

1. Зв'язок образотворчого та музичного мистецтва

Українських композиторів давно приваблювали елементи вітчизняної фольклорної системи: орнаментовані розписи, вишивки, керамічні та дерев'яні вироби дають поштовх творчій фантазії. Не дивно, що образи, сюжети, ритміка, кольори конкретних творів впливають на художньо-образні уявлення композиторів, ніби продовжуючи звичний їм музичний ряд.

В історії української музики пошуки зв'язків звуку з художнім зображенням беруть свій початок ще від 70-х рр. XIX століття. В.Полевой в статті "Про концерти світло-динамічного живопису в Харкові" пише: "Український художник П.Мартинович, який вчився тоді у Петербурзькій Академії мистецтв, взявши від М.Лисенка замовлення на виготовлення діапозитивів для супроводу співу кобзаря Остапа Вересая за допомогою чарівного ліхтаря. Привертає увагу психологічна обґрунтованість цього незвичного експерименту, автори якого зробили спробу не тільки сполучити музику з мальованими картинками, але й наголосили на особливому гуманістичному підтексті виступу кобзаря. Чи не дає це нам право зробити висновок, що перші паростки світломузики були пов'язані з ім'ям народного кобзаря Остапа Вересая і що біля її колиски стояв класик української музики Микола Лисенко?" [2].

Свідомо шукав взаємозв'язок між звуком і кольором і композитор М.Леонтович. Якось у розмові він зауважив: "Мене цікавить, які кольори використано для низьких тонів, а які для високих. Мене цікавить тому, що я сам часто розмірковую над тим, щоб поєднати звук і колір" [3].

Творчість Миколи Леонтовича у плані синтезу звуку і кольору ще не до кінця вивчена. Наприклад, Д.Ільченко у спогадах про композитора згадував про його "глибокі, затаєні мрії – з'єднати

звуки з фарбами", що дало підстави розглядати М.Леонтовича як одного з перших українських композиторів, який задумувався над теоретичним та практичним освоєнням "нової форми відображення дійсності через світломузичний синтез" [2].

У кінці 70-х рр. минулого століття з'явилося чимало камерно-інструментальних, симфонічних творів українських композиторів, які свідчать, що тенденція музичної "картинності" свого часу представлена солоспівами Б.Лятошинського (на слова К.Бальмонта "Комиші" та "Підводні рослини"), живописними сторінками Другої симфонії Л.Ревуцького, "Картинами російських живописців" І. Шамо для фортепіано, набула переконливої "автономізації". Це – вокальні цикли "Пастелі" на слова П.Тичини, написані Л.Грабовським, Л.Дичко, І.Карабицем; "Акварелі" В.Бібіка на слова А.Волощак; п'єси Я.Верещагіна "Мозаїка" та "Фреска"; поліфонічні варіації "Українські фрески" Л.Дичко; "Чотири карпатські пасторалі" В.Шумейка; симфонічна картина "Купало" В.Губаренка.

Сучасна українська композиторка Л.Дичко широко та різнобічно поєднує синтез мистецтв у своїй творчості: вона не тільки сама малює, – цікавиться давньою російською та українською архітектурою, японським та китайським образотворчим мистецтвом. Л.Дичко свого часу прослухала спеціальний курс лекцій у Київському художньому інституті, викладала там історію музики. "Ботічеллі та Ель Греко, Мікеланджело і Левітан, Васнецов і Врубель – твори цих велетнів живопису не могли не позначитися на музичних барвах творчості композитора, наповнили їх особливим колоритом" [4]. Дитячі кантати Л.Дичко "Сонячне коло" і "Здрастуй, новий добрий день" написані з партією кольору в партитурі; симфонія "Привітання життя" створена за мотивами розписів і малюнків Катерини Білокур і Марії Приймаченко, що підтверджує властиве композиторці асоціативно-образне мислення, пов'язане з музично-живописним уявленням її "кольорового" слуху.

Синописні та синтетичні пошуки у музичному сьогоденні набувають новітнього, прогресивного вектора. Н.Тарасова в статті "Енергія і світ музичного звуку (до питання поліхромних технологій в аналізі музичного твору)" розглядає започатковану в українському музикознавстві наприкінці 1960-х років методику кольорових таблиць щодо аналізу тональних планів сонат – "ровесниць" Й.Гайдна, В.А.Моцарта, Л. ван Бетховена. Н.Тарасова пише: "У сучасному спостереженні з науково-методичних позицій мова іде про кольорове ультразвукове походження аури картин живопису, біополя внутрішньої музики людини, в контексті яких питання пошуку наукового підґрунтя для проблеми синописі перестас бути чимось побічно-своєрідним для українського музикознавства, композиторської практики, навчальних посібників. У цьому контексті привертають увагу і дослідження про Божественне походження музичного звуку, про духовний метод аналізу музичного твору" [5].

2. "Кольоровий" слух (кольоровий слух, або синописія, – зорово-слухові асоціації, що викликаються звуками, співзвуччями, тональністю музичного твору).

У європейській та російській музичній культурі відомо багато композиторів, які мали яскраво виражене кольорове відчуття звуку (М.Римський-Корсаков, О.Скрябін, К.Сараджев, Ф.Шуберт, Ф.Ліст, О.Мессіан, Р.Вагнер, К.Дебюссі, С.Прокоф'єв, М.Чюрльоніс, тощо). Наприклад, Г.Малер міг звертатися до оркестрантів: "Панове, тут грайте ще блакитніше, а це місце зробіть дещо фіолетовим за звучанням!" [6].

Уже давно стала хрестоматійною кольорово-тональна символіка, зокрема, в оперній творчості М.Римського-Корсакова. Наприклад, схід сонця в операх "Ніч перед Різдвом", "Казка про царя Салтана", "Садко", "Золотий півник", "Млада" звучать у Ля мажорі – "весняно-рожевій" тональності весни, юності, веселощів. Також послідовно використовуються "сині" Мі-бемоль мажор і Мі мажор для звукопису картин нічного неба, зірок та моря в тих же операх.

Але ж у контексті досліджень синописії ми не зустрічаємо жодних посилань на прізвища вітчизняних композиторів. Хоча в ряд методологічних синописичних досліджень гідно стали б і узагальнення досвіду М.Лисенка і М.Леонтовича; відомо також, що і для Лесі Дичко кожна тональність має свій колір (До мажор – білий, Ре мажор – блакитний тощо).

Взагалі, у кожного музиканта в процесі виховання складається своя семантика тональності, індивідуальна, емоційна та символічна оцінка. Вона не може бути однаковою для всіх, як очікували у XVIII ст. представники "теорії афектів": всі збіги та незбіжності відбивають нюанси конкретної творчої долі:

Порівняльна таблиця семантичного значення деяких тональностей

Тональність	Л.Дичко	М.Римський-Корсаков	О.Скрябін	Б.Асаф'єв
До мажор	<i>жовто-білий, як сонце</i>	<i>білий</i>	<i>червоний земна, матеріальна</i>	-
Ре мажор	<i>блакитний</i>	<i>денний, жовтуватий, царський, золотистий, владний</i>	<i>яскравий, жовтий</i>	<i>сонячні промені, блиск саме як випромінювання світла (якщо в жаркий день дивитися з гори Давида на Тіфліс)</i>
Мі мажор	<i>смарагдовий</i>	<i>синій, сапфіровий, блискучий, нічний, темно-лазурний</i>	<i>синьо- білуватий</i>	<i>нічне, дуже зіркове небо, дуже глибоке, перспективне</i>

Цікаво було б дослідити самотність семантично-тональних уявлень Лесі Дичко та інших українських митців в історичному та художньому контексті української композиторської школи, в контексті зв'язку з особливостями фольклорної культури та їх особистих творчих і стилістичних уподобань як композиторів.

3. Синестезія, семантика і типологія тональності

Українським композиторам притаманна ще одна якість, яка часто згадується в плані вивчення "кольорового" слуху. Це є синестезія (асоціативне, метафоричне мислення), яка лежить в основі зображальних можливостей музики. Ми спокійно сприймаємо такі вирази, як "колючий інтервал", "яскравий звук", "соковитий акорд". Не раз при аналізі музичних творів великих митців музикознавці оперували образним порівнянням, метафорою. Б.Асаф'єв писав, що "потрібно прагнути так розповідати про музику, щоб відчувалося її звучання і тим самим утягувати в життя музики, .. книги мої потрібно не тільки читати, а і слухати – втім, це основна якість усіх моїх книг" [7].

Він використовував авторські, індивідуальні визначення, які несли відбиток його особистості: "хамелеонство інтервалів", "тверезість мелодики", "блискуча пасажна ракета", "мелодика, що зашнурована в тактовий корсет" тому подібне.

Але хіба не пронизаний "синтетичним мисленням" музикознавський аналіз творів вітчизняних класиків? Наприклад, опис М.Гордійчука відомої поеми М.Леонтовича "Літні тони": "Натхненною піснею краси, яскравою картиною, напоєною дивними запахами сільського літа, можна назвати поему "Літні тони", що належить до найбільш майстерних творів М. Леонтовича. У ній відчувається поетичне преклоніння композитора перед рідною природою, щире і глибоке захоплення нею. Прагнення Леонтовича до того, щоб "природа зазвучала в музиці", знайшло тут свій глибокий вираз. Променисту ясність, легкість і свіжість фарб "випромінює" кожен акорд, кожен мотив поеми. Прозоре повітря, простір, аромат – усе це правдиво втілено в поетичних образах твору. Звідси витонченість і гранична індивідуалізація голосоведення, де кожна партія складається з невеликих, проте вагомих за сенсом послівок" [8].

До речі, основна тональність поеми – Мі мажор – теж вибрана М.Леонтовичем не випадково. Семантичний фонд тональностей постійно змінюється, і у кожній епохи він свій, своєрідний. Наприклад, в епоху бароко риторична трактовка Мі мажору в німецькій музиці була пов'язана із зовнішнім її виглядом та грою слів: "Kreuz" по-німецьки означає і "хрест", і знак дієзу. Наявність в ключі чотирьох дієзів -"хрестів" змушувала деяких композиторів надавати цій тональності символічного змісту: вона втілювала "благосне прийняття хресних мук" (пізніше ця риторика з'явиться і у Й.С.Баха, і у Й.Гайдна).

У барочних композиторів, більш схильних до світської тематики, Мі мажор завжди поєднувався з чимось піднесеним, величним. Така, наприклад, ця тональність у Г.Ф.Генделя в операх "Месія", "Саул"; в опері "Юлій Цезар у Єгипті" – це тональність Клеопатри; а в ораторії "Есфір" Мі мажор характеризує красу і чарівність героїні.

У класиків тональність зберегла "ауру незвичності". Н.Фішман назвав бетховенський Мі мажор "піднесено-світлою тональністю надії", тональністю "місячного світла", "світлих мрій про неможливе щастя, надії та втіхи" [7].

У романтиків дещо відбуваються зміни в пріоритетах основних виразних якостей Мі мажору (це відмічав ще М.Римський-Корсаков: спочатку господарювала самотня мелодія, потім були відкриті гармонія і ритм, а в ХІХ ст. – колорит). Розроблюється "ноктюрний" ефект цієї тональності; вишуканість тембрового, фактурного та гармонічного колориту іноді переходить в імпресіоністичну гру фарб. А незмінна присутність живої і ніби "дихаючої" природи набуває риси музичного пейзажу... Хіба не збігається уявлення М.Леонтовича про семантику Мі мажору в "Літніх тонах" з її типологічним і семантичним навантаженням у композиторів-романтиків?..

Таким чином, явища синестезії, сіннопсії та синтезу суміжних видів мистецтв у творчості українських композиторів можуть виглядати набагато розлогішими. На яких головних моментах при аналізі ролі цих явищ у творчості вітчизняних митців хотілося б наголосити:

1. Не можна відкинути прямий зв'язок синтетичних ознак у музичному мистецтві українських композиторів-класиків із загальноєвропейськими музикознавчими дослідженнями. Прослідковується лінія "успадкованості" нових мистецьких технологій, органічне засвоєння деяких компонентів, не ізольованість української когорти музикантів. При цьому наша спадщина дозволяє інтегрувати і творчо осмислити здобутки українського музичного мистецтва: специфічна національна неповторність та перетворення фольклорної мови в академічній музиці додасть нового оригінального змісту в питаннях синестетичного походження музичних образів.

2. Сама ідея кольорового відчуття звуків містить в українських класиків моральний підтекст і формувалася вона в атмосфері високої духовності, прикладом чого є життєві шляхи композиторів. Вкладаючи ідеї синтезування в музичні образи, вони шукали не просто додаткові засоби виразності, а створювали нове "плетиво" мистецьких підтекстів.

3. Відомо, що навіть найприскіпливіший аналіз, який спирається тільки на "сухий" нотний текст, відірваний від реального живого звучання, є частковим і наостанку програє – і навіть може привести до помилкових висновків. Це стосується і аналізу сіннопсичних явищ: для вирішення значення кольору як засобу художньої виразності, про його роль у створенні музичного образу твору потрібен значний досвід бачення кольору, глибоке індивідуальне та об'єктивне знання фізичних і психологічних засад сіннопсії.

4. Чому проблеми синтезу мистецтв, семантики тональності, явища сіннопсії не є об'єктом поглибленого дослідження в українському сьогоденні? Скоріш за все, з двох причин. По-перше, складність проблеми полягає в розходженні складення "словника" кольору тональностей і в її фізіологічному сприйнятті: "кольоровий" слух кожного з композиторів є самобутнім і тут нема місця алгоритму "на всі випадки життя". "Я ж митець, – казав у таких випадках М Римський-Корсаков, – захочу і зроблю усупереч всім правилам так, як моєму слухові буде потрібно" [7]. По-друге, проблема полягає і у відсутності методології та "словника" основ семантичної мови. Про це нагадує Є.В.Назайкинський: "Якщо щодо інтонації ми кажемо про словники або фонд, то проблема перепису складових, які оточують музику ... зазнає фіаско із самого початку" [1].

Поза сумнівом одне: нові "синтетичні" пошуки все більше символізують час прогресивних змін, будять та збагачують фантазію слухача, фокусують увагу на вічних цінностях, вчать бачити і чути в звичайному – незвичайне, піднесене, чуттєве; відкривають нові обрії духовно-музичного мислення українських творців та шанувальників мистецтва.

Література

1. Назайкинский Е.В. Звуковой мир музыки /... - М. : Музыка, 1988.
2. Полевой В. "Про концерти світлодинамічного живопису в Харкові /...// Українське музикознавство. – 1977. Вип. 12.
3. Музыка, – 1925. – № 11–12.
4. Укр. композитори – лауреати комсомольських премій. – Київ : Муз. Укр., 1982.
5. Тарасова Н.П. Енергія і світ музичного звуку // "Мистецька освіта в Україні : традиції, сучасність, перспективи : збірник тез за матеріалами ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції – Луганськ. – 2003.
6. Ванечкина И.Л. "Цветной слух" и "Теория аффектов"
(на прикладі вивчення семантики тональностей // Язики науки – язики искусства : сборник научных трудов. – М. : Прогресс – Традиция, 2000.

7. Ванечкина И. О системности источников при изучении "цветного слуха" у музыкантов (на примере творчества Б.Асафьева) // Русская музыка и традиция, Казань : Консерватория, 2003
8. Гордийчук Н. Н.Леонтович, – Київ : Музична Україна 1977.

Ольга Пулінець

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ОСВІТИ КАНАДИ

Канада – це країна, досягненням якої є система освіти, що посідає друге місце у світі після США. Вона переслідує дві головні мети: дати людям можливість розвинути свої здібності і забезпечити суспільство знаннями та умінями, які повинні слугувати його інтересам. Система освіти Канади базується на збалансованому підході до успіхів цих двох не завжди сумісних між собою цілей. Охоплюючи всі аспекти освіти і разом з тим будучи доступною для кожного, канадська система освіти відображає впевненість громадян країни у майбутньому.

Історично так склалося, що питання освіти є компетенцією тільки провінційних законодавчих і виконавчих органів, що є унікальною особливістю канадської конституційної системи. Це означає, що на відміну від інших розвинених країн навчання в Канаді повністю децентралізоване, тобто не має загальнодержавної системи освіти й належить, відповідно до конституції, до сфери виняткової юрисдикції усіх провінцій, кожна з яких має своє Міністерство освіти, свою особливу систему освіти. Міністри об'єднуються Радою міністрів освіти Канади, яка є консультативним органом. Ці провінційні голови департаментів з освіти встановлюють стандарти, затверджують предмети і фінансують освітні організації.

Канада – це велетенська мозаїка, що акумулює в собі різнобічний досвід різних націй, культур, що складається з тринадцяти окремих освітніх систем із своїми особливостями та специфікою навчальних закладів. Хоча системи освіти окремих провінцій дуже близькі між собою, все ж між ними існують суттєві відмінності, обумовлені географічними особливостями провінцій, їх національним складом і культурно-історичними традиціями.

У Канаді існують дві державні мови – англійська та французька, слід зазначити, що викладання ведеться на кожній із них.

Країна "кленового листка" належить до числа держав, диплом яких високо цінується на міжнародному освітньому ринку. Це не дивно: Канада витрачає на розвиток системи освіти більше коштів, ніж інші розвинені країни (7,1% від ВВП проти середнього показника в 6,1%).

Для канадців вища освіта є дуже важливою, тому що це їх гарант майбутнього успіху. Сучасний рівень дослідження проблеми вищої освіти Канади визначений низкою робіт, у яких як російськими, так і українськими вченими розглядалися загальні питання канадської системи освіти (Дж.Келлі, Л.Булай та ін.), вища освіта в Канаді та її проблеми (Є.Ізраєлян, Є.Комкова, А.Кубишкін, Т.Грищенко), вища педагогічна освіта (Л.Карпинська, М.Фуллан, М.Шевченко та ін.), реалізація політики полікультурності в галузі освіти, а також окремо розглядалися деякі аспекти діяльності канадських університетів.

Вища освіта Канади представлена такими закладами освіти, як університети, університетські коледжі, суспільні коледжі та коледжі системи CEGEP. У Канаді налічується близько 175 державних і приватних коледжів. У системі професійної освіти навчаються близько 300 тис. осіб. За якістю навчання стежать представники асоціації ACCC (Association of Canadian Community Colleges). Канадські коледжі поділяються на суспільні (Community Colleges), технічні (Technical Institutes) і коледжі системи CEGEP. Сьогодні коледжі та технічні інститути користуються великою популярністю серед канадської молоді.

Основне завдання коледжів – готувати професійні кадри для промисловості й бізнесу. Зокрема, *технічні коледжі* – це щось на зразок професійно-технічних училищ, студенти яких за короткий час одержують певну інформацію. У коледжі навчаються два роки, у деяких провінціях – три, і більша частина навчального часу проходить не в аудиторіях, а в лабораторіях і майстернях. По закінченні студентів чекають сертифікати й професійні дипломи.

Програми навчання в коледжах протягом двох-трьох років пропонують як вузькоспеціалізовані, професійні курси, так і загальну академічну підготовку. Навчальний план у коледжах більше практичної спрямованості, ніж в університетах. До переваг навчання відносять менші за обсягом групи студентів, можливість навчання за межами студентського містечка, більша кількість лабораторій порівняно з навчальними аудиторіями, інтерактивне навчання і не такі суворі правила зарахування.

Існують програми, які спрямовані на працевлаштування (Employment-related Programms), що включають стажування і курси підвищення кваліфікації. При коледжах існують відомі центри підготовки спеціалістів (Centres of Excellence), які дають знання з різних галузей, а саме: інформаційної технології, гірничої справи, вивчення навколишнього світу, туризму та готельного менеджменту. Форми навчання денна та вечірня.

Унікальність канадських коледжів полягає в гармонійному співвідношенні загальних і вузькоспеціалізованих знань, які відповідають інтересам національної економічної політики. Коледжі є динамічними закладами, що намагаються відповідати економічним і соціальним потребам сучасного суспільства.

Окрім технічних коледжів, у Канаді ще існують і *коледжі системи CEGEP*, які переважно функціонують у франкомовній провінції Квебек. CEGEP – це аббревіатура французької назви Коледж загального і професійного навчання (освіти) (College of General and Vocational Education). Коледжі цього типу пропонують для випускників середніх шкіл дворічні загальноосвітні програми до вступу в університет або ж трирічні програми оволодіння технічними спеціальностями для майбутнього працевлаштування.

У Канаді є також так звані *суспільні коледжі*, які виникли у 60-ті роки ХХ століття як відповідь на повоєнний демографічний вибух та високу потребу у кваліфікованій робочій силі у зв'язку із розвитком сучасних технологій. Вони не надають академічний ступінь, але навчають студентів за програмою після закінчення середньої школи. Ці навчальні заклади працюють як технікуми, професійні курси або курси підготовки до вступу в університет. Суспільні коледжі пропонують академічні програми, що є "містком" між середньою школою та університетом. У більшості таких коледжів ще з ХVІІІ ст. діють програми співпраці з університетами. Випускники такого коледжу можуть бути відразу зараховані на другий курс університету-партнера.

При багатьох коледжах створені відділення для навчання іноземців англійської мови як іноземної (ESL). Вимоги до вступників залежать від спеціалізації коледжу. Зазвичай необхідно пред'явити атестат про середню освіту й скласти тест TOEFL з результатами 450–500 балів, а також абітурієнту повинно бути не менше 18 років. Деякі інші коледжі можуть вимагати проходження обов'язкових підготовчих курсів (Pre-requisite courses) для підтвердження наявності в абітурієнта необхідних знань або можуть запропонувати, наприклад, замість TOEFL виконати свої тести.

Усі заклади вищої освіти Канади поділяються на "*додипломні*" і "*дипломні*" відповідно до законів провінцій. Центральне місце у секторі дипломних вищих закладів освіти належить університетам, хоч є певна кількість акредитованих до такого ж рівня приватних коледжів. Додипломні заклади, а це коледжі, пропонують спрощені програми з професійним спрямуванням і не присуджують академічних дипломів, хоча в деяких провінціях все ж таки є професійні дипломи.

У Канаді університетом називається навчальний заклад освіти, який має право надавати наукові ступені. Перший вищий навчальний заклад у Канаді був заснований ще в 1663 р. й мав назву – університет Лаваль. Цей університет є одним із найстаріших вишів на північноамериканському континенті. Перший англійський вищий заклад освіти країни був заснований у Фредеріксоні у 1785 р. До моменту виникнення Канадської конфедерації (1867 р.) у країні було вже 19 університетів (вісім — в Онтаріо, п'ять — у Новій Шотландії, по три – в Нью-Брансвіку та Квебеку). Конфедерація розширювалась, і в кожній провінції виникали університети, що були організовані за прикладом англійських коледжів і готували, головним чином, юристів, лікарів та священників. Як правило, кожна нова канадська провінція, що приєднувалась до конфедерації, вже мала відносно сформовану систему освіти чи її основні елементи.

У другій половині ХІХ століття в канадських університетах розширилася підготовка вчителів, інженерів та спеціалістів сільського господарства. Можна стверджувати, що в першій половині ХХ століття виникла національна модель канадського університету. Напередодні Другої світової війни в Канаді було вже 28 університетів, найбільшим із яких був Торонтський університет [5, с. 65].

Багато вчених розмежовують історію розвитку канадського університету на три етапи.

Перший етап (ХVІІ – початок ХІХ ст.) – університет був фінансово й ідеологічно залежний від церкви, навчальні програми базувалися на вивченні переважно класичних предметів (античної і римської класики, теології і гуманітарних наук).

Другий етап (ХІХ – початок ХХ ст.) – університет відокремився від церкви. Цей етап характеризується модифікацією навчального плану з появою тенденції до утилітарності предметів та збільшення кількості університетів, студентів, з'явилися предмети за вибором, а також пропонувалися для вивчення неklasичні предмети, створювалися професійні програми (серед них були програми з

підготовки вчителів), вводилися магістерські й докторські програми. Це сприяло виникненню чітких академічних дисциплін, зростанню рівня знань і появи спеціалізації.

Третій етап (кінець XX – початок XXI ст.) – університет став самостійним вищим навчальним закладом. На сучасному етапі в Канаді налічується більше 100 університетів. Найбільше їх розташовано у провінціях Онтаріо та Британська Колумбія. Дипломи цих вищих навчальних закладів високо цінуються, але і навчання в них дуже дороге.

У Канаді немає приватних вищих навчальних закладів, за винятком декількох закритих релігійних ВНЗ. Всі вони на дві третини фінансуються з держбюджету й суспільних фондів. Усі університети входять в Асоціацію університетів і коледжів Канади (AUCS), яка щорічно перевидає офіційний довідник (Directory of Canadian Universities), що містить докладну інформацію про кожний з них.

У канадській системі вищої освіти виокремлюються три категорії університетів: дослідницькі, багатопрофільні та з базовим циклом навчання. *Дослідницькі університети* – це провідні навчальні заклади країни, які дають можливість здобути будь-який науковий ступінь і мають серйозні докторські програми. *Багатопрофільні університети* проводять навчання за різними спеціальностями, надають різні ступені та проводять наукові дослідження.

Університети з базовим циклом навчання надають здебільшого ступінь бакалавра, подекуди й магістра. До цієї групи можна віднести університети Акадія, Трент, Вінніпезький та інші [5, с. 68].

Сучасні канадські університети мають потужну матеріально-технічну базу, лабораторне оснащення, гарні бібліотеки. Сильною стороною канадської вищої школи є тісний зв'язок науки з практикою. За офіційною статистикою канадська університетська наука створює в країні щорічно 150–200 тис. робочих місць.

Сьогодні у вищих навчальних закладах Канади навчається більше 1,5 млн. студентів, 30 тис. з яких є іноземці.

Виш чи коледж у Канаді – це держава в державі, зі своїми правилами, законами, умовами вступу і навчання, порядком сплати і проживання.

При вступі у той чи інший виш Канади потрібно виконати певні умови, але залежно від провінцій ці умови можуть бути різними. Навчальні заклади, а іноді окремі факультети, встановлюють свої власні стандарти прийому на курс навчання. У той же час навчальні заклади в одній і тій же провінції, як правило, мають однакові вимоги щодо зарахування на навчання, особливо для набуття першої вищої освіти. У Канаді не існує загальнонаціональних вступних екзаменів. Деякі фахові факультети, однак, вимагають складати вступні екзамени з дисциплін, що є у курсі навчання. Атестат про середню освіту є мінімальною, але іноді недостатньою вимогою для вступу до університету. Більшість навчальних закладів або факультетів вимагають від абітурієнта успішного закінчення певних курсів або одержання мінімальних оцінок за попереднє навчання. Прийняття на навчання студентів вимагає від абітурієнта, щоб йому був 21 рік і щоб мав навчальний потенціал для успішного навчання у вищому навчальному закладі [2, с. 22]. Процес зарахування до канадського вишу розпочинається за рік до початку занять. Також в Онтаріо розподіл абітурієнтів децентралізований, у решті провінцій кожен вищий навчальний заклад обирає студентів автономно. Іноземному абітурієнтові потрібно добре володіти хоча б однією з державних мов Канади – англійською чи французькою. Досконало знати дві мови не обов'язково, оскільки існують англомовні, франкомовні та англофранкомовні виши.

Слід також зазначити, що в університетах існує свобода вибору змісту навчання, тобто поряд зі спеціальними курсами існують спецкурси, які цікавлять молоду людину. У розкладі занять існує також система спеціальних позначень (абrevіатури, цифрові позначки), які допомагають студентові зрозуміти, чи може він обрати даний курс, чи ні; скільки триватиме вивчення даного курсу тощо. Наприклад, у розкладі занять студентів факультету освіти педагогічного коледжу університету Саскачеван можна побачити такі скорочення: EDRES 800.3, EDUC 403.3 та інші. Перше скорочення – це назва галузі, до якої належить предмет: освіта (education), методи дослідження в галузі освіти (education research methods) тощо. Остання цифра вказує на кількість залікових одиниць, які потрібно отримати за курс. Як правило, це цифра 3, яка означає, що предмет буде читатися протягом одного семестру. Цифри 800 та 403 вказують на номер предмета. Усі курси в університеті пронумеровані за певним принципом. Курси під номерами 800–899 передбачені для студентів, які закінчили рівень бакалаврської підготовки і хочуть продовжити своє навчання з наступним написанням магістерської роботи; номери курсів з 200 до 699 означають, що вони розроблені для студентів, які проходять бакалаврську програму підготовки. Для тих, хто одразу після школи вступив до університету, перша

цифра означає рік навчання, для якого призначений даний курс. Для тих, хто не відразу вступив до університету, відлік починається з цифри 200, тобто 200–299, для першокурсників, 300–399 – для студентів другого курсу і т.ін. Така система значно спрощує складання студентом особистого плану навчання [4, с. 134].

Навчальний рік складається з двох семестрів (осіннього та зимового) і розпочинається у перший вівторок вересня й закінчується у травні або в кінці червня. Є дві екзаменаційні сесії та канікули. Менша частина закладів має три семестри, що рівні за тривалістю. У цьому випадку студенти можуть розпочати навчання на початку кожного з трьох семестрів.

Деякі університети мають програми, що дозволяють студентам одержувати академічні знання й у той же час працювати поза університетом на повну ставку. Незважаючи на те, що такі програми триваліші від звичайних програм, вони надають студентам можливість одержати кваліфікацію та цінний досвід роботи за фахом.

Екзамени проводяться традиційними способами, система оцінювання подібна до американської, відрізняючись деталями у різних провінціях. Загалом це рейтингова система: 0–100 (прохідний рівень 60) чи оцінки A+...F (Failure).

Навчання у вищих навчальних закладах Канади платне, хоча воно набагато нижче за виші США і деяких інших країн Заходу. За останніми даними, оплата за навчання в Канаді – 7,2 тис. кан. дол. в середньому за рік, по відношенню з 10,3 тис. кан. дол. в суспільних американських вишах та 15,3 – у приватних. Слід відмітити, що оплата за освіту в усьому світі постійно зростає, хоча в Канаді вона і нижча порівняно з іншими країнами, все одно найбільші міста країни, а саме: Монреаль, Торонто, Онтаріо, Британська Колумбія, Квебек, Оттава – мають дещо вищі ціни за навчання (від 9 до 15 тис.).

Зараз у Канаді досить поширені кредити за навчання. Уряд спонсорує програму студентських кредитів, яка передбачена для студентів, які не мають достатньо коштів, щоб навчатися. За цією програмою студенти отримують кредити із зниженими відсотковими ставками.

Студенти в Канаді за певних умов можуть також отримати стипендію. Необхідно продемонструвати відмінні результати в навчанні, проявити свої лідерські здібності, а також активно брати участь у позааудиторній діяльності, займатися волонтерством. Крім того, передбачені стипендії за бездоганне виконання письмових робіт за визначеними темами, за значний внесок у дослідницьку діяльність університету, за активну громадську діяльність, студентам з обмеженими можливостями. Розміри стипендій варіюються від 250 до 3 тис. кан. доларів.

У канадських вишах можна отримати диплом трьох рівнів: бакалавр, магістр, доктор.

Диплом початкової вищої освіти – це кваліфікація вищої освіти з присвоєнням ступеня бакалавра після 3-річного навчання. Для отримання диплома потрібно написати дипломну роботу. Якщо цього не зробити, тоді випускник отримує не диплом бакалавра, а "general degree" – свідоцтво, що він прослухав і склав повний курс університету.

Після отримання диплома "бакалавр" студент може розпочинати роботу за спеціальністю, а через декілька років повернутися до університету і знову продовжити навчання, а ще через два роки отримати ступінь "магістр".

Диплом магістра – це кваліфікація на аспірантському рівні з присвоєнням магістерського ступеня з дисциплін: учительська справа, інженерна справа, гуманітарна наука і т.д. Щоб отримати диплом магістра, необхідно написати дослідницьку або практичну дипломну роботу. Магістерська відкриває шлях до підготовки та захисту дисертації на звання "доктор".

Навчання в канадських університетах класичне: щільний графік лекцій, семінарів, безліч tutorials – завдання для самостійної роботи. Однак об'єм завдань частково компенсується вільним вибором. Студент сам може вирішувати, що і коли йому робити. У деяких вишах студент сам може обирати час лекцій і семінарів, складати свій навчальний план, розпорядок дня, вибирати предмети. У розпорядженні студента завжди бібліотеки, лабораторії, студент може також достроково скласти екзамени – у цьому випадку викладач завжди йому допоможе. У канадській системі освіти суворо забороняється списувати під час тестів, екзаменів. За це навіть можуть відрахувати з вишу, якщо це повторюється. Крім того, в університетах Канади не практикується перескладання.

Диплом доктора наук – це вища аспірантська кваліфікація, що надає право присвоїти студентам ступінь "доктора". Присвоюють такі ступені доктора, як доктор філософії (PhD), доктор музики (DMus), доктор літератури (DLit), доктор наук (DSc) та інші.

Докторська програма триває три роки і включає відвідування занять, науково-дослідницьку роботу і захист дисертації наприкінці навчання. За деякими програмами тривалість навчання може бути 4 або 5 років.

Випускники із ступенем "магістр" чи "доктор" особливо бажані. Вони можуть знайти роботу як у науковій сфері, так і в бізнесі, при цьому працівники, які мають вчений ступінь, обіймають керівні посади. Освітньо-кваліфікаційні рівні доктора філософії та доктора освіти обирають ті освітяни, які зацікавлені науковими дослідженнями та викладанням у вищих навчальних закладах.

Набуття академічного статусу в університетах Канади можливо за умов реєстрації суб'єктами навчального процесу за категоріями "Класичний/повний стаціонар" ("full-time", здобуття як мінімум 1,5 кредитного бала протягом семестру слухачами магістратури), "продовжений/вечірній стаціонар" ("part-time", здобуття максимум 1,0 кредитного бала протягом семестру слухачами магістратури), "вечірня форма навчання" (заняття проводять увечері один раз на тиждень протягом навчального року у вересні–квітні, двічі на тиждень у травні–серпні), "дистанційна форма навчання" (здійснення навчального процесу засобами ПК) [1, с. 56].

Випускники університетів заробляють, у середньому, на 50% більше порівняно із тими, хто не отримав вищу освіту. Рівень безробітних серед випускників вищих закладів освіти складає лише 4%, тоді як для випускників шкіл – 9%.

Канада як одна з найбільш розвинених країн світу постійно піклується про вдосконалення системи вищої освіти, яка представлена різними видами коледжів, університетів. Вища освіта Канади постійно запроваджує нові засоби, методи, використовує різноманітні технології, інноваційні підходи. Вищі заклади освіти дають громадянам ґрунтовні знання з різних дисциплін, готують висококваліфікованих працівників, забезпечують освітній процес сучасними передовими технологіями, працюють над професійною компетентністю будівників майбутнього. Канадські вузи відомі у всьому світі завдяки якісному викладанню і науковим дослідженням, підготовкою кваліфікованих спеціалістів. Вища освіта в Канаді оптимально відповідає вимогам сучасного динамічного розвиненого світу.

Література

1. Воронка Г. Додипломна і післядипломна освіта в Канаді та Великій Британії: плюралізм навчально-освітнього процесу /... // Вища школа. – 2005. – № 4. – С. 56-60.
2. Гончаров С. М. Вища освіта України і Болонський процес. /...– Рівне : НУВГП, 2004. – С.21–25.
3. Гуревич Р. Вища освіта в Канаді: проблеми та реалії /... // Вища освіта України. – 2006. – № 4. – С. 87–91.
4. Карпинська Л. О. Сутність та зміст сучасних підходів до формування вчителя-майстра в системі вищої педагогічної освіти Канади кінця ХХ – початку ХХІ ст. /... // Наука і освіта: Науково-практичний журнал ПНЦАПН України. – 2004. – № 4–5. – С. 133–137.
5. Карпинська Л. О. Сучасна система вищої освіти Канади // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського : зб. наук. пр. – Одеса,– Вип. 3-4. – 2004. – С. 62–70.
6. Ласнз Д. Система професійної підготовки вчителів у Канаді // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1. № 4. – С. 163–165.
7. Руснак І. Підготовка педагогічних кадрів у Канаді на сучасному етапі // Підготовка вчителя початкової школи в умовах нової парадигми освіти : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. 1–2 квітня / Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова. – К., 2004. – С. 62–64.
8. Education System in Canada. – Режим доступу:
<http://www.infozee.com/canada/education.htm>

Олена Філоненко

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Сучасна освіта вимагає безупинно розширювати своє сприйняття комплексності світу та формування інформаційного суспільства. Для того, щоб знання отримали конкретний зв'язок з діями, необхідно постійно "навчати себе", поповнюючи й розширюючи свою освіту. Саме цю мету й ставить перед собою дистанційна освіта в Україні. У системі освіти

дистанційне навчання відповідає принципу гуманізму, згідно з яким ніхто не повинен позбавлятися можливості навчатися через бідність, географічну або тимчасову ізолюваність, соціальну незахищеність та неможливість відвідувати освітні установи з причин фізичних вад або зайнятості виробничими чи особистими справами. Дистанційна форма навчання підходить майже всім, тому що дає можливість гармонійно поєднувати навчання та повсякденне життя.

Традиційно в педагогічних навчальних закладах України склалися такі організаційні форми навчання: денна, заочна, екстернатна. В останні десятиріччя ХХ століття у світовій освітній системі з огляду на соціально-економічні потреби й розвиток нових засобів навчання почала розвиватися дистанційна форма отримання професійної освіти. Дистанційне навчання є технологією, яка передбачає, що в освітньому процесі використовуються кращі традиційні та інноваційні засоби, як і форми навчання, що ґрунтуються на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях.

Розвиток дистанційної освіти в Україні розпочався значно пізніше, ніж у країнах Західної Європи, і здійснювався за умов низького рівня інформатизації українського суспільства, незначної кількості оснащення комп'ютерною технікою навчальних закладів України та відсутності спеціалізованих методик дистанційного навчання. Теоретичні, практичні та соціальні аспекти дистанційної освіти розроблені в нашій країні недостатньо. Кількість наукових організацій та вищих навчальних закладів України, які активно розробляють або використовують відповідні курси дистанційного навчання досить незначна.

Використання дистанційного навчання є природним результатом тих змін і явищ, які відбуваються в Україні і світі, одним із напрямків філософії освіти ХХІ століття. Саме таке навчання розвиває критичне мислення майбутніх учителів, яке дає можливість контролювати інформацію, піддавати сумніву нові ідеї, порівнювати протилежні точки зору, об'єднувати, адаптувати, робити висновки.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності України визначилися основні засади реформування освітньої системи. Вони передбачають: створення національної системи освіти; збереження досягнень минулого і водночас приведення їх у відповідність з нинішніми соціально-економічними вимогами, з потребами державного будівництва у перехідний період; забезпечення входження освіти України в міжнародний освітній і науковий простір Європи; модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог та Болонського процесу. Зміна економічної системи в Україні, яка відбулася разом із конституційним ствердженням її незалежності, поклікала освітянський світ до радикальних перетворень у сенсі організації освіти з метою інтеграції у світовий освітній простір та підготовки фахівців на основі запровадження нових прогресивних методів, новітніх технологій, формування інноваційного освітньо-виховного середовища.

За останні тридцять років у системах освіти розвинутих країн відбулися суттєві зміни, зумовлені розвитком науково-технічного прогресу та його впливом на всі сторони життя суспільства. В Україні здійснюються інтенсивні пошуки нових форм навчання, спрямованих на швидку адаптацію до міжнародних стандартів і вимог. Сучасний рівень розвитку комп'ютерної техніки та мультимедійні технології в навчальному процесі урізноманітнюють його, підвищують ефективність процесу навчання та контролю знань.

Як зазначено у Положенні "Про затвердження Програми розвитку дистанційного навчання на 2004–2006 роки" (Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 січня 2004 року № 40), сучасна освіта повинна мати випереджувальний характер, забезпечувати здійснення освітньої діяльності за технологіями дистанційного навчання, апробацію та впровадження новітніх методик організації навчального процесу за дистанційною формою та технологій дистанційного навчання в освітній процес за базовими напрямками підготовки.

Згідно з Положенням під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес передання і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі, яке створене на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. У процесі дистанційного навчання використовуються дистанційні курси – інформаційні продукти, які є достатніми для навчання за окремими навчальними дисциплінами [7].

Характерна риса сучасної соціально-економічної ситуації – технологічний вибух, що вплинув на традиційну систему освіти: технології CD-ROM і Інтернету зробили доступними більші обсяги інформації, багато бібліотек світу й т.п. Сьогодні очевидно, що працівник будь-якої сфери, а тим більше вчитель, повинен не тільки знати багато всілякої інформації (фактів), уміти самостійно

добувати й сприймати її, аналізувати, але й, головним чином, самостійно досліджувати нові ідеї, судити про їхню перспективність і вірогідність, визначати їх цінність на основі власних потреб і цілей [15].

Найбільш поширеними є три види дистанційного навчання, які базуються на: 1) інтерактивному телебаченні; 2) комп'ютерних телекомунікаційних мережах; 3) поєднанні технологій компакт-дисків та мережі Інтернет.

Навчання, побудоване на інтерактивному телебаченні, дає змогу безпосереднього візуального контакту з аудиторією, яка перебуває на різній відстані від викладача. У вишівській практиці викладачі та студенти можуть стати не просто сторонніми свідками, а й активними учасниками використання нових знань, методів, нових інформаційних технологій, брати участь у дискусії тощо. Така форма дистанційного навчання інтерактивна і, безумовно, може вважатися досить перспективною.

Інший спосіб організації дистанційного навчання пов'язаний із використанням комп'ютерних телекомунікацій у режимі електронної пошти, телеконференцій, інших інформаційних ресурсів регіональних мереж, а також мережі Інтернет. Це найбільш поширений і не дуже дорогий спосіб дистанційного навчання дає великі можливості. За такої організації передбачається застосування нових засобів телекомунікаційних технологій, у тому числі і мультимедійних, всіх інформаційних ресурсів Інтернет, включаючи відео- і аудіоконференції.

Ще один спосіб, коли компакт-диск (CD) використовується як базовий електронний підручник, дає великі дидактичні можливості для вузівської педагогічної освіти. CD інтерактивний, мультимедійний, вміщує великий обсяг інформації і може значно оптимізувати процес дистанційного навчання.

Переваги засобів телекомунікації для дистанційного навчання очевидні. Вони використовуються для забезпечення навчальних процесів необхідними навчальними і методичними матеріалами, зворотнім зв'язком між викладачем і студентом, виходом у міжнародні інформаційні мережі, а також для підключення до дистанційного навчання зарубіжних користувачів [4]. Варто відзначити, що дистанційне навчання – доступна можливість одержати освіту за кордоном з мінімальними фінансовими витратами при великому виборі спеціальностей, оскільки більшість ВНЗ Європи та США ввели таку зручну форму освіти набагато раніше, ніж Україна [15]. Можливість виходу у міжнародні інформаційні мережі дає змогу передавати на будь-якій відстані інформацію необмеженого обсягу і виду, зберігати її у пам'яті, редагувати, друкувати і т.д.; забезпечувати доступ до різних джерел інформації, численних конференцій в усьому світі через систему Інтернет; брати участь в об'єднаних телекомунікаційних проектах.

Студенти мають змогу переносити отримані матеріали на свою дискету, надрукувати їх і працювати з ними так, як їм зручно. Складаються принципово нові можливості роботи з інформацією, багато джерел стали доступними.

Підключившись до Інтернету, можна отримати бази даних, які вміщують результати наукових досліджень, документації з файлових архівів, суперкомп'ютерні навчальні програми, якими можуть скористатися студенти.

Ефективність дистанційного навчання залежить від взаємодії викладача і студента (хоча вони й розділені відстанню), педагогічних технологій, які використовуються, ступеня розробки методичних матеріалів і шляхів їх доставки, ефективності зворотного зв'язку.

У центрі процесу навчання – самостійна пізнавальна діяльність того, хто навчається, тобто учіння [4].

Основними видами навчальних занять при дистанційному навчанні у вищих навчальних закладах є: самостійне вивчення навчального матеріалу дистанційного курсу, лекція, консультація, семінар, дискусія, практичне заняття, лабораторне заняття. Самостійне вивчення передбачає використання навчальних матеріалів дистанційних курсів, які студенти одержують через Інтернет (інтранет, корпоративну мережу) та/або на магнітному носії (CD-ROM). Вимоги щодо самостійного вивчення навчального матеріалу конкретної дисципліни визначаються навчальною програмою дисципліни, методичними вказівками, інструкціями і завданнями, що містяться у дистанційному курсі.

Лекція – один із видів навчального заняття у дистанційному навчанні, на якому студенти отримують аудіовізуальну інформацію лекційного матеріалу через засоби телекомунікаційного зв'язку як у синхронному режимі, коли студенти можуть отримувати інформацію від лектора і ставити йому запитання у реальному вимірі часу, так і в асинхронному, коли студенти отримують аудіовізуальний запис лекційного матеріалу. Особливо рекомендується проведення дистанційних лекцій з подальшою консультацією студентів у викладача електронною поштою. [2].

Консультація – це елемент навчального процесу, за яким студенти дистанційно отримують відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування.

Семінар – це навчальне заняття, що заплановане програмою навчання, під час якого відбувається обговорення вивченої теми, до якого студенти готують тези виступів на підставі виконаних завдань.

Дискусія – це навчальне заняття, проведення якого визначається викладачем у зв'язку з необхідністю вирішення поточної проблеми, що виникла у студентів у ході навчання, шляхом обговорення її студентами з викладачем та між собою. Семінар і дискусія проводяться дистанційно у синхронному режимі (в реальному часі) з використанням телекомунікаційної мережі.

Найважливішу роль у формуванні вмінь та навичок застосування отриманих знань відіграють практичні заняття. Їх організація потребує високого професіоналізму викладача, оскільки студенти повинні постійно відчувати ускладнення завдань, які вони виконують, напругу творчої роботи, брати активну участь в обговоренні проблем, що розглядаються [2].

Практичне заняття – це навчальне заняття, під час якого відбувається детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формуються вміння і навички їхнього практичного застосування шляхом індивідуального виконання ними завдань, що сформульовані у дистанційному курсі. Практичні заняття виконуються дистанційно, результати надсилаються викладачеві електронною поштою.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, яке передбачає, що студенти особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень конкретної навчальної дисципліни, набувають практичних навичок роботи лабораторним устаткуванням, обладнанням, вимірювальною технікою, обчислювальною технікою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі. Лабораторні заняття залежно від напрямку (спеціальності) підготовки, рівня матеріально-технічної оснащеності реальних лабораторій, можливостей створення і використання віртуальних лабораторій можуть провадитись у формі одного з таких варіантів:

- очно у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях;
- дистанційно з використанням відповідних моделювальних програм (емуляторів), віртуальних лабораторій;
- за змішаною формою (частина – за першим, а частина – за другим варіантами). Перелік дисциплін, за якими не допускається дистанційне виконання лабораторних робіт, визначає вищий навчальний заклад.

Виконання проектних завдань у дистанційному навчанні передбачає розроблення курсових та дипломного проектів (робіт), які виконуються студентами самостійно з наданням можливості консультування з керівниками проектів та консультантами через електронну пошту або очно.

Проекти (роботи) оформлюються студентами на паперовому носії та в електронному вигляді, надсилаються до навчального закладу поштою і електронною поштою або подаються особисто, де розглядаються у встановленому порядку. Захист проектів (робіт) відбувається очно (а у разі створення правових і організаційних умов та інформаційно-технологічних засобів, що забезпечують гарантований рівень аутентифікації студентів, – дистанційно) перед відповідними комісіями за участю керівника проекту. Проекти (роботи) зберігаються у спеціальних архівах на паперовому носії та в електронній формі на магнітному носії (на дискетах чи CD-ROM) протягом визначеного терміну: курсові – протягом 1 року, дипломні – 5 років.

Контрольні заходи у студентів дистанційної форми навчання передбачають самоконтроль, вхідний, поточний, рубіжний та підсумковий контроль.

Самоконтроль є первинною формою контролю знань студентів, який обов'язково забезпечується структурою та організацією будь-якого дистанційного курсу [14].

Контроль знань, умінь та навичок відіграє стимулюючу функцію та впливає на поведінку студента, допомагає виявити прогалини в його знаннях, формує творче ставлення до предмета та бажання розвивати свої здібності. Контрольні заходи встановлюють зворотній зв'язок від студента до викладача [2].

Основною формою вхідного, поточного та рубіжного контролю є тестування. Крім того, поточний контроль здійснюється під час проведення практичних, лабораторних, семінарських занять та дискусій. Оцінювання результатів тестування, практичних та лабораторних робіт відбувається дистанційно у двох режимах: автоматизовано та безпосередньо викладачем.

Іспити та заліки складаються студентами в період екзаменаційних сесій або за індивідуальним графіком, який затверджується вищим навчальним закладом. До розроблення і впровадження механізму аутентифікації учасників процесу дистанційного навчання іспити та заліки складаються очно або дистанційно у присутності відповідальної особи чи комісії, які матимуть повноваження щодо ідентифікації особи студента. Результати поточного та семестрового контролю (іспитів та диференційованих заліків) оцінюються у порядку, що визначається Міністерством освіти і науки. Результати семестрового контролю зберігаються в електронному вигляді та дублюються на паперових носіях [14].

Студенти, в основному, не відвідують аудиторних занять, а працюють у зручний для них час у зручному місці й зручному темпі. Кожен може навчатися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння предмета.

Утворення та застосування дистанційних видів інформаційних освітніх технологій може вирішити багато проблем підготовки і перепідготовки вчителів. Телекомунікаційна передача матеріалів навчальних курсів дає змогу планувати знання і використовувати педагогічну та наукову інформацію як в освітній установі, так і вдома або на робочому місці.

Дистанційне навчання характеризується високим професіоналізмом, прагненням до співробітництва, самоствердженням і високим рівнем комунікації з колегами. Йому властиве значне посилення соціально значущих мотивів: ділового, пізнавального співробітництва, самореалізації та розвитку, самоствердження й комунікативності.

Характерними рисами дистанційного навчання є:

- **згнучкість** – студенти не відвідують регулярних занять, а працюють у зручний для себе час, у зручному місці й темпі. Кожен може навчатися стільки, скільки йому індивідуально потрібно для засвоєння навчального предмета й отримання необхідних заліків за обраними курсами;

- **модульність** – в основу програм дистанційного навчання покладено модульний принцип. Кожний окремих курс створює цілісне уявлення про певну предметну сферу. Це дає змогу із сукупності незалежних курсів-модулів формувати навчальну програму, що відповідає індивідуальним або груповим потребам;

- **економічна ефективність** – витрати на підготовку фахівця становлять приблизно 60% від витрат на його підготовку за денною формою (за рахунок концентрації та уніфікації змісту, орієнтації технологій дистанційного навчання на велику кількість студентів, а також більш ефективного використання наявних навчальних площ і технічних засобів);

- **нова роль викладача** – викладач виконує функції, такі як координація пізнавального процесу, коригування курсу, що викладається, консультування при укладанні індивідуального навчального плану, керівництво навчальними проектами та інше;

- **спеціалізований контроль якості освіти** – як форми контролю в дистанційному навчанні використовуються дистанційні іспити, співбесіди, практичні, курсові та проектні роботи, екстернат, комп'ютерні інтелектуальні тестувальні системи;

- **використання спеціалізованих технологій і засобів навчання** – навчальна технологія будується на фундаменті відповідного змісту й має задовольняти вимоги його подання. Зміст, що пропонується для засвоєння, акумулюється в спеціальних курсах і модулях, призначених для дистанційного навчання з урахуванням наявних у країні освітніх стандартів.

Принципи навчання, за визначенням С.У.Гончаренка, – це основні вихідні положення теорії навчання [3]. С.І.Архангельський, аналізуючи принципи навчання професійної освіти, твердить, що принципи навчання (або дидактичні принципи) – це положення, які виражають залежність між цілями підготовки спеціалістів, наприклад, з вищою освітою, і закономірностями, що визначають практику навчання у ВНЗ. Дидактичні принципи, таким чином, розглядаються як рекомендації, які скеровують педагогічну діяльність і навчальний процес у цілому, як засоби досягнення педагогічних цілей із урахуванням закономірностей і умов перебігу навчально-виховного процесу, як система загальних і принципово важливих орієнтирів, що визначають зміст, методи, організацію навчання і способи аналізу його результатів [1].

До класичних дидактичних принципів у традиційній системі навчання належать принципи науковості, систематичності і послідовності, зв'язку теорії з практикою, наочності навчання, свідомості і активності, доступності і тривалості знань. Усі зазначені принципи взаємопов'язані і взаємозалежні, доповнюють один одне. У навчальній практиці вони знаходять своє відтворення у вигляді правил, методів і форм організації та проведення навчальної роботи [12].

Аналіз наукових праць, у яких досліджуються різноманітні аспекти дистанційного навчання, показав, що добре структурованих, теоретично обґрунтованих і, що дуже важливо, перевірених навчальною практикою традиційного навчання, класичних дидактичних принципів недостатньо для системи дистанційного навчання. Дидактичній системі дистанційного навчання, яка функціонує у рамках системи відкритого навчання, окрім загальних дидактичних принципів, також притаманні специфічні, властиві саме їй дидактичні принципи.

Принципи дистанційного навчання (за А.І.Кузьмінським)

№ з/п	Принципи дистанційного навчання	Суть принципу дистанційного навчання
1.	Гуманістичності навчання	- спрямованість навчання та освітнього процесу загалом на людину; створення максимально сприятливих умов для оволодіння студентами соціально-накопиченим досвідом.
2.	Приоритетності педагогічного підходу при проектуванні освітнього процесу в СДО	- проектування СДО необхідно починати з розробки теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей явищ, запланованих для реалізації.
3.	Педагогічної доцільності застосування нових інформаційних технологій	- на перший план треба ставити не впровадження техніки, а відповідне змістове наповнення навчальних курсів і освітніх послуг.
4.	Вибору змісту освіти	- зміст дистанційної освіти має відповідати нормативним вимогам державного освітнього стандарту й вимогам ринку.
5.	Забезпечення безпеки інформації, що циркулює в СДО	- слід передбачати організаційні й технічні засоби безпечного та конфіденційного зберігання, передачі й використання потрібних відомостей.
6.	Стартового рівня освіти	- ефективне навчання в СДО потребує відповідного набору знань, умінь, навичок (знання наукових основ самостійної роботи, володіння певними навичками роботи з комп'ютером та ін.).
7.	Відповідності технологій навчання	- технології навчання мають бути адекватними моделям дистанційного навчання.
8.	Мобільності навчання	- створення інформаційних мереж, баз і банків знань та даних для дистанційного навчання, що дають змогу студенту коригувати або доповнювати свою освітню програму в потрібному напрямку за відсутності відповідних послуг у ВНЗ, де він навчається.
9.	Не антагоністичності дистанційного навчання наявним формам освіти	- проєктована СДО зможе дати необхідний соціальний та економічний ефект за умови, якщо створювані та впроваджені інформаційні технології стануть не чужорідним елементом у традиційній системі вищої освіти, а природно інтегруватимуться в нього.

Якість дистанційного навчання залежить від дотримання певних педагогічних вимог, а саме:

- заохочення контактів між студентами й викладачами;
- розвиток співробітництва студентів;
- використання активних засобів навчання;
- швидкий зворотний зв'язок;
- ефективне використання часу;
- висока мотивація;
- урахування здібностей студентів і шляхи навчання [10].

На думку С.Сисоевої, головним в організації дистанційного навчання є конструювання педагогічної взаємодії викладача і студента в контексті сучасної філософії освіти, зокрема, парадигми особистісно зорієнтованого навчання. Дидактичні основи організації навчання є інваріантними щодо до різних форм навчання, а кожна форма відповідно має свої дидактичні особливості, обумовлені

еволюційним розвитком самої дидактики. Нерозуміння цього положення може призвести до небажаної ситуації "винайдення вже існуючого велосипеда", причому не в кращому його варіанті, замість аналітичного осмислення законів і принципів дидактики щодо їх функціонування в умовах нового інформаційно-освітнього середовища. Не заперечуючи, що дистанційна форма навчання має свої специфічні дидактичні особливості, С.Сисоева ще раз акцентує увагу на тому, що загальні положення дидактики закономірно знаходять свій еволюційний розвиток у нових технологічних умовах перебігу педагогічного процесу [18].

В першу чергу визначимося із питанням про етапи організації педагогічної взаємодії суб'єктів навчання – педагога і учнів. Згідно з теорією С.Рубінштейна, у педагогіці виділяють чотири компоненти засвоєння знань: сприйняття, осмислення, закріплення, застосування на практиці, – які разом утворюють цілісний процес засвоєння знань [16]. Розглянемо означуваний процес засвоєння знань із позицій етапів організації педагогічної взаємодії.

На першому етапі педагогічної взаємодії зазвичай відсутня безпосередня міжособистісна співпраця педагога та студента – натомість спостерігаємо функціонально-рольову активність педагога (створює педагогічні ситуації для розвитку у студентів мотивації навчання, використовує різноманітні засоби педагогічного впливу для організації у суб'єкта навчання сприйняття і осмислення нової інформації) і відносно зовнішню пасивність того, хто навчається. На завершення розгляду першого етапу зауважимо, що зовнішня пасивність не виключає внутрішньої активності суб'єкта навчання, коли той взаємодіє із навчальним об'єктом. За другого етапу педагогічної взаємодії той, хто навчається, активізується у тому розумінні, що він починає виявляти певну самостійність. При цьому той, хто навчає, – педагог – продовжує залишатися активним. Звідси випливає, що педагогічна взаємодія другого етапу полягає у поступовому послабленні безпосередньої допомоги учням з боку педагога і створенні педагогом умов, які сприятимуть розвитку самостійності суб'єктів навчання. Третій етап педагогічної взаємодії спрямований на організацію самостійного опанування суб'єктами навчання нових знань на усіх етапах процесу засвоєння знань: сприйнятті, осмисленні, закріпленні і застосуванні набутих знань на практиці. Таким чином, третій етап педагогічної взаємодії обмежує роль педагога переважно спостереженням за самостійною навчальною діяльністю учнів, їх консультуванням у разі потреби і контролем результатів навчальної діяльності.

Система освіти, що розвивається дистанційно, відкрита для всіх бажаючих. Вона дає змогу задовольнити освітні потреби студентів, також забезпечує їх дозвілля, підвищуючи їхній інтелектуальний і культурний рівень.

Проте стрімка комп'ютеризація навчального процесу в університетах, у тому числі в різних системах відкритої і дистанційної освіти, масова дія на психіку потоку незвичних і складних форм навчання викликає у студентів неоднозначну реакцію і дає не завжди позитивні результати з погляду поглибленого збагнення дисциплін, що вивчаються, і формування творчого потенціалу студентів. Це може негативно вплинути на вивчення гуманітарних дисциплін, особливо філософського циклу. Акцент на спілкування з машиною істотно скорочує об'єм навчальної інформації, до якої слід відносити й особисте спілкування викладача зі студентами. Крім того, спілкування з комп'ютером породжує певні психологічні й методологічні проблеми. Не всі студенти достатньо легко опановують комп'ютерні засоби навчання. Це викликає небажані стреси [8].

Література

1. Архангельский С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе. – М. : Высшая школа, 1976. – С. 169.
2. Виштак О. В. Использование технологии дистанционного обучения в вузе // Педагогика. – 2005. – № 1. – С. 51–56.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – С. 270.
4. Гусак Т. Можливості та перспективи дистанційного навчання у вузі: [Про організацію дистанц. форми навчання] // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 41–42.
5. Добровольська С. В. Психолого-педагогічні аспекти дистанційного навчання як засіб модернізації сучасного процесу освіти // Управління школою. – 2004. – № 3. – С. 27–28.
6. Дрейвс В. А. Преподавание он-лайн. – М. : МАПДО, 2003. – 360 с.
7. Жулкевська В. О. Організаційно-педагогічні засади дистанційного навчання банківських працівників : автореф. дис. .. канд. пед. наук: спец.13.00.04 / Жулкевська В. О.; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2005.

8. Клименко І. В. Проблеми дистанційної освіти / І. В. Клименко, Я.М. Степанова, О. І. Сафронова, Т.С. Іванова, // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2001. – № 6. – С.13-15.
9. Критерии качества учебных курсов. Рекомендации американских педагогов. – Режим доступу:
<http://eee.educuse.du/ir/library/html/cem9915.html>.
10. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. — К.: Знання, 2005. — 486 с.
11. Кухаренко В.М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс: Навчальний посібник / За ред. В. М. Кухаренка. - Харків: НТУ "ХПІ", "Торсінг", 2002. – 320 с.
12. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С. А. Смирнова. - М. : Академия, 1999. – 512 с.
13. Подласый И. П. Педагогика. – М.: Владос, 1999. – С. 242.
14. Положення "Про затвердження Програми розвитку дистанційного навчання на 2004–2006 роки" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Рацлав В. В. Історія становлення системи дистанційної освіти в Україні // Гуманізація навчально-виховного процесу : Науково-методичний збірник (Випуск XLVII). – Слов'янськ, 2009. – С. 176-179.
16. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. - Т. 2. - М., 1989. – 420 с.
17. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька. -- Навч. Посібник. - К., 2002. – 270 с.
18. Сисоєва С.О. Проблеми дистанційного навчання: педагогічний аспект // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – Випуск III-IV. – 2003. – С. 81.

Тетяна Бутурлим

ПРОФІЛАКТИКА ҐЕНДЕРНОГО НАСИЛЛЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПАРИТЕТНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ (із досвіду роботи практичного психолога)

Однією з умов демократизації українського суспільства є впровадження в життя ідеї егалітаризму. Україна як учасник Пекінської всесвітньої конференції жінок 1995 р. уже протягом 15 років здійснює ґендерне інтегрування. Проте, незважаючи на те, що в нашій державі було прийнято Конвенцію "Про ліквідацію всіх форм дискримінації жінки", Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" (2001), Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" (2005) та інші, прояви ґендерної нерівності не втратили своєї актуальності: існує певна невідповідність між очікуваним результатом українського законодавства й традиційними патріархальними стереотипами. Поняття *"ґендерні стереотипи"* в ґендерній педагогіці та психології найчастіше позиціонуються через такі концепти: *"статеве типізована поведінка"*, *"стандартизовані уявлення про моделі поведінки, риси характеру чоловіка/жінки"* (Н.Лавріненко), *"суспільні очікування"* (М.Сологуб), *"нав'язування виконання тих чи інших функцій, ролей"* (Т.Дороніна), *"сталий нормативний еталон у суспільній свідомості"*, *"несиметричні взаємовідносини"* (Л.Харченко), *"набір конкретних якостей і моделей поведінки"* (Ш.Берн), *"поляризація статей, що має патріархальний, антисоціальний вплив"* (Л.Таран), *"носій історичного досвіду суспільства"*, *"виконує функцію збереження"*, *"дотримується основних "законів" традиційної ґендерно-рольової ідеології"* (М.Церетелі), *"набір загальноприйнятих норм і суджень"*, *"стереотипне сприйняття людей і міжособистісних взаємовідносин"* (Т.Власова), *"закріплюють існуючі ґендерні розбіжності і стають завадою до змін у сфері ґендерних відносин"* (О.Цокур, І.Іванова), *"стримують розвиток особистості й реалізацію існуючого потенціалу"* (Л.Степанова) тощо. Але розвиток передбачає процес формування, трансформацію, що є антитетичним до слів типу "стандарт", "схема", "шаблон", "норма". Тому побудова повноцінного українського демократичного суспільства потребує реконструкції стереотипної свідомості нації, формування нового типу мислення вільної індивідуальності, яка усвідомлює руйнуючу функцію патріархатних законів буття, тяжітиме до симетричності, прагнутиме стати рівноцінним суб'єктом історії. Окремі питання ґендерних взаємовідносин у незалежній Україні вже знайшли своє рішення, поляриність статей є менш виразною, проте остаточного ґендерного консенсусу в суспільстві ще не досягнуто. Тому актуалізується потреба у формуванні ґендерної культури нації, що базується на принципах паритетності, взаємодоповнюваності, міжособистісної гармонії статей,

створенні нових ґендерних стереотипів XXI ст. У результаті ми отримаємо ґендерно маркованого суб'єкта, котрий логічно функціонуватиме в межах "фемінність" – "маскулінність". Отже, формування ґендерної культури має здійснюватися за принципом *номадизму* (термін Делеза) – подолання традиційної дихотомії центрального й маргінального в культурі.

Одним із найбільш актуальних ґендерних питань XXI ст., що потребує негайного вирішення, є активізація деструктивних функцій патріархатних стереотипів, які, на думку *О.Вілкової*, протиставляють жінку й чоловіка, знижують можливості для розвитку особистості, обмежують поведінку статей, призводять до девіантності [1]. Одним із різновидів ґендерних конфліктів, що виникають у результаті формування в жінок нового типу мислення, нездатності чоловіка відповідати стереотипу духовно сильного годувальника родини, зіткнення протилежних ґендерних цінностей, економічної нерівності, матеріальної залежності від іншого, є **ґендерне насильство**. Значну роль у профілактиці інтолерантної поведінки по відношенню до протилежної статі відіграє **організація конструктивного ґендерного виховання в сім'ї та школі**. Формування паритетної культури учнів Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради здійснюється шляхом проведення *тестування й анкетування; розміщення інформаційних повідомлень у куточку психолога; перегляду документальних і художніх фільмів; проведення науково-практичних конференцій, тижня толерантності; організації зустрічі з правоохоронними органами; проведення практичних семінарів; здійснення науково-дослідницької роботи; підготовки психологічних проектів і творчих робіт; проведення семінарів; реалізації Програми "Рівний – рівному"; здійснення корекційно-розвивальної роботи з ліцеїстами, педколективом, батьками; упровадження міжпредметних зв'язків (психології з українською літературою)* тощо.

ПСИХОДІАГНОСТИКА

Дослідження тенденції рівня моральної свідомості, толерантності, ґендерної культури, схильності до насильства (*анкетування*) показало, що більшість респондентів прагнуть проявляти у своїй поведінці риси ґендерно коректної особистості: **розглядають хлопця й дівчину як рівноцінних особистостей** (57%) (лише 19% мають патріархальні погляди, 18% – матріархальні); **виховуються в паритетних родин** (52%) (лише 32% перебувають під впливом патріархальних поглядів батьків, 13% – матріархальних); **не прагнуть діяти агресивно після сприйняття реальних чи віртуальних сцен насилля; мають високо-середній рівень сформованості моральної свідомості** (29%) (високий – 26%, середній – 19%, низький – 10%); **толерантності** (57%) (високий – 10%, середній – 20%, низький – 13%); **в образі ідеальної майбутньої дружини/чоловіка вбачають домінування андрогенних якостей** (чоловік має бути добрим, урівноваженим, турботливим, лагідним, із почуттям гумору, життєрадісним, фізично сильним, романтичним, люблячим, вродливим, незалежним, щирим, справедливим, урівноваженим, годувальником, жінка – вродливою, доброю, маскулінною, розумною, ввічливою, комунікабельною, чесною, вірною, роботящою, зі схожим характером, люблячою, лагідною, пристрасною тощо); **у міжособистісному спілкуванні орієнтуються на ґендерну гармонію** (основними секретами вважають такі якості: взаєморозуміння, неконфліктність, здатність довіряти, чесність, повага, підтримка, рівність прав і обов'язків, урахування думок один одного, взаємне кохання, таємничість, поступливість, почуття гумору, урівноваженість, незалежність, дружельюбність, уважність, терпіння, уміння спокусити, різноманітність відпочинку). Ці показники є результатом роботи закладу, де значна роль відводиться ґендерному вихованню. Та все ж потрібно удосконалювати сформовані якості, вносити корекцію в стереотипне мислення окремих учнів із низьким рівнем ґендерної культури. Цьому сприяє профілактична й корекційно-розвивальна робота.

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОСВІТА

³⁵₁₇ *Розміщення інформаційних повідомлень у куточку психолога* ("ґендерна експертиза українського суспільства від давнини до сьогодення", "Статус жінки в сучасному суспільстві", "Основні завдання феміністичного руху в Україні", "ґендерний портрет ліцеїста", "Стереотипна думка про існування ґендерних відмінностей між чоловіком та жінкою", "Психопортрет ідеального чоловіка", "Психопортрет ідеальної жінки", "Поняття про ґендерне насилля", "Методи вербування жертв трафікінгу", "Наслідки торгівлі людьми", "Як не стати жертвою трафікінгу?" та інші) *та обговорення ґендерних питань у контексті психологічного тренінгу*.

³⁵₁₇ *Перегляд документальних* ("Чоловік і жінка", "Станція призначення – життя") *і художніх фільмів* ("Із мене вистачить", "Love Me If You Dare"), *котрі сприяють усвідомленню учнями негативних наслідків інтолерантного ставлення до чоловіка/жінки, формуванню потреби вдосконалити свою поведінку відносно протилежної статі*.

³⁵₁₇ *Проведення науково-практичних конференцій.* Наприклад, у 2007 р. була проведена учнівська конференція "Усвідомлення ліцеїстами гендерних відмінностей як основа формування андрогенної особистості", де обговорювалися результати психодіагностики рівня розвитку фемінності, маскулітності, андрогінності ліцеїстів, відбулася презентація старшокласниками своїх міні-досліджень ("Гендерні стереотипи в телевізійній рекламі", "Гендерна психологія почерку", "Гендерні відмінності кисті рук ліцеїстів", "Моделі поведінки хлопців і дівчат у ситуації спілкування"). Участь у цій конференції сприяла розвитку пізнавального інтересу учнів до психології як науки, самостійності, аналітичного мислення, наукового мовлення тощо. Обговорення вищезазначених питань актуалізувало зацікавленість ліцеїстами питанням відмінностей та рівності між чоловіком і жінкою.

³⁵₁₇ У контексті проведення тижня толерантності в закладі 2008 р. був організований День толерантності. Суть його полягала в тому, що учні мали цього дня зробити якнайбільше толерантних вчинків, кількість яких фіксувалася старостами груп. За гуманні вчинки ліцеїсти отримували картки "Я – толерантна особистість", індивідуальна сума яких і визначала переможця, котрий нагороджувався грамотою. Подібний захід спонукав учнів замислитися над власною емпатійністю, здатністю робити безкорисливі вчинки заради благополуччя інших.

³⁵₁₇ *Організація зустрічі з правоохоронними органами.* Наприклад, у 2008 р. для участі у круглому столі для педколективу "Гендерне насилля в сучасній сім'ї" було запрошено майора міліції, заступника начальника СДІМ Ніжинського МВ УМВС О.В.Єрьоменко, яка навела статистичні дані здійснення фізичного насилля над жінками й чоловіками в місті та Ніжинському районі, було обговорено й питання кримінальної та адміністративної відповідальності за скоєння гендерного насильства. Теоретичний матеріал супроводжувався бесідою про психологічний портрет насильника, причини, ознаки, різновиди, наслідки гендерного насильства, шляхи подолання посттравматичної стресової ситуації жертви насилля, організації, до яких можна звернутися за допомогою. Про все це було доведено до відома й старшокласників із допомогою відеоматеріалів, бесіди та практичних вправ.

³⁵₁₇ *Створення календаря "Гендерна гармонія чи дисгармонія?" (2009),* котрий містить, окрім календарних дат, дві схеми, де вказуються ознаки й наслідки гендерної гармонії та дисгармонії.

³⁵₁₇ *Реалізація Програми "Рівний – рівному".*

ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ СЕМІНАРІВ

Поширення гендерних знань здійснюється не лише в закладі, а й за його межами. Так, було проведено два семінари-тренінги для практичних психологів і соціальних педагогів міста й Ніжинського району: "Формування гендерної гармонії між чоловіком та жінкою" (2008), основною метою котрого було розвивати навички ефективної інтеракції із представниками протилежної статі, спонукати до побудови андрогінної сім'ї, та "Любов як основа гендерної гармонії" (2009), основним завдання якого було розширити знання учасників семінару про контент-аналіз, розвивати навички здійснення гендерного аналізу категорії любові текстуальної, аудіо- й відеопродукції.

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА І ТВОРЧА РОБОТА

При написанні науково-дослідницьких робіт ліцеїсти не обминають гендерне питання. Так, протягом 2008–2010 рр. було виконано два дослідження: "Роль хіромантії у вивченні гендерних відмінностей старшокласників" (2009) (Т.М.Омельченко, науковий керівник – Т.І.Бутурлим), "Гендерне позиціонування в рекламних оголошеннях" (2010) (А.М.Мохно, науковий керівник – Т.І.Бутурлим). Творча група ліцеїстів, що цікавляться гендерною психологією, працювали над такими міні-проектами: "Як стати ідеальним чоловіком чи ідеальною жінкою?" (2007), "Скажемо ні! гендерному насиллю, скажемо так! гендерній рівності" (2008), "Ідеальне кохання" (2009), "Гендерний аналіз заголовків і фото журнальних статей" (2010), "Контент-аналіз категорії любові в телевізійних рекламах та художніх фільмах" (2010). У результаті ліцеїсти оволоділи гендерною термінологією, технологією здійснення гендерного дослідження, здатністю трансформувати стереотипне мислення в паритетне тощо.

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА

Найбільш ефективною формою профілактики гендерного насильства і формування паритетної свідомості учнів є проведення психологічних тренінгів. Дієвість корекційно-розвивальної роботи, на нашу думку, забезпечують наступні умови:

➤ *Зв'язок із життям* (у вступному й заключному слові психолога, у переходах між психологічними вправами, у ситуаціях, які підлягають аналізу).

- *Вкраплення гендерної теорії в практику* (доцільно, щоб практичне виконання певного завдання давало можливість учням самим зробити висновок про те чи інше явище).
- *Обговорення виконаних учнями практичних вправ.*
- *Використання відеоматеріалів* (наприклад, презентація відеоролика "Любов очима вчителів" (відеоінтерв'ю вчителів, що, на їхню думку, є коханням), уривків із художніх фільмів зі сценами справжнього кохання з використанням програми Movie Maker ("Сафо", "Зваблення", "Із 13 в 30", "Якщо тільки...", "Щоденник Бріджит Джонс", "Осінь в Нью-Йорку", "Чого хочуть жінки?", "Божевільна і красивий", "Поспішай любити", "Будинок біля озера", "Трістан та Ізоolda", "Між небом і землею").
- *Застосування інтерактивних технологій навчання, ПК-презентацій, малюнків, фото, карток, нетрадиційних способів утворення мікрогруп для групової роботи, фізкультхвилинок та релаксаційних комплексів для зняття психологічної втоми, емоційного розвантаження учнів.*
- *Застосування рольових ігор, групової роботи* (нижче подаємо найбільш цікаві вправи – власні розробки).

"Асоціації": кожен із учнів за годинниковою стрілкою має назвати своє ім'я та дібрати асоціацію до слова "любов" на основі розданих їм предметів (іграшкові автомобіль, м'ячик, корова, миша, ангел-сувенір, кулька, троянда тощо). **"Типи кохання"**: кожна із груп отримує 1 з типів кохання (за Г.Чепменом): *похвала, подарунки, допомога, дотик, час*; вони мають охарактеризувати зразкову рольову поведінку чоловіка/жінки, який має задовольнити потребу в коханні жінки/чоловіка. **"Контент-аналіз"**: мікрогрупи, утворені на основі співпадання слів (*текст, аналіз, слова, цифри, синтез*), здійснюють контент-аналіз віршів про кохання: *виділити слова*, які найбільш характеризують почуття любові, *класифікувати їх, підрахувати* ключові категорії, зробити висновок про тип любовного почуття, внутрішній стан ліричного героя, скласти психологічний портрет іншого (коханого), дати *практичні психологічні рекомендації* ліричному герою, який нібито прийшов до них на психологічну консультацію. **"Розхитування" гендерних стереотипів"**: учням демонструється порівняльна таблиця із відмінностями між чоловіком та жінкою, у яких вони мають знайти позитивне й негативне; потім потрібно створити рекламу, яка б не містила гендерних стереотипів (групова робота). **"Подолання стереотипів"**: усі учасники діляться на дві групи на основі співпадання грошової монети, яку витягають з "чарівного капелюха"; одна група – "сугестори" – нав'язує іншій думку, що жінка має бути лідером, домінувати над чоловіком, використовуючи приклади художніх текстів української літератури, при цьому комунікатори, переконуючи реципієнтів у чомусь, роблять в'язальною ниткою одну петлю довкола кожного учасника II групи; II група – "сугеренди" – має придумати 5 способів протистояння маніпуляції їх свідомості, презентуючи певну відповідь, вони розв'язують замкнене коло, тобто "розплутують павутину брехні". **"Дискримінація"**: учасники тренінгу розбиваються на пари шляхом вибору однакових геометричних фігур, запропонованих тренером; у групах вони мають проаналізувати ситуації щодо дискримінації жінки при прийомі на роботу, на шляху до професійного росту, при вирішенні побутових питань із чоловіком, при цьому мають змінити стереотипне мислення чоловіка на паритетне. **"Жертва гендерного насильства"**: психолог проговорює сюжет історії, інші учасники (1 – "жертва", інші – друзі "жертви") паралельно відтворюють його у грі, використовуючи паперову посмішку, серце, гаманець, стільці-"будиночок", одяг: "Жила собі жінка, успішна бізнес-леді, кохала й була кохана, не знала матеріальних нестатків, була щасливою. Але одного разу чоловік забрав все це у неї: постійно принижував її й застосовував фізичну силу, позбавив будинку, друзів, роботи, спалив одяг, залишивши її сам на сам зі своїми проблемами. Але прийшов момент, коли жінка усвідомила власну помилку – і розлучилася з "насильником". У неї знову з'явилася посмішка на обличчі, улаштувалася на нову перспективну роботу, купила новий одяг, будинок, познайомила з новими людьми, знайшла справжнє кохання, що дало можливість відчути себе Людиною". **"Магазин"**: учні підходять до тренера, який виступає в ролі продавця толерантних рис, купують одну якість, яка їм найбільше потрібна, але розплатитися вони мають за нею однією найгіршою своєю рисою, обґрунтувавши свою покупку; у кінці узагальнюється, чого найбільше прагнуть набути/позбутися учні. **"Отаке б життя в гуртожитку!"**: учні уявляють, якби вони жили в кімнаті по двоє, і не з представниками однієї статі, а протилежної; для того, щоб міжособистісні стосунки не заважали навчанню, їм потрібно розробити правила проживання в кімнаті, виконання певних обов'язків із дотриманням принципів толерантності. **"Фінансова гармонія"**: мікрогрупи отримують металеві гроші з папірцями, на яких вони мають написати шляхи досягнення фінансової стабільності в родині; результатом презентації груп є "грошове дерево". **"Еротичні асоціації"**: кожній із груп потрібно асоціативно зобразити секрети ідеального сексу; після презентації результатів

діяльності кожна творча робота піддається колективній психологічній інтерпретації. **"Монолог-діалог"**: кожна група витягує 2 картки, на яких зазначені тип чоловіка та тип жінки – презентують зразок деструктивного спілкування чоловіка та жінки; інші учасники аналізують, що потрібно було їм зробити, сказати, щоб зберегти в певній ситуації ґендерну гармонію. **"Гармонійна сім'я"**: учні обговорюють у групах, котрі утворились за наявності/відсутності хлопця/дівчини в учасників, які ґендерні ролі потрібно виконувати обом статям для досягнення міжособистісної гармонії.

- *Рефлексія отриманих знань, думок, поглядів учнів.*
- *Системний характер тренінгових занять.*

ЗВ'ЯЗОК ІЗ УКРАЇНСЬКОЮ ЛІТЕРАТУРОЮ

Одним із засобів формування егалітарного мислення учнів є література. ґендерна інтерпретація художніх текстів показала, що твори, запропоновані програмою "Українська література. 5–11 класи" для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / за ред. О. Бандури, Н. Волошиної. – К. : Шкільний світ, 2001), не презентують узгодження дихотомічних полюсів (фемінності/маскулінності) у ґендерній інтеракції. Головними іпостасями літературного процесу кінця XIX–XX століття є владний чоловік і покірний жінка або інертний чоловік і бунтуюча жінка. Таким чином, навчальна програма містить у собі приховані ґендерні стереотипи, які проєктуються на психіку старшокласників: спостерігаючи ґендерну нерівність у низці літературних творів, учні безсвідомо засвоюють патріархатні схеми поведінки. Тоді сформовані іншими інститутами соціалізації ґендерні погляди вступають у протиріччя із стереотипним літературним мисленням, у результаті чого старшокласник губиться в траєкторії "ґендерна нерівність – ґендерна рівність". Віднайти баланс у розмаїтті поглядів щодо місця чоловіка й жінки в урочний час має допомогти саме вчитель, урахувавши погляди, потреби, інтереси юнаків, не нав'язуючи особистого ґендерного світогляду. Звідси випливає, що вивчення творчості українських письменників у загальноосвітній школі має носити корекційно-розвивальний характер. У текстах, де спостерігається ґендерний дисбаланс, має бути ґрунтовно досліджено причини, ознаки, наслідки ґендерної нерівності, особливості вираження ґендерних стереотипів, ґендерних конфліктів, ґендерного насилля, оприявлення ґендерних ролей, еволюцію поведінки чоловічих/жіночих образів, змодельовано ідеально бажаний зразок ґендерної інтеракції персонажів. У програмі з української літератури для 10–11 класів конструктивний варіант взаємовідносин статей представлений лише в кількох прозових творах: *"Тіні забутих предків"* М.Коцюбинського (*Марічка та Іван*), *"Хазяїн"* І.Карпенка-Карого (*Соня та вчитель*), *"Собор"* Олеса Гончара (*Єлька та Микола*), *"Тигролови"* І.Багряного (*Наталка та Григорій*), *"Три зозулі з поклоном"* Гр.Тютюнника (*Софія та Михайло*). Саме тут представлена схема гармонізації взаємовідносин чоловіка та жінки, тому вчитель має максимально використати досвід минулих століть. Наприклад, проаналізувати секрети ґендерної гармонії, зіставити риси характеру фемінних, маскулінних, андрогінних персонажів, особливості їх впливу на побудову взаємовідносин із особами протилежної статі тощо. Таким чином, здійснення ґендерної інтерпретації художніх текстів сприяє формуванню ґендерної культури учнів, попередженню деструктивної поведінки по відношенню до протилежної статі. Проте бажаний виховний результат значною мірою залежить від учителя. Саме тому нами було проведено три семінари для вчителів української літератури міста й Ніжинського району: *"Застосування ґендерного методу на заняттях із української літератури в 10–11 класах"* (2007), *"Особливості інтерпретації ґендерної картини світу в романах Панаса Мирного "Хіба ревуть воли..?" та Оксани Забужко "Польові дослідження з українського сексу"* (2008), *"Ідея егалітарного навчання в контексті вивчення української літератури"* (2009). Основною метою практичних семінарів є формування адекватних ґендерних знань учителів, потреби реалізувати ґендерну концепцію в урочний та позаурочний час, навичок ґендерної інтерпретації художнього тексту, паритетного ставлення до учнів.

Отже, профілактика ґендерного насилля у старших класах закладах нового типу передбачає поступове формування в учнів здатності адекватно усвідомлювати власну стать, абстрагуватися від зовнішніх і внутрішніх впливів деструктивного змісту, паритетної свідомості, гармонізації фемінного й маскулінного начал особистості, уміння чітко формулювати власну ґендерну позицію та практично реалізувати схему взаємовідносин статей відповідно до ідеї егалітаризму, бажання передати сформований ґендерний досвід наступним поколінням.

Література

1. Вілкова О. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів : дис. канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / Вілкова О.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 232 с.
2. Говорун Т. Гендерна психологія : [навчальний посібник] / Т. Говорун, О. Кікінеджи. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
3. Головні проблеми державно-правового захисту жінок в Україні. Гендерні студії : матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів (15 травня 2009 р., м. Суми). – Суми, 2009. – 244 с.
4. Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" від 08.09.2005 // ВВР України – 2005. – № 52.
5. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. Кравець – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.

Людмила Коновал

ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ ЧИТАЧІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОГО МАРКЕТИНГУ

Економічні відносини у сучасному світі посідають одне з чільних місць у всіх сферах суспільного життя. Основні поняття економіки, такі як ринок, попит, пропозиція, менеджмент, маркетинг і т.д., вже давно перейшли з категорії вузькопрофесійних до загальнозживаних, отримавши своє семантичне наповнення в кожній галузі знань. Бібліотекознавство теж не стоїть осторонь цих перетворень, оскільки бібліотека як соціальний інститут, незалежно від кількості фонду, спеціалізації та підпорядкування, пропонує своїм користувачам бібліотечно-інформаційні послуги, що спрямовані на задоволення їхніх інформаційних потреб. Найголовнішим завданням бібліотек у сучасному інформаційному суспільстві є забезпечення вільного та необмеженого доступу до інформації.

Орієнтація на задоволення потреб споживачів є головною ознакою маркетингу, який по праву вважається філософією бізнесу. Маркетинг – наука, яка постійно розвивається, тому дуже складно знайти одне універсальне визначення, яке б охоплювало всі його критерії, ознаки та принципи. Наведемо визначення "батька маркетингу" Філіппа Котлера: "Маркетинг – соціальний та управлінський процес, спрямований на задоволення потреб та бажань як індивідів, так і груп, шляхом створення, пропонування та обміну наділених цінністю товарів" [2, с. 14]. Адаптація теорії та методології класичного маркетингу до бібліотечної справи дозволяє успішно здійснювати комунікаційну політику, маркетингове планування та контроль, аналіз ринку бібліотечно-інформаційної продукції та послуг.

Питання бібліотечно-маркетингу досліджували О.Башун, П.Борхард, В.Клюєв, Г.Паршукова, С.Матліна, О.Ястребова та ін. Узагальнення численних визначень поняття бібліотечно-маркетингу дозволяє сформулювати його так: "Бібліотечний маркетинг – це різновид творчої управлінської діяльності, яка сприяє становленню та збільшенню виробництва бібліотечних товарів та послуг з метою їх реалізації та збільшенню зайнятості бібліотекарів шляхом задоволення запитів користувачів через вивчення цих запитів та визначення того, як їх задовольнити" [1, с. 25]. На перший план у бібліотечно-маркетинзі виступає не ринкова складова класичного маркетингу, а орієнтація на вивчення і задоволення попиту.

В умовах динамічного розвитку науки, економіки та інформатизації всіх сфер суспільного життя, дослідження, яке розкриває сутність та доцільність використання компонентів маркетингу у бібліотечно-інформаційному обслуговуванні користувачів наукової бібліотеки, є дійсно актуальним на сучасному етапі.

Мета нашого дослідження полягає у розкритті ролі моніторингу інформаційних запитів читачів наукової бібліотеки для ефективного функціонування некомерційного маркетингу бібліотеки.

Об'єктом дослідження виступають інформаційні потреби користувачів наукової бібліотеки.

Предметом дослідження є інформаційні запити користувачів, які оформлялися у вигляді замовлень на документи з фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (НБУВ).

Для сучасного бібліотекознавства характерна зміна підходів до вивчення користувачів бібліотеки. Тенденція розвивається від вивчення читання окремих соціально-демографічних категорій користувачів бібліотек, що було характерно для "доринкового" періоду, до суцільного моніторингу читацьких потоків, що властиво для початкової стадії впровадження маркетингових бібліотечних

досліджень, і до вибіркового, поглибленого обстеження груп користувачів, виходячи з цілеспрямованого, стратегічного підходу до керівництва бібліотекою [8].

Моніторинг інформаційних запитів читачів є складовою маркетингового дослідження, проведення якого дозволяє вивчити потенційне середовище бібліотечно-інформаційного впливу та визначити пріоритетні напрямки діяльності бібліотеки.

Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського протягом 2008–2010 рр. працює над програмою "Бібліотечний маркетинг як технологія управління в системі бібліотечно-інформаційного обслуговування". Одним із головних завдань науково-дослідної роботи відділу обслуговування основними фондами НБУВ завжди було вивчення та аналіз інформаційних запитів користувачів. Протягом 2008–2010 рр. відділом було організовано та проведено ряд моніторингів замовлень користувачів НБУВ.

Маркетингові дослідження читацьких запитів мали на меті виявити реальні та потенційні потреби користувачів наукової бібліотеки за наступними критеріями:

- ³⁵/₁₇ тематичний розподіл документів, які мають активний попит у користувачів;
- ³⁵/₁₇ розподіл документів, що замовлялися, за роками видання;
- ³⁵/₁₇ співвідношення українських та іноземних видань;
- ³⁵/₁₇ мова видання.

Статистичний аналіз замовлень на документи за тематичним розподілом здійснювався на основі розмежування за індексами рубрикатора НБУВ. Протягом дослідження здійснювався збір статистичних показників та їх подальший аналіз, що дозволило отримати дані, які характеризують інформаційно-комунікативну діяльність користувачів НБУВ та дають уявлення про їх інформаційні потреби.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що найбільшим попитом користується література гуманітарного профілю, зокрема переважають замовлення на економічну (22%), юридичну (15%) та філологічну (15%) літературу. Запити на літературу з історії, філософії та психології складають відповідно по 10% всіх замовлень.

Порівняльний аналіз результатів проведеного дослідження з даними дисертаційного дослідження Т.М.Коваль показав, що у порівнянні з 90-ми роками серед користувачів НБУВ збільшилася кількість фахівців економічної галузі (22% замість 19%), спеціалістів у галузі права та юриспруденції (15% замість 10%), історії (10% замість 5%), філологічної галузі (15% проти 14%). Суттєво зменшилася кількість замовлень на документи фізико-математичної тематики – 1%, хоча у 90-х роках фахівці цієї галузі становили 7% [5, с. 12]. Зміни, що відбулися у складі читацької аудиторії, є характерним показником суспільних змін за останні роки. Дуже важливою для вивчення читацького попиту є статистика використання онлайн-інформаційних ресурсів, які були передплачені НБУВ. Щорічні результати статистичних досліджень, які проводяться Центром комп'ютерних технологій, свідчать про те, що у 2008 р. науковцями секції фізико-технічних і математичних наук НАН України було проведено 33864 користувацькі сесії, що становить 67% усіх сесій, а науковцями секції хімічних і біологічних наук – 15725 користувацьких сесій, тобто 31%. Секцією суспільних і гуманітарних наук НАН України у 2008 р. було проведено лише 1000 користувацьких сесій (2%), що значно менше порівняно з показником 2007 р. (2705 – 19%). Наведені дані свідчать про те, що науковці природничо-технічного профілю надають перевагу закордонним онлайн-інформаційним ресурсам, а фахівці-гуманітарії здебільшого використовують вітчизняні друківані документи.

Відділом обслуговування основними фондами НБУВ регулярно здійснюється моніторинг інформаційних запитів користувачів за роками видання документів. Дослідження, проведене у 2007 р., показало, що найбільшим попитом користуються документи, видані у 1930–1950 рр. (здебільшого на літературу технічного профілю) та після 2000 р. (майже 70% від загальної кількості прийнятих замовлень). Приблизно 20% усіх замовлень становлять автореферати, видані після 1990 р. У 2008–2009 рр. моніторинг проводився з використанням технології автоматизованої реєстрації замовлень. Серед зареєстрованих замовлень 73% склали замовлення на документи, видані у 2001–2009 рр.

Вивчення попиту читачів на документи, видані у XVIII – на початку XX ст., становить невід'ємну частину маркетингових досліджень, що проводяться у НБУВ. Результати моніторингів свідчать, що замовлення на документи, видані до 1930 р., становлять 8% від загальної кількості замовлень. Майже всі ці документи становлять виняткову наукову та культурну цінність і тому потребують особливих умов їх обліку, зберігання та обслуговування ними. Значну частину становлять періодичні видання (приблизно 35%). У тематичному плані переважають документи на історичну, філологічну та правознавчу тематику.

Дослідження розподілу документів за географією їх створення показало, що найбільшим попитом користуються документи, видані в Україні (69–70%), російські видання становлять 26–27%, а документи, видані в Білорусі, інших країнах та документи без назви країни у бібліографічному описі становлять по 1% від усіх зареєстрованих замовлень.

Паралельно з розподілом документів за географією їх створення здійснювалося вивчення складу документів за мовною ознакою. Результати дослідження показали, що замовлення на документи, видані українською мовою, становлять 57% всіх зареєстрованих замовлень, видання російською мовою – 32%, дво- та багатомовні видання, в яких домінуючою є українська мова, складають 2%, а з домінуванням російської – 1%. 8% документів серед зареєстрованих замовлень не мали відповідної вказівки про мову видання у бібліографічному описі.

Результати проведених досліджень дозволяють прогнозувати подальший розвиток читацького попиту та створення умов для його повноцінного забезпечення.

Маркетинговий підхід до організації бібліотечно-інформаційної діяльності дає змогу найбільш повно задовольнити інформаційні потреби користувачів. Для цього маркетинг повинен стати тим інструментом, який забезпечить поліпшення обслуговування користувачів завдяки мобільному реагуванню на їх запити, що стають більш різноманітними та динамічними внаслідок стрімкого розвитку сучасного суспільства. Саме тому постійний моніторинг інформаційних запитів дозволяє здійснювати сегментацію реальних та потенційних користувачів, організаційно-економічний аналіз наявних ресурсів, формувати раціональну політику комплектування фондів та обслуговування ними.

Література

1. Башун О. В. Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек / О. В. Башун; наук. ред. В. С. Білецький. – Донецьк : УКЦентр, 1999. – 204 с.
2. Гаркавенко С. С. Маркетинг : [підручник / С. С. Гаркавенко]. – К. : Лібра, 2006. – 720 с.
3. Інформація про використання передплатених онлайн-наукowo-інформаційних ресурсів установами НАН України у 2008 році [Електронний ресурс] / Денис Солов'яненко ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://192.168.2.2/online-2008/result.html>
4. Ключев В. К. Маркетинговая ориентация библиотечно-информационной деятельности (Маркетинг в системе управления библиотекой) : [учеб. пособие для вузов и колледжей культуры и искусств] / В. К. Ключев, Е. М. Ястребова. – М. : ИПО Профиздат ; Изд-во МГУКИ, 2001. – 144 с.
5. Коваль Т. М. Еволюція структури читацького складу наукової бібліотеки (у 90-х роках ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук : спец. 07.00.08 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" / Т. М. Коваль. — К., 2005. — 19 с.
6. Концепция маркетинга для публичных библиотек / Петер Борхардт, Шарлотта Флодель, Михаэль Мильц, Клаус Райнхардт, Герхард Райтер. – М., 1993. – 144 с.
7. Міщенко Г. Г. Маркетинг і бібліотека / Г. Г. Міщенко. – К., 2004. – 94 с.
8. Морева О. Н. Читательская ситуация в библиотеке: новые подходы к изучению [Електронний ресурс] / О. Н. Морева. – Режим доступу : http://www.library.ru/1/sociolog/text/article.php?a_uid=62.
9. Паршукова Г. Б. Маркетинговые основания в библиотечной деятельности : [учеб. пособие / Г. Б. Паршукова]. – Новосибирск, 2005. – 151 с.
10. Сулова И. М. Практический маркетинг в библиотеках : [учебно-методическое пособие / И. М. Сулова]. – М. : Либерия, 2004. – 144 с.

Юрій Філоненко, Ольга Філоненко

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Давня Чернігівська земля відзначається різноманітністю географічних назв. Походження їх пов'язане з особливостями заселення, заснування, розміщення, природними умовами й ресурсами території, різноманітними історичними подіями ін.

Значна частина населених пунктів Чернігівщини має назву, що пов'язана з власними іменами або прізвищами людей, що були їх першими поселенцями чи власниками. До таких топонімів належать Чернігів; Андріївка в Городнянському, Ічнянському та Чернігівському районах; Вікторівка, Леонідівка, Вертіївка, Богданівка, Терешківка, Крути, Кукшин, Яхнівка в Ніжинському районі;

Володимирівка в Городнянському; Галаганівка, Семенівка та село Архипівка в Семенівському; Антонівка, Остапівка у Варвинському; Дмитрівка у Бахмацькому; Шаповалівка, Миколаївка у Борзнянському; Тарасівка в Ічнянському; Держанівка в Носівському; Куликівка і Вересоч у Куликівському; Корюківка та ін.

Досить часто на території Чернігівської області зустрічаються назви населених пунктів, що походять від різноманітних житлових, господарських, культових чи оборонних будівель. Таких топонімів на Чернігівщині більше десятка. До них належать Курінь, Біловежі Перші та Біловежі Другі у Бахмацькому районі; Стодоли, Погребець та Шатура в Ніжинському; Погреби в Прилуцькому; Білоцерківці в Бобровицькому; Печі в Борзнянському; Нові Млини в Щорському та Борзнянському районах.

Назва деяких населених пунктів вказує на особливості забудови і навіть вид будівельного матеріалу. Це топоніми Перебудова і Безуглівка в Ніжинському районі; Угли в Семенівському; Кирпичне в Бахмацькому. На відродження населеного пункту на залишках згарища вказує топонім Головеньки Борзнянського району.

Серед географічних назв Чернігівщини є такі, що доносять до нас інформацію про транспортні магістралі, переправи, проходи та ін. Такими топонімами є: Переходівка й Велика Дорога в Ніжинському районі; Заїзд і Переволочна у Прилуцькому; Мости в Городнянському і Бахмацькому; Хрещате в Козелецькому; Містки в Щорському; Прогони в Сосницькому; Кладьківка в Куликівському; Мощенка в Городнянському; Новий Шлях у Козелецькому та залізний міст у Семенівському районі. Крім того, в Семенівському районі знаходиться населений пункт, назва якого походить від одного з сучасних видів транспорту. Це село Газопровідне.

На Чернігівщині є також географічні назви, які свідчать про розміри та форму населених пунктів або їх окремих вулиць. Це села Довжик у Чернігівському та Семенівському районах; Довге в Городнянському; Червоний Довжик у Корюківському; Криульки в Семенівському; Велика і Мала Кошелівка в Ніжинському; Велика і Мала Дівиця в Прилуцькому; Велика і Мала Загорівка в Борзнянському; Малий Листвен, Великий Зліїв, Мокрі Велички і Велика Вісь у Ріпкинському; Велике і Мале Устя в Сосницькому; Великий Щимель у Щорському.

Досить багато географічних назв на Чернігівщині відображають особливості рельєфу. Ніжин і Низи в Ніжинському районі; Холми, Високе і Кучугури в Корюківському; Червоні Гори, Чорногорці і Гориця в Менському; Гірськ у Щорському; Горбове в Куликівському; Гірки, Горбове, Кремський Бугор і Ямне в Новгород-Сіверському; Поділ у Срібнянському; Подоляки і Лиса Гора в Коропському; Плоске і Рівчак-Степанівка в Носівському; Жолобок і Глибоке в Талалаївському; Високінь і Ямище у Ріпкинському; Вершини в Городнянському; Глибокий Ріг у Щорському; Підгірне в Чернігівському; Високе, Мала і Велика Загорівка та Червона Гірка у Борзнянському; Курганське і Гладке в Козелецькому; Лисогори й Купина в Ічнянському; Глибоке в Бахмацькому; Крутоярівка, Високе і Сухоярівка в Прилуцькому; Долинське в Сосницькому; Кучі та Понорниця в Коропському районі.

Зустрічаються на Чернігівщині й назви населених пунктів, які вказують на особливості геологічної будови території або на виходи на денну поверхню певних геологічних порід чи корисних копалин. Такими топонімами є Кам'янка у Менському районі; Камінь, Кам'янська Слобода і Піщанка в Новгород-Сіверському; Піски в Корюківському, Чернігівському, Бахмацькому та Бобровицькому районах; Чорнозем у Семенівському; Глиненка і Кам'янка у Ріпкинському; Песоцьке в Козелецькому.

Про наявність у межах Чернігівської області великої кількості річок, озер і боліт свідчить досить значна кількість гідронімів. До них належать Остер, Десна і Озерне в Козелецькому районі; Озеряни у Варвинському та Бобровицькому; Мале і Велике Устя та Волинка в Сосницькому; Конотоп у Городнянському; Новий Білоус, Деснянка, Старий Білоус, Дніпровське, Жеведь і Снов'янка в Чернігівському; Червоне озеро, Суходода, Хороше Озеро і Красностав у Борзнянському; Рудівка, Заудайка, Зарудка, Удайці в Прилуцькому; Заудайка й Іржавець у Ічнянському; Оболоння в Коропському; Дягова у Менському; Ставок та Іржавець у Носівському; Сновське і Єліне в Щорському; Ловинь, Білорічиця і Чисті Лузі в Ріпкинському; Смяч у Новгород-Сіверському; Болотниця в Талалаївському; Калюжинці в Срібнянському; Гаті в Семенівському районі.

Крім того, багато топонімів вказує на розташування села поряд з водним об'єктом чи навіть у його межах. Це такі населені пункти, як Зарукавне, Острів, Заболоття в Бахмацькому районі; Замостя, Приозерне, Запереводське, Заудаївське в Прилуцькому; Заріччя у Щорському; Набережне і Заріччя в Семенівському; Узріччя в Корюківському районі.

Є на Чернігівщині й топоніми, які свідчать про те, що вони виникли поблизу гідротехнічних споруд. До них належать наступні географічні назви: Нова Гребля у Прилуцькому та Козелецькому

районах, Довга Гребля в Корюківському, Пуста Гребля в Коропському, Маличина Гребля в Борзнянському, Гребля в Менському, Загатка в Чернігівському, Загребелля у Сосницькому та Щуча Гребля в Бахмацькому районі.

Багато топонімів Чернігівщини містить суфікс "-ище", який вказує на розташування населеного пункту поблизу того чи іншого об'єкта, споруди або виробництва [8, с. 19]. Так, топонім Городище, який зустрічається в Менському, Новгород-Сіверському та Бахмацькому районах, свідчить про розташування цих сіл на місці або поблизу давніх укріплених поселень – городів. З давніми укріпленнями – городами пов'язана також поява населених пунктів Городок у Семенівському і Бахмацькому районах та Івангород у Ічнянському. На жаль, у Семенівському районі це село вже зняте з обліку через відсутність мешканців. Топонім Будище, що зустрічається в Козелецькому, Коропському, Корюківському, Новгород-Сіверському, Куликівському, Чернігівському і Городнянському районах, вказує на виникнення сіл на місці, де колись були буди – поширені в Україні в козацькі часи підприємства, на яких з деревини виробляли дьоготь, смоли чи деревне вугілля.

Монастирище в Ічнянському районі повідомляє про своє розміщення біля монастиря. Гутище в Сосницькому та Корюківському районі вказує на те, що колись на місці населеного пункту було розміщене виробництво скла. Назва села Кошарище в Куликівському районі свідчить про його виникнення на місці загонів для худоби – кошар. В області також є топоніми Займище у Талалаївському та Щорському районі, Роїще в Чернігівському, Подище в Прилуцькому, Гніздище в Городнянському, Мочалище в Бобровицькому і Блудище в Козелецькому районі.

Крім того, в Щорському, Семенівському та Носівському районах є населені пункти з назвою Селище. Як зазначає П.О.Масляк, географічна назва цих сіл відкриває таємницю їх виникнення. Якщо на місці спустошеного поселення або поселення, населення якого вимерло чи покинуло помешкання, засновувалося нове село, то воно часто-густо отримувало назву Селище [8, с. 19]. Слід також відзначити, що в Ніжинському районі було село Таборище, яке підпорядковувалось Галицькій сільській раді, але за рішенням обласної ради в 1997 році воно було знято з обліку.

Значна частина населених пунктів Чернігівської області завдячує своїм виникненням переселенцям із Правобережної України. Вони засновували тут вільні поселення – слободи. Такими населеними пунктами є Слобідка в Менському, Талалаївському, Новгород-Сіверському та Бахмацькому районах; Рашкова Слобода в Ріпкинському; Слобода та Радянська Слобода в Чернігівському; Білошицька Слобода в Корюківському; Михальчина Слобода, Каменська Слобода і Кролевець-Слобідка у Новгород-Сіверському; Лосева Слобода і Загребельна Слобода в Щорському районі.

Крім того, на території Борзнянського району знаходиться село Вольниця, назва якого також свідчить про переселенський тип даного населеного пункту. Слід також відмітити, що на Чернігівщині існують населені пункти, назва яких вказує на те, що люди заснували їх порівняно недавно. Це Новоселівка в Чернігівському, Талалаївському, Корюківському та Новгород-Сіверському районах; Новоселиця в Коропському і Бобровицькому; Нове у Бахмацькому та Чернігівському; Новосілки в Ріпкинському; Нова у Талалаївському та Новеньке в Новгород-Сіверському районі.

На географічній карті Чернігівщини знайшли своє відображення різні історичні події. Так, про славі події часів козаччини свідчать назви сіл Козацьке в Бобровицькому районі та Хортиця у Варвинському, Пушкарі в Козелецькому і Новгород-Сіверському районах. П.О.Масляк зазначає, що чумаків давно немає в Україні, але село Чумак назавжди закріпило цю назву в Ріпкинському районі [8, с. 19].

Особливо багато населених пунктів області отримали нові назви у радянський час. Сюди можна віднести Жовтневе в Ічнянському, Прилуцькому, Коропському, Менському й Семенівському районах; Червоні Партизани в Носівському, Менському й Куликівському; Пролетарське в Ічнянському, Прилуцькому і Коропському; Політрудня в Городнянському; Червоний Колодязь, Червоний Шлях, Перемога, Радгоспне, Червоний Пахар, Світанок, Перебудова в Ніжинському; Прогрес у Менському, Семенівському та Козелецькому; Перемога, Перше Травня, Восьме Березня, Червона Зірка в Бахмацькому; Більшовик, Червона Україна, Червоний Остер у Борзнянському; Радянське, Травневе і Перше Травня в Городнянському; Червоний Пахар і Червоний Гай у Семенівському; Червоний Пługатар у Талалаївському; Гарт, Червоноармійське і Мирне в Бобровицькому; Червоний Ранок, Червоне і Червоний Лан у Коропському; Комуна, Новий Лад і Перше Травня в Прилуцькому; Карла Маркса, Шлях Ілліча, Ясна Зірка і Жовтень у Носівському; Майбутнє, Комсомольське, Трудовик у Корюківському; Ленінівка і Червоні Луки в Менському; Трудове, Червона Гута і Пролетарська Рудня в Ріпкинському; Першотравневе і Трудове (на жаль, вже зняте з обліку) в Семенівському районі.

Багато населених пунктів Чернігівської області названо на честь відомих людей. Це місто Щорс, селище міського типу Михайло-Коцюбинське в Чернігівському районі, а також села Чапаєвка в Менському, Горького в Срібнянському, Петровського в Бахмацькому, Полуботки в Чернігівському, Красносільське і Кіровське в Борзнянському, Воровського у Прилуцькому, Кіровка в Носівському, Тараса Шевченка в Ріпкинському, Кірове в Новгород-Сіверському, Дзержинського у Бобровицькому, Григоро-Іванівка в Ніжинському. В шести районах області (Талалаївському, Бахмацькому, Чернігівському, Борзнянському, Прилуцькому та Ічнянському) є село Шевченка.

На етнічність перших поселенців або зв'язок мешканців з тими чи іншими народами наштовхують назви населених пунктів Москалі в Чернігівському районі, Печенюги в Новгород-Сіверському, Українське в Талалаївському та Куликівському, Шведчина в Семенівському, Козари в Козелецькому та Новоукраїнське в Ріпкинському районі.

Про соціальний стан перших поселенців або власників повідомляють назви сіл Чернецьке і Поповичка в Талалаївському районі, Козацьке у Бобровицькому, Боярівка в Козелецькому та Попівка у Новгород-Сіверському.

Такі населені пункти Чернігівщини, як Даничі в Ріпкинському районі, Данине в Ніжинському, Данівка в Козелецькому та Даньківка в Прилуцькому, скоріше за все, мають назву, що походить від слова "данина", і можуть свідчити про те, що колись тут збиралась данина або поселення було отримане кимось як данина [2].

У межах Чернігівської області часто зустрічаються населені пункти, назви яких повідомляють про розміщення в минулому того чи іншого виробництва або проживання окремих ремісників, що займалися певним видом виробництва. До них відносяться Кравчиха, Каблуки, Халявки, Колісники і Садове в Ніжинському районі; Бондарівка, Мала Бондарівка й Пекарів у Сосницькому; Брагінці й Кухарка у Варвинському; Бондарі, Стрільники, Смолове, Ковальове в Бахмацькому; Дігтярі в Срібнянському; Дігтярівка в Новгород-Сіверському; Копачів і Жилин Млинок у Козелецькому; Писарівщина, Папірня, Пильня, Гончарівське, Сіножацьке і Ягідне в Чернігівському; Рибці в Прилуцькому; Млинок і Товкачі в Щорському; Мильники і Дослідне в Носівському; Прачі і Нові Млини в Борзнянському; Барабанівське і Кузничі в Городянському; Нова Папірня в Ріпкинському; Олійники і Сукачів у Корюківському районі.

Значна частина населених пунктів Чернігівщини має назву "Буда" або це слово присутнє у складі назви села чи хутора. Буди в Ічнянському районі; Будище в Козелецькому; Буда і Будище в Корюківському; Журавлева Буда, Буди, Будище в Куликівському; Буда-Воробіївська в Новгород-Сіверському; Будище в Чернігівському районі. Як відзначалося раніше, "будами" в Україні за козацьких часів називали підприємства, на яких з деревини виробляли дьоготь, смолу чи деревне вугілля.

Про те, що їх мешканці у давнину займалися виробництвом смоли, свідчать назви сіл Смолянка в Куликівському районі, Смолигівка в Ріпкинському та Смолин у Чернігівському.

Головним чином у північних районах області зустрічається топонім "гута". Він вказує на те, що на Чернігівщині було розвинуте виробництво скла й було достатньо сировини для нього. Гута Ткачова і Червона Гута в Ріпкинському районі, Туманська Гута і Лошакова Гута в Козелецькому; Гута в Коропському; Гутище в Сосницькому та Корюківському; Стара Гутка в Семенівському; Гута Студенецька в Щорському; Василева Гута і Хатилова Гута в Чернігівському.

Також переважно на півночі області поширені населені пункти, що називаються "рудня" або в їх назві є слово "рудня". Такі топоніми вказують на те, що в минулому тут було налагоджено виробництво заліза з руди болотного походження. До таких населених пунктів належать Стара Рудня, Руда і Єнькова Рудня в Щорському районі; Рудня в Сосницькому, Чернігівському, Корюківському та Козелецькому районах; Лизунова Рудня, Нова Рудня, Пролетарська Рудня, Грибова Рудня та Углова Рудня в Ріпкинському; Рудка в Чернігівському; Рудківка в Бобровицькому районі.

У Семенівському районі розташоване село Лубня, назва якого, скоріше за все, пов'язана з тим, що в ньому проживали ремісники, які виготовляли з лубу (внутрішньої частини кори дерев) ємності для зберігання рідких і сипучих речовин. Цей промисел мав місце ще за часів Давньоруської держави, про що свідчить наявність населених пунктів з такою назвою у сусідній Гомельській області Білорусі та Смоленській області Росії.

Серед населених пунктів Чернігівщини є й такі, назви яких, можливо, походять від назв інструментів чи знарядь праці. Такими є топоніми Вила в Носівському районі; Рубанники в Коропському; Рубанка в Бахмацькому; Лемеші і Сокирин у Козелецькому; Лемешівка в Городнянському; Плуг у Бобровицькому; Рожнівка і Довбні в Ічнянському; Кнути у Сосницькому; Товкачівка в Прилуцькому; Сокиринці у Срібнянському районі.

Про розміщення поселень у лісовій зоні свідчать такі топоніми, як Дібрівне, Деревини, Полісся, Зелене в Городнянському районі, Старі й Нові Боровичі у Щорському, Діброва й Лісове в Ніжинському, Лісківка у Ріпкинському, Товстоліси і Великий Ліс у Коропському; Ліски, Лісне, Товстоліс у Чернігівському; Зелений Гай, Зелена Роща і Лісківщина в Семенівському; Дібрівка і Ліски в Менському; Гай у Сосницькому; Великий Гай, Внутрішній Бір, Гай, Діброва, Зелений Гай (знято з обліку в 2009 році) у Новгород-Сіверському; Лісове і Верхолісся в Корюківському та Бір у Козелецькому районі. Виняток становлять лише Дубовий Гай у Прилуцькому районі та Зелений Гай у Талалаївському, які знаходяться в лісостеповій зоні.

На розташування населеного пункту в лісостеповій зоні вказують топоніми Степ у Талалаївському та Ічнянському районах; Степове в Носівському і Талалаївському та Степові Хутори в Носівському районі.

Значна частина назв населених пунктів Чернігівської області повідомляє про колись характерну для них або їх околиць рослинність. Такими є Дуболугівка, Бурківка, Липів Ріг, Крапивне, Березанка і Калинівка в Ніжинському районі; Грушівка, Калинівка, Крапивне, Часниківка, Вербівка та Вишнівське у Бахмацькому; Березівка, Берестовець і Тростянка в Борзнянському; Яворці, Ріпки, Березівка, Вербиці, Вишневе, Грабів, Вербівка та Редьківка у Ріпкинському; Суничне, Рогізки, Липівка, Хрінівка і Лука у Щорському; Яблунівка, Яблунівське, Піддубівка, Капустинці і Тополя у Прилуцькому; Вишеньки, Черешеньки, Мохове та Верба у Коропському; Боровики, Березанка і Хмільниця в Чернігівському; Калинівка, Вільхівка, Красні Лози, Мхи, Березова Роща, Тополівка та Вільшанка в Семенівському; Березна і Лугове в Менському; Тополівка, Лугове і Горошківка в Городнянському; Підлозове, Тростянець і Лозове в Срібнянському; Березівка, Липове і Березовиця у Талалаївському; Березова Гать у Новгород-Сіверському; Сосниця, Вільшане, Соснівка та Лозове у Сосницькому; Калиновиця і Берізка у Варвинському; Вишнівка, Барвінкове, Лозове і Проліски в Ічнянському; Грабівка в Куликівському; Калинівка, Кленове і Вишневе у Носівському; Соснівка в Корюківському; Опеньки і Тополі в Козелецькому; Осокорівка і Травкине у Бобровицькому районі.

На Чернігівщині є також географічні назви, що вказують на розміщення населених пунктів відносно лісів, луків, полів. Це Польове у Сосницькому районі, Залісся в Городнянському, Підгайне в Носівському, Підлісне в Козелецькому, Круглолугівка (знято з обліку в 2009 році) в Бахмацькому районі.

На жаль, географічні назви Чернігівщини відображають не лише багату рослинність краю та її видовий склад, а й процес зміни рослинності, головним чином, унаслідок вирубування лісових масивів. Такими топонімами є Поляна в Бахмацькому та Ніжинському районах, Червона Поляна і Зелена Поляна в Коропському. Корчев'я в Ріпкинському, Полянське і Ясна Поляна в Новгород-Сіверському районі.

На добру доглянутість і гарну врожайність сільськогосподарських угідь вказують топоніми Добропілля в Борзнянському районі, Чистопілля та Урожайне в Бобровицькому, Рівнопілля в Чернігівському, Краснопілля в Коропському районі.

Багато населених пунктів Чернігівщини мають назви, що пов'язані з різноманітними представниками фауни Придеснянського краю. Такими є топоніми Галків, Голубичі, Вороб'їв, Горностаївка, Чижівка, Суслівка, Комарівка, Голубівка у Ріпкинському районі; Комарівка, Щурівка, Коршаки, Вороніївка, Веприк, Куликівка в Ічнянському; Короп, Зайцево, Лебедин, Риботин у Коропському; Воробіївка, Осове, Мурав'ї, Солов'їв, Муравійник, Комари, Чайкине, Орлівка в Новгород-Сіверському; Карасі, Лосівка, Лосевочка, Орликівка, Баранівка, Бобрик Другий, Козилівщина, Медведівка, Осове (зняте з обліку в 2009), Костобобрів, Турове в Семенівському; Козин, Голубівка, Кроти, Линовиця в Прилуцькому; Лосинівка, Галиця, Бобрик у Ніжинському; Жуківщина, Бобруйки, Шпаків, Короп'є, Жеребецьке, Вовчок, Борсуки, Лебедівка, Косачівка та Соколівка у Козелецькому; Линівка, Ворона, Оленівка, Комарівка в Борзнянському; Новий і Старий Биків, Бобровиця, Веприк і Соколівка в Бобровицькому; Гусавка і Комарівка в Менському; Дроздівка, Жуківка, Куликівка, Орлівка в Куликівському; Журавок і Тур'я в Щорському; Ведмедівка і Кобилещина в Носівському; Півнівщина, Конотоп, Куликівка, Дроздовиця в Городнянському; Галка, Лебединці, Горобіївка у Срібнянському; Голубівщина, Рибинськ, Лебіддя, Жукля, Козилівка, Бобрик, Воловики в Корюківському; Жукотки, Кобиланка, Зайці в Чернігівському; Голубів у Бахмацькому; Журавка у Варвинському; Козляничі і Конятин у Сосницькому районі.

Про популярний український продукт харчування нагадує топонім Сальне. Населені пункти з такою назвою зустрічаються в Ніжинському та Щорському районах.

Як зазначає П.О.Масляк, назви сіл Чернігівщини не тільки пов'язані з об'єктами, але і з станом душі людини, яка щиро закохана в рідний край [8]. Про це говорять назви сіл Вільне, Мирне, Світанок, Бідин, Юність у Ніжинському районі; День Добрий, Світанок, Зоряне в Городнянському; Веселівка, Веселе і Безпечне в Бахмацькому; Вільне і Веселе у Менському; Роздольне, Ясна Зірка, Веселе, Відрадне в Носівському; Мирне, Пізнє, Лихолітки і Привітне в Козелецькому; Буянки і Добрянкa в Ріпкинському; Веселе і Дрімайлівка у Куликівському; Райгородок і Сміле в Коропському; Затишшя, Щаснівка і Мирне в Бобровицькому; Мудре і Світличне у Варвинському; Ясне, Зоря і Веселе в Новгород-Сіверському; Любомудрівка і Хороше Озеро в Борзнянському; Слава і Привільне у Щорському; Дружба в Ічнянському; Зоря в Семенівському; Майбутнє в Корюківському; Мирне в Талалаївському; Тихе в Прилуцькому.

Майже два десятиліття тому П.О.Масляк наголошував на тому, що географічні назви Чернігівщини є великим культурним надбанням українського народу і потребують такого ж державного захисту, як і архітектурні пам'ятки [8]. На жаль, нині проблема захисту й збереження населених пунктів Чернігівщини і, відповідно, їх назв стоїть дуже гостро. Можна навіть стверджувати, що ситуація є катастрофічною, адже, починаючи з 1990 року, в області з обліку зняли 35 сіл. У Семенівському районі зникло сім сіл, Новгород-Сіверському — шість, Корюківському, Ніжинському та Ічнянському — по три.

Крім того, за даними сільрад в області є 32 села, які взагалі не мають мешканців, але вони поки що є в державному реєстрі. Для того щоб зняти їх, потрібне рішення райради. Потім остаточне рішення приймає обласна рада [15; 16; 17; 18;].

Слід також відмітити, що при загальній тенденції до зникнення населених пунктів на Чернігівщині є й один протилежний приклад. Так, 15 травня 2003 року поблизу міста Прилуки з'явилося одне нове село. Щоправда заради об'єктивності варто сказати, що існувало воно давно, але його жителі вважали себе прилучанами. Тепер вони живуть у селі Тихому Заїздської сільради.

Література

1. Атлас Черниговской области. – М. : ГУГК при Совете Министров СССР, 1991. – 48 с.
2. Барановський М. О. Ніжинщина : [навчальний посібник]. – Ніжин : Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2003. – 174 с.
3. Васильківський Г.П. Від Уненежа до Ніжина // Під прапором Леніна. – 1980. - 26 листоп. – С. 4.
4. Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста. Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. - К.: Наук, думка, 1978. – 152 с.
5. Кудрицький А.В. Чернігівщина : [енциклопедичний довідник]. – К.: Українська Радянська Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. – 1008 с.
6. Коткова Л. І. Топоніміка південно-західного регіону Чернігівщини. – Ніжин, 2003. – 58 с.
7. Коткова Л. І. Про що розповідають назви// Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2007. –№14-16 квітень. – С. 62-65.
8. Масляк П. О. Хрестоматія з географії України. [посібник для вчителя]. – К.: Генеза, 1994. – 448 с.
9. Москаленко О. Ю. Про що говорить топонім // Просвіта. – 1994.- № 4–5. – С. 4, 6.
10. Німчук В., Зінченко С. Походження урбоніма Ніжин // Київ. Старовина, 1998. № 8. – С. 3-10.
11. Петренко Л. Б. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина. – Ніжин: ТОВ Аспект-Поліграф, 2006. – 388 с.
12. Шкурко А. Г. Про що ми дізнаємось, вивчаючи топоніми?: З досвіду роботи краєзнавчих гуртків шкіл Ніжинського району // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1997. — № 33. - С. 6.
13. Янко М. Т. Методичні поради щодо вивчення топоніміки своєї області// Географія та основи економіки в школі. – 2000. – № 2. – С. 23.
14. Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. – К : Знання, 1998. – 432с.
15. gazeta.ua/index.php?id=233366
16. videonews.com.ua/news/8868
17. al-geronimo.livejournal.com/319745.html
18. www.narodnapravda.com.ua/.../4ab0c2ec19b50/
19. siver.com.ua/publ/...chernigivshhini/4-1-0-208

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Ірина Стребкова

"Я ДЕРЕВО, Я СНІГ, Я ВСЕ, ЩО Я ЛЮБЛЮ. І, МОЖЕ, ЦЕ І Є МОЯ НАЙВИЩА СУТНІСТЬ..."

(до 80-річного ювілею Ліни Костенко)

Ліна Костенко посідає виняткове місце в українській літературі. Вона є видатною постаттю українського культурного життя завдяки своїй сильній особистості, принциповому запереченню позиції пристосуванства, величезному таланту і жіночій життєвій мудрості.

*Я, що прийшла у світ не для корид,
Що не люблю юрби та телекамер,
О, як мені уникся і набрид
Щоденний спорт – боротися з биками.
Я обираю пурпуровий плащ,
Бики вже люттю наливають очі.
Я йду на них, душе моя, не плач,
Ці види спорту вже тепер жіночі!*

Вольова жінка із сильним характером, сталими принципами та поглядами на життя, з дитинства дивилася на світ аналітичним, навіть критичним поглядом.

Ліна Костенко народилася 19 березня 1930 р. в містечку Ржищеві на Київщині в родині вчителів. У 1936 р. сім'я переїхала до Києва, де Ліна закінчила школу на Куренівці і ще школяркою почала відвідувати літературну студію при журналі "Дніпро", який редагував Андрій Малишко. У 1946 р. опубліковані перші вірші Ліни.

Після закінчення середньої школи молода поетеса навчається в Київському педагогічному інституті, а згодом – у Московському літературному інституті імені М.Горького, який закінчила 1956 р. На ті часи – це була хороша школа, де бутони таланту розпускалися і ставали прекрасними квітами, щоправда, вже з гострими шипами.

Уже в дебютній збірці Ліни Костенко "Проміння землі" були окреслені основні ліричні мотиви, яким поетеса залишилася вірною до сьогодні, – історія, кохання, традиція, поетичне слово. Такий діапазон склався під впливом переживань і роздумів різних за своїм характером, але водночас таких, що становлять міцний фундамент мистецької індивідуальності. Тут можна знайти громадянські настрої, гостру стурбованість байдужістю світу, вразливість тонкої людської природи, епічне переживання історії, схильність до іронії, зацікавлення фольклором, відчуття гармонії зі світом тощо. Микола Ільницький відзначає поступове ускладнення внутрішнього світу її ліричного "я" і ліричного героя. Цей процес він окреслює як "шлях від парадоксу до драматизму".

Драматизм внутрішньої діалектики, який є основним нервом творчості Ліни Костенко, стверджує критик і додає: "Ця діалектика має свою логіку, яка веде від раціоналістичних антитез до осягнення складності життя, суперечливості художнього пізнання, хоч не раз доводиться заперечувати себе саму". У збірці "Над берегами вічної ріки" переважає, однак, момент неперехідності, парадоксально виростаючи з плинності, ідея континуації реалізується переважно через звертання до міфологічного, історичного матеріалу та переплетіння мотивів на інтертекстуальному рівні. Спільне тут – міфологізм, історизм та інтертекстуальність – виразно характеризує творчий шлях Ліни Костенко.

Уже в ранніх віршах Ліни Костенко владарювали глибокі філософські підтексти, що й досі змушують замислитися над не сказаним безпосередньо, але легко вгадуваним. Дебютувавши трохи раніше за "шістдесятників", вона стала їхньою "предтечею", однією з тих, хто повертав поетичному слову естетичну повноцінність, хто рішуче ламав звичні художні критерії. Вихід книжки "Над берегами вічної ріки" став справжньою літературною сенсацією. І не тільки тому, що нею Ліна Костенко поверталася в поезію: читач відчував справжню тугу за книжками, в яких проступає абсолютно незалежне художнє мислення без авторових оглядань на цензорів і редакторів. "Вічна ріка" — вміщує в собі життя окремої людини, помножене на її збагачену й вигострену історичним досвідом пам'ять, "вічна ріка" — це масштабне річище, в якому злилося й нерозривно поєдналося суто особисте й загальнолюдське.

Період так званих в історії "шістдесятників" створив новітні стилі в українській літературі, змусив творити щось нове, атипове, щось авангардне, але, як і завше, безжалісне та максимально критичне по відношенню до влади і тодішнього режиму.

Ліна Костенко була однією з перших і найпримітніших у плеяді молодих українських поетів, що виступили на рубежі 50–60-х років.

Поетеса уникнула репресій, яких зазнала частина непокірних українських письменників, її довголітнє мовчання, що мало бути покарою влади за оборону прав людини і, сказати б, прав культури на існування, переросло в загальний вияв протесту й обернулося високим авторитетом не тільки в сфері літератури. Від 1961 до 1977 р. поетесу не друкували, а підготовлені у видавництві збірки лірики були розсіпані. Перед періодом вимушеного мовчання видала три поетичні книжки: "Проміння землі" (1957), "Вітрила" (1958), "Мандрівки серця" (1961).

Уже ці три перші збірки засвідчили, що Ліна Костенко є, поруч з Іваном Драчем, Миколою Вінграновським, Дмитром Павличком, видатною індивідуальністю в українській поезії після 1956 р. Зокрема, третя збірка "Мандрівки серця" стала мистецькою подією 1961 року, на авторські вечори сходилися юрми людей, спраглих справжньої лірики, а не ідеології. "Її третя збірка має принципове значення, — писав тоді молодий поет Василь Симоненко, який пізніше трагічно помер. — Уже самим фактом свого існування вона перекреслює ту тріскучу та плаксиву писанину деяких наших ліриків, що своїми утворами тільки захаращують полиці магазинів та підривають довір'я читачів до сучасної поезії". Політичні заморозки, які настали в середині 60-х років, спричинилися до того, що поетеса далі видавати свої книжки не могла.

Чергова книжка "Сонячний інтеграл" (1963) була порізана внаслідок втручання цензури. Те саме спіткало й книжку "Княжа Гора" (1972), підготовлену після багатьох років мовчання. Тому в певному сенсі збірка "Над берегами вічної ріки" стала в 1977 році наче новим дебютом, який відразу повернув Ліні Костенко чільне місце в літературі. Відтоді вона опублікувала кілька важливих поетичних книжок: "Маруся Чурай" (1979), "Неповторність" (1980), "Сад нетанучих скульптур" (1987).

Захоплено сприйнята читачами книжка "Вибране" (1989), вона заповідала час великих змін в Україні. Та після активних 70–80-х років Ліна Костенко знову друкує небагато, не бере участі в публічному літературному житті й далі залишається мовчазним авторитетом сучасної української літератури, яка ніяк не може вийти поза навички мислення категоріями минулої епохи. Пише книжку про чорнобильську трагедію.

Творчий розвиток Ліни Костенко — поетеси гострої думки і палкого темпераменту — не був позбавлений ускладнюючих моментів. Обмеження свободи творчої думки призвели до того, що досить тривалий час вірші Л.Костенко практично не потрапляли до друку. Та саме в ті роки поетеса, незважаючи ні на що, посилено працювала, крім ліричних жанрів, над своїм найвидатнішим до сьогодні твором — романом у віршах "Маруся Чурай", за який вона в 1987 р. була удостоєна Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка.

Книги Л. Костенко "Над берегами вічної ріки" (1977), "Маруся Чурай" (1979), "Неповторність" (1980) стали небуденними явищами сучасної української поезії, явищами, які помітно впливають на весь її подальший розвиток. Перу поетеси належать також збірка поезій "Сад нетанучих скульптур" (1987) та збірка віршів для дітей "Бузиновий цар" (1987). Спільно з А.Добровольським — кіносценарій "Перевірте свої годинники" (1963).

Вона стала почесним професором Національного університету "Києво-Могилянська академія", її завжди обожнювали студенти і з трепотом ходили на її лекції, пишаючись тим, що можуть слухати "титана" українського слова.

У неї чимало регалій: почесний доктор Чернівецького національного університету (2002); лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка (1987, за роман "Маруся Чурай" і збірку "Неповторність");

лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії ім. О.Теліги (2000). Також її було нагороджено Почесною відзнакою Президента України (1992) і Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня у березні 2000 року.

Усі ці заслуги ніколи не стануть показником істинного світогляду поетеси доти, доки ви не візьмете до рук її збірки; доти, доки ви не помітите, як промайнув день за читанням її поезій; доти, доки ви не прочитаєте "Марусю Чурай" і задумаєтесь про долю українського жіноцтва. Ліна Костенко бачила світ по-новому, вона говорила правду без прикрас і чудово знала, що: "Жонглює будень святістю і свинством". Як писав Богдан Лепкий: "Для України варто не лише вмирати". І вона жила, творила, страждала, раділа, була воїном і просто жінкою, матір'ю і царівною: "Я вибрала долю собі сама, і що зі мною не станеться, – у мене жодних претензій нема до Долі – моєї обраниці".

Так, як вона подивилася на проблему жіноцтва, її одвічні болі, так ніхто й ніколи не наважувався говорити про стереотипність думок і традицій. "Моя любов сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі!" – обман, жорстокість буденності – усе це пролунало в "Марусі Чурай". Ліна Костенко була великим знавцем жіночої натури, незламним воїном за честь жінки, такий собі лицар у залізних обладунках, під якими ховається чутлива, ніжна у красива жінка. Інколи за це її називають феміністкою середини ХХ століття.

Роман у віршах "Маруся Чурай" – це художня трансформація відомого сюжету про нещасливе кохання дівчини до хлопця, якого вона отруїла за те, що той, зрадивши їхнє кохання, пішов до іншої. Роман Ліни Костенко невичерпний своїм змістом, багатством поетичних тем, філософсько-моральних колізій, загальнолюдською та національною проблематикою. Серед тем, що звучать у романі "Маруся Чурай", насамперед варто вирізнити тему нелегкої, але й високої водночас, місії митця та його слова в житті й долі українського народу. Якби Ліна Костенко писала лише про трагічне кохання дівчини та її зраду, то роман закінчився б разом із розділом "Страта". Але таке могло бути в тому разі, коли героїня була б людиною звичайною або ж, принаймні, не мала іскри рідкісного поетичного хисту. Маруся Чурай цілком могла б сказати про себе словами одного з ліричних віршів Л. Костенко: "*Я тільки інструмент, в якому плачуть сні мого народу*".

Незвичайність любовного сюжету (здавалося б, досі традиційного, добре відомого в українській літературі) починається з незвичайності самої Марусі Чурай. У її глибокій та щирій натурі живе дуже сильне максималістське начало: "*Все – або нічого*". Загальне визнання видатної поетеси вона здобула завдяки вмінню синтезувати в своїй творчості найкращі риси української поезії і відкинути гірші. Цими гіршими літературознавці вважають велемовність, сентиментальність, надмірний пафос, оперування надто скромним "словником" символів, що часто зводиться до кількох чи кільканадцяти елементів, запозичених з поезії Тараса Шевченка, Лесі Українки, народної пісні, послугування загальниками, стилізацію, легкість, з якою поезія потрапляє під вплив патріотично витлумаченої мілізни, стереотипність мислення. Ліні Костенко вдалося щасливо уникнути цих шкідливих для лірики ознак, якими позначена творчість багатьох українських поетів, прозаїків, навіть критиків.

Ліна Костенко – одна з тих, хто не втратив людської гідності в часи випробувань, і її шістнадцятирічне мовчання не виглядало як слабкість чи компроміс з владою, бо свою позицію поетеса завжди виражала прямо і відкрито:

Не боюсь донощика в трактирі, бо все кажу у вічі королю.

Творчість Ліни Костенко – визначне явище в українській літературі новітнього часу. В добу жорстокого ідеологічного насилля над мистецтвом і митцями її слово звучало як бунт проти покори й компромісності, ерзаців і стандартів, завдяки чому виходило за межі суто літературні, стаючи духовно-суспільним чинником. У її поезії прекрасно згармонізовані ліричне й епічне начала: одкровення авторського "я" поєднуються зі словесним живописом, об'єктивною, зіпертою на картини та сцени, розповіддю, сюжетністю, умінням малювати характери, відтворювати колорит далеких та близьких часів. Найбільшою мірою це виявилось в поемах Ліни Костенко, і передусім у її історичному романі у віршах "Маруся Чурай".

Прикметною рисою творчості поетеси є інтелектуалізм – рух, поезія, злети думки, яка осягає великі історичні простори, напружено шукаючи ключів до таємниць буття людини, нації, людства... Пошук цей нерідко пов'язаний з "інтенсивним переживанням культури", а не лише з безпосереднім спогляданням плину життя. Спілкування з великим культурним досвідом людства та його творцями, осмислення парадоксів історії, у школі якої сучасна людина далеко не завжди виглядає розумним учнем, загострюють відчуття дисгармонійності й невлаштованості світу наприкінці ХХ ст., яке в поезії Ліни Костенко постає як вельми драматичний акт у житті людської цивілізації. З подібних відчуттів та

висновків виникають апокаліпсичні мотиви в її поезії. Але кінцева зупинка в цьому прямуванні до нелегких істин нашого драматичного часу – все ж не відчай та безнадія, а гостре жадання краси/досконалості, затишку, людяності, бажання пропекти байдужу свідомість, достукатися до розуму, пробудити людську гідність...

Афоризми Ліни Костенко

Найкращий вірш не ходить на свободі.

Чи нас Господь почує усіх разом,
Коли так просить кожен про своє?

Коли в людини є народ, тоді вона уже людина.

Нерівня душ – це гірше, ніж майна!

Держава – держить. Бо вона держава. У неї скипетр влади у руці.

З-за ґрат свободу краще видно.

У пеклі наших доль не знаєш сам – ти бранець чи обранець.

Лиш народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі.

Здушили сльози – не виходь на люди. Болить душа – не виявляй на вид.

Ми любимо тих, що знали нас молодими. Їхня пам'ять – музей коштовностей, які ми колись розгубили.

Адресовані людям вірші – найщиріший у світі лист.

Страшні слова, коли вони мовчать.

Де є та грань – хто люди, хто юрма?

Клаптята паперу – то смертельні плацдарми самотньої битви з державами, з часом, з самим собою.

Душа, зруйнована, як Троя, своїх убивць переживе.

О найстрашніше з літочислень – війна війною до війни!

Пішов у смерть – і повернувся в думі, і вже тепер ніхто його не вб'є

Якщо платити злочин за злочин, то як же й жити... на землі?

Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там.

Є боротьба за долю України. Все інше – то велике мискоборство.

Де воля спить, її ще й приколишуть.

Поразка – це наука. Ніяка перемога так не вчить.

Єдиний, хто не втомлюється, – час.

Самотнім добре – жодної розлуки.

Я знаю грамоту свободи – її підписують мечі!

Вибираєм ми дорогу. І вона нас вибира.

Всі слова уже були чиймись.

Кожне покоління вип'є свою чашу. Але чому вони повинні пити ще й нашу?

Од звичайного погляду скрите відкривається лиш дивакам.

На спіритичних сеансах історії найголосніше говорять мертві.

Не бий на сполох в невідлтий дзвін.

Є вірші – квіти.

Вірші – дуби.

Є іграшки – вірші.

Є рани.

Є повелителі і раби.

І вірші є – каторжани.

Хіба це мало – незабутня мить?

А слово – струм.

А слово – зброя.

А віще слово – вічове.

Художнику, ти – пілігрим:

Йдеш по святих місцях людського духу.

Колись творилися слова, тепер – аббревіатури.

Не було епохи для поетів, але були поети для епох!

Діапазон мети і метушні

Поету мстить в неправедному слові.

Колись були Орфеї, а тепер корифеї.

Податись можна, а подітись – ні.

Історія просить ся в сні нащадків.
Поет – це медіум історії.

Народ шукає в геніях себе.
Що доля нелегка, – в цім користь і своя є,
Блаженний сон душі мистецтву не сприяє.

Те, що вчора було прогресом, завтра стане іхтіозавром.

Яка важка у вічності хода!

Душа пройшла всі стадії печалі –
Тепер уже сміятися пора.

Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть.

Література

1. Брюховецький В. Ліна Костенко. — К., 1990.
2. Гусар-Струк Д. Історичний роман Ліни Костенко // Сучасність. — 1990. — № 5.
3. Кудрявцев М. Митець і час: ідейна проблематика поетичної драми Ліни Костенко // Дивослово. — 1998. — № 8
4. Панченко В. Поезія Ліни Костенко. — Кіровоград, 1997
5. Клочек Г. Історичний роман Ліни Костенко "Маруся Чурай". — Кіровоград, 1998.
6. Бажан М. Поема про кохання і безсмертя // Дивослово. — 2005. — № 3.
7. Панченко В. Самотність на верхів'ях: Поезія Ліни Костенко в часи "відлиги" і "заморозків" // Дивослово. — 2005. — № 3.
8. Савка М. Життя на барикадах поезії // Дивослово. — 2005. — № 3.
9. <http://kostenko.electron.com.ua/menu1.html>

Любов Левіна

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ВЕЧЕР "УЖЕЛЬ ТА САМАЯ ТАТЬЯНА?.."

Сцена представляет собой часть комнаты со столом, за которым читает книгу **мальчик**.

Мальчик. Як написано! Ах, як написано! Яким недосконалим на цьому тлі здається мені тепер мій власний вірш "Сон", який щойно надрукувала газета "Рада". Я мушу навчитись писати так, як троє найдорожчих мені поетів – Шевченко, Пушкін, Міцкевич! Адже ж ось вона, справжня поезія – те, що ми зараз вивчаємо в гімназії:

Её сестра звалась Татьяна...
Впервые именем таким
Страницы нежные романа
Мы своевольно освятим.
И что ж? оно приятно, звучно;
Но с ним, я знаю, неразлучно
Воспомяненье старины

Иль девичьей! (*Останаєвливається и удивлённо смотрит, как по ступенькам на сцену поднимается пушкинская Татьяна, садится на стул рядом с ним и начинает декламировать*).

Татьяна.

Итак, она звалась Татьяной.
Ни красотой сестры своей,
Ни свежестью её румяной

Не привлекла б она очей.
Дика, печальна, молчалива,
Как лань лесная боязлива,
Она в семье своей родной
Казалась девочкой чужой...

Мальчик (*испуганно*). Вы кто?

Татьяна. Та, про кого ты читал.

Мальчик. Но ведь вы жили 90 лет назад! И сейчас вы так же молоды, как были?

Татьяна. Да, как и все другие герои любимого тобой Пушкина.

Мальчик. А вы пришли только ко мне или вы приходите ко всем, кто читает роман "Евгений Онегин"?

Татьяна. Помилуй, у меня нет времени ко всем являться лично.

Мальчик. А чем же я заслужил ваше внимание?

Татьяна. Своим творческим интересом к роману. Я открою тебе будущее: ты подаришь Пушкина украинскому читателю.

Мальчик. Как?

Татьяна. Переведёшь на украинский язык.

Мальчик. О, это моя заветная мечта. Но я не представляю, как можно перевести такое:

Татьяна, милая Татьяна!
С тобой теперь я слёзы лью;
Ты в руки модного тирана
Уж отдала судьбу свою...

Татьяна (*подхватывает*).

Погибнешь, милая; но прежде
Ты в ослепительной надежде
Блаженство тёмное зовёшь.
Ты негу жизни узнаёшь,
Ты пьёшь волшебный яд желаний,
Тебя преследуют мечты:
Везде воображаешь ты
Приюты счастливых свиданий;
Везде, везде перед тобой
Твой искуситель роковой.

Появляется Онегин.

Онегин.

Когда бы жизнь домашним кругом
Я ограничить захотел;
Когда б мне быть отцом, супругом
Приятный жребий повелел;
Когда б семейственной картиной
Пленился я хоть миг единый, –
То, верно б, кроме вас одной
Невесты не искал иной.
Но я не создан для блаженства;
Ему чужда душа моя;
Напрасны ваши совершенства:
Их вовсе недостоин я.
Поверьте (совесть в том порукой),
Супружество нам будет мукой...
Послушайте ж меня без гнева:
Сменит не раз младая дева
Мечтами лёгкие мечты;
Так деревцо свои листы
Меняет с каждою весною.
Так, видно, небом суждено.
Полюбите вы снова: но
Учитесь властвовать собою;

Не всякий вас, как я, поймёт;
К беде неопытность ведёт.

Татьяна.

Что было следствием свиданья?
Увы, не трудно угадать!
Любви безумные страданья
Не уставали волновать
Младой души, печали жадной;
Нет, пуще страстью безотрадной
Татьяна бедная горит...

Мальчик.

Невольно, милые мои,
Меня стесняет сожаленье;
Простите мне: я так люблю
Татьяну милую мою!

(обращаясь к зрителям). Я был бы счастлив перевести всё это, но хватит ли моего таланта?

Татьяна. Хватит. Мне ли этого не знать?

Мальчик. А вы сами? Вы хотите заговорить по-украински?

Татьяна. Очень. И я, и Онегин, и Ленский, и все другие герои, и автор, ведь Пушкин любил ваш край!

Мальчик *(обрадованно).* Правда? А если действительно попробовать? *(Глядя в книгу, сосредоточенно шевелит губами, потом встаёт и начинает декламировать, сначала несмело, потом всё более вдохновляясь).*

Я знаю все: образить вас
Моя печальна таємниця.
Яким презирством загориться
Ваш погляд, гордий повсякчас!

(В это время Онегин подходит к Татьяне и опускается перед ней на одно колено).

В мовчанні йдуть тяжкі хвилини –
І Таня стиха почала...

Татьяна. Доволі, встаньте. Мить зайшла
Сказати все нелицемірно...

Онегин *(поднимается).* Ні, бачити щохвилі вас,

Ходити вслід, як тінь незрима,
Ваш усміх, погляд повсякчас
Ловить жадібними очима,
Ваш голос чути, розуміть
Усю довершеність безкраю,
У муках перед вами мліть
Блідніти й гаснуть... о мій раю!

Татьяна. Чому так одмінились ви?

Чому впадаєте за мною?
Чи не тому, що між юрбою
Ношу уславлене ім'я,
Що княжий титул маю я?
Що муж скалічений у бої,
Що нас за те цінує двір?
Тому, що людський поговір
Моєю втішений ганьбою,
Вам славу міг би голосну
Створити легко в мить одну?

Онегин. Та не для мене це: щомить

Слідкую марно я за вами;
Життя іде, життя летить,
А я розтрачую без тями
Від долі визначені дні.
Вони вже й так тяжкі мені.

Татьяна. Я плачу... Як своєї Тані
По цей ви не забули час,
То вірте: краще б дорікання
Тепер я прийняла б од вас,
Ніж порив пристрасті шалений,
Такий образливий для мене...

Онегин. Коли б ви знали, як жахливо
Таїти пристрастну любов,
Палать – і розумом гнівливо
Бентежну тамувати кров...

Татьяна. А щастя видилось безмежне
Так близько!.. Та любов моя
Розбилася. Необережний
Зробила, може, вчинок я:
Мене в тужливому риданні
Благала мати; бідній Тані
Були однакі всі шляхи.
Я вийшла заміж. Без пихи
Я вас прошу мене лишити.
Я знаю: в вашім серці єсть
І гордість, і справдешня честь.
Я вас люблю (пощо таїти?),
Та з ким я стала до вінця –
Зостанусь з тим я до кінця.

Заходить Лысенко. Герои неторопливо отходят вглубь сцены.

Лысенко. Чому ти ще не в ліжку, Максиме? Твій батько буде незадоволений, що ти так багато вчишся.

Максим. Я не вчився, Миколо Віталійовичу. Я спілкувався з пушкінськими героями. Вони хочуть розмовляти українською мовою, і я спробував трохи повчити їх...

Лысенко. Щастя тобі, майбутній поете Максим Рильський! Ти подаруєш своєму народові багато шедеврів світової літератури – це кажу тобі я, Микола Лисенко.

Пушкинские герои (*хором*). И мы верим в это. Мы ждём роман в твоём переводе. В добрый час!

Станіслав Крапив'янський

УКРАЇНА ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ

Мета уроку:

освітня: ознайомити учнів з подіями в Україні у кін. XVII – на поч. XVIII ст.;

розвивальна: з'ясувати особливості гетьманування І.Мазепи, методи приходу до влади, суть його правління та наслідки;

виховна: виховувати патріотичні і толерантні почуття в учнів.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, проблемний.

Методи навчання. Бесіда, лекція, самостійна робота, гра.

Засоби навчання: карта України у XVIII ст., портрет Івана Мазепи, ілюстрації в підручнику для 8 класу за ред. В.Власова (с. 192–198).

*Вшановуй тих, хто намагався здійснити велике,
навіть якщо їм це і не вдалось.*

Невідомий художник.
Портрет Івана Мазепи в лагах та з "андріївською" стрічкою
Кін. XVIII ст. Копія портрета 1700 р.
Дніпропетровський художній Музей

I. Актуалізація опорних знань, чуттєвого досвіду учнів

Хід уроку

Вступна бесіда:

- 1) Під керівництвом яких гетьманів Україна як держава процвітала?
- 2) Чим відзначився попередній період в історії України й історії усієї української нації?

Експрес-опитування

- 1) а) Назвіть місто слави гетьмана Сагайдачного. (Хотин).
- б) Як називається місто над Россю, біля якого в 1648 р. армія Богдана Хмельницького перемогла польські війська? (Корсунь)
- в) Як називається вогняно-димова споруда на підвищенні для передачі інформації про напад татар? (Фігура)
- г) Як називалися козаки найманих піших полків, вперше набраних гетьманом Петром Дорошенком? (Сердюки)
- г) Назвіть персонажа однієї з найдавніших українських народних дум. (Байда).

2) Виправте логічні помилки. Яке слово зайве?

1. Жовті води. 2. Корсунь. 3. Пилявці. 4. Сині Води.
- Правильна відповідь – Сині Води. Цієї битви не було в історії Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр.

1. Кривоніс. 2. Могила. 3. Богун. 4. Нечай. 5. Ганжа.

Правильна відповідь – Могила – видатний релігійний діяч, усі інші – козацькі полковники.

1. Тетеря. 2. Сірко. 3. Виговський. 4. Брюховецький.

Правильна відповідь - Сірко. На відміну від інших, ніколи не був гетьманом.

3) Закінчіть козацькі прислів'я:

Шабля ранить голову – а слово... (душу).

Слово - не стріла, а глибше., (ранить).

Де козак, там і... (слава).

Терпи козак:... (отаманом будеш).

Хліб та вода – ... (то козацька їда).

Козак хороший - та нема... (грошей)!

Козацькому роду – ... (нема переводу).

4) Про яких історичних осіб ідеться?

а) Єдина серйозна фігура в усьому ряду гетьманів після Хмельницького і перед Мазепою, "Сонце руїни", гетьман, онук гетьмана. (П.Дорошенко).

б) Козацький полковник, соратник Б.Хмельницького, який відмовився присягати московському цареві. (І.Богун).

в) Провів п'ятдесят п'ять битв. Десять разів поспіль запорожці обирали його кошовим отаманом. Легендарна особа. "Урус-шайтан". Говорили, що йому допомагає нечиста сила. (І.Сірко).

За кожну правильну відповідь учень отримує жетон. За три і більше жетона – буде відмінна оцінка.

Одночасно з ігровою перевіркою історичних знань четверо учнів на одному ряді одержують завдання виконати письмово тестові роботи.

Завдання для самостійної роботи

1. Житло і військова одиниця запорожців:

а) кіш; б) курінь; в) полк.

2. Вільна людина:

а) воїн; б) демократ; в) козак.

3. Союз, об'єднання, спілка:

а) цех; б) собор; в) унія.

4. Бідне козацтво на Січі:

а) голота; б) сірома; в) старці.

5. Гетьманський указ:

а) універсал; б) закон; в) булла.

6. Який князь близько 1555 р. спорудив замок у пониззі Дніпра на сотрові Мала Хортиця?

а) Д.Вишневецький; б) М.Литвин; в) К.Острозький; г) Я.Вишневецький.

7. Який козацький клейнод Війська Запорозького уособлював владу полковника?

а) булава; б) бунчук; в) пірнач; г) литаври.

8. Столиця Кримського ханства:

а) Кафа; б) Бахчисарай; в) Гезлев; г) Варна.

9. Список козаків, узятих на королівську службу:

а) реєстр; б) система; в) указ; г) клейноди.

10. Позначте назву легкого маневреного човна козаків:

а) ластівка; б) орел; в) буревісник; г) чайка.

11. Позначте прізвище козацького ватажка, який народився в Гусятині:

а) Лобода; б) Наливайко; в) Підкова; г) Шаула.

12. Позначте прізвище козацького гетьмана, який у 1618 р. здійснив похід на Москву:

а) Я.Бородавка; б) М.Дорошенко; в) П.Бут (Павлюк); г) П.Конашевич-Сагайдачний.

Один учень (експерт), отримавши від учителя правильні відповіді, перевіряє виконання письмових робіт, виставляє оцінки. На наше прохання він повідомляє результати всьому класу.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми, мети уроку

Слово вчителя

Цікавою, суперечливою особистістю в історії України був Іван Мазепа. Наше завдання - проаналізувати діяльність цього талановитого державного і культурного діяча, його прорахунки і здобутки.

Тема уроку "*Україна за часів гетьманування Івана Мазепи*" і план записуються на дошці, мета – повідомляється учням.

План

1. Мазепа (життєвий шлях).
2. Обрання гетьманом.
3. Основні напрямки політики.
4. Гетьман і Запорожжя.

III. Вивчення учнями нового навчального матеріалу

1. увагу на поштову

Бесіда
Зверніть збільшену марку із

зображенням І.Мазепи, грошову купюру (10 гривень), де теж є його портрет. Назвіть, будь ласка, хто це. Що ви про нього знаєте?

2. Прослухайте ряд портретних описів цього гетьмана і зверніть увагу, наскільки вони суперечливі. (З кн. "Іван Мазепа – К. : Веселка, 1992. – С. 59–60). *"Він мав кремезну, бадьору стать. Тіло міцніше, ніж тіло німецького рейтара. Був якийсь чар довкола цієї незбагнутої постаті, її вірно*

супроводили слава і кохання.

Вельми негарний на обличчі Іван Мазепа мав випуклі, темно-сірі, дивні, промовисті, втомлені очі, які горіли живим блиском. Обличчя нагадувало щось хиже пташине, що було в обличчі його матері. Довгі, по-польськи "закренцонні" вуса теж обвисли і як би ще більше відтягували донизу кути губ.

Ваші очі полоняли його білі тонкі, як у жінки, руки, повні грації, довгі сухі пальці, його горда голова з чорним волоссям., підстриженому по-московському звичаю, а понад усім цим величність, почуття гідності й суворість, яка злагіднювала елегантність".

1. Мазепа (життєвий шлях)

Слово вчителя

Давайте пройдемо уявно життєвим шляхом гетьмана І.Мазепа, окреслимо умови та обставини, у яких формувалася і діяла ця незвичайна особистість. І.Мазепа походив зі старовинного роду і належав до української шляхти. Великий вплив на майбутнього керманіча мала мати – високоосвічена жінка і патріот.

Евристична бесіда

1) Який навчальний заклад міг закінчити Іван Мазепа? (Учні здогадуються, що він навчався у Києво-Могилянському колеґіумі). Молодий Іван продовжив освіту в Європі, вивчив кілька іноземних мов, побував у багатьох країнах (*робота з картою*).

Слово вчителя

Робота в зошитах

1663 р. – (цю дату учні записують у свої зошити в синхроністичну таблицю) – початок політичного життя І.Мазепа в Україні.

Пригадайте ситуацію на Україні часів П.Тетері, П.Дорошенка. (Учні говорять про те, що наш край був розшматований сусідніми країнами, перетворився на пустелю, йшла громадянська війна, панувала політична анархія).

Зверніть увагу! На дошці є портрети діячів України та Росії (П.Тетері, П.Дорошенка, І.Сірка, І.Самойловича, Петра I, царівни Софії, В.Голіцина).

І.Мазепа співпрацював у різні періоди свого життя з цими людьми. Ймовірно, що саме П.Дорошенко, який мав програму звільнення України, вперше ознайомив Івана Степановича з ідеєю незалежності української держави.

І.Мазепа був суперечливою постаттю. Він міг зраджувати своїх колишніх покровителів, підлезуватися до московських володарів, діяти відповідно до велінь того часу. Він піднімався східцями влади, незважаючи ні на що.

Учитель показує на карті Правобережну, Лівобережну Україну, Запорозжя, Кримське ханство (куди ходив походами генеральний осавул І.Мазепа), країни, де він бував із дипломатичними місіями.

2. Обрання гетьманом

Слово вчителя

Робота в зошитах

Розкриття другого питання починається із запису дати.

25 липня 1687 р. – відбулася рада на р.Коломак, де обрали гетьманом І.Мазепу.

Клас обговорює 22 статті про "права та вольності".

Незважаючи на всю складність обстановки в Україні (військові залоги в містах, будівництво російських фортець, високі податки, безчинства та грабежі з боку російських солдат), І.Мазепа і не думав їх виконувати. Він заходився піднімати престиж і значення звання українського гетьмана.

3. Основні напрямки політики

У третьому питанні за допомогою учнів визначаються основні напрямки зовнішньої та внутрішньої політики гетьмана.

Бесіда

1. На які країни, на вашу думку, міг орієнтуватися Іван Мазепа?

Учитель уточнює відповіді учнів. Головним ворогом для України залишалось Кримське ханство. Український гетьман щорічно здійснював походи туди, за що і був нагороджений найвищим російським орденом Св. Андрія Первозванного за номером 2. (*Учитель демонструє зображення*

ордена і зачитує його статут).

Слово вчителя

Дружні стосунки з багатьма західноєвропейськими країнами сприяли тому, що двір І.Мазепи приваблював європейських дипломатів. Гетьман влаштував пишні прийоми. Про його багатства йшли чутки по всіх країнам. Знаючи багато іноземних мов, маючи хист композитора, поета та музиканта Іван Степанович зачаровував людей, які його оточували: літераторів, полководців, релігійних діячів, європейську еліту. Невдовзі він став князем Священної Римської імперії.

Мазепа розбудовує свою резиденцію Батурин, який перетворюється на столицю Лівобережної України. Раніше побудована на високому березі Сейму, фортеця була укріплена, зміцнені її шість кутових башт, дві надбрамні вежі. Всередині, на пагорбі, знаходився гетьманський двір – цитадель. Іноземці писали, що фортеця була неприступною. Місто мало великі підземні комунікації, запаси збіжжя. Його охороняли наймані сердюцькі полки. Прикрашали Батурин сім церков. Місто з 1654 р. мало Магдебурзьке право, свій магістрат, герб, печатку. *(Демонструємо копію лубочної картинки з видом столиці і печатку).* Будує І.Мазепа фортеці в Причорномор'ї та на кордонах із Московією.

Підкреслимо велику роль гетьмана у будівництві нових і реставрації старих соборів і церков. (Показуємо їх види). І.Мазепа це робив за власні кошти.

Бесіда

Чому гетьман велику роль приділяв будівництву культових споруд? (Він робив це для піднесення авторитету гетьманщини та зміцнення власної влади, а християнська церква, отримуючи великі подарунки від І.Мазепи, скріплювала його авторитет, згадувала гетьмана у своїх молитвах).

Слово вчителя

За ініціативи І.Мазепи починає швидко розвиватися книгодрукування, хімічна промисловість, кераміка, ливарне мистецтво, будуються папірні, гути, буди.

І.Мазепа дбав про розвиток освіти, особливо вищої. Зокрема, він побудував нове приміщення Києво-Могилянського колегіуму, який з 1701 р. став академією. Зверніть увагу на гравюру Г.Левицького "Студенти Академії в Києві". Колегіуми відкриваються в Новгороді-Сіверському, а потім у Чернігові. Гетьман часто відвідує навчальні заклади, виступає перед студентами.

(Щоб показати всебічний розвиток цієї історичної постаті, вчитель може дати послухати пісню Мазепи "Ой горе тій чайці").

Бесіда

То про яку чайку йде мова, на вашу думку? (Алегорія така: чайка – це Україна).

Слово вчителя

Гетьман зібрав власну велику бібліотеку, мав прекрасну колекцію зброї. А найголовнішим було те, що Мазепа був найщедрішим меценатом свого часу.

4. Гетьман і Запорожжя

Слово вчителя

У гетьмана І.Мазепи склалися напружені стосунки із Запорожжям. Причинами цього можна назвати те, що Січ мала самобутній республіканський лад, демократичні порядки, виборність старшини, автономію, місцеве самоврядування, власний суд.

Учні роблять висновок, що Запорозька Січ була антиподом московського самодержавства, абсолютної монархії. А саме їй вірно служив гетьман І.Мазепа. Запорожці його вважали прислужником Москви і тому так до нього ставилися.

IV. Узагальнення й систематизація знань

Опитування

1. Покажіть на карті країни, у яких побував у молоді роки майбутній гетьман.
2. З яким ворогом України довелося воювати війську гетьмана?
3. Доведіть, що І.Мазепа був дбайливим господарем України.
4. Яким ви собі уявляєте Івана Степановича Мазепу?

У кінці уроку підсумовується виконана робота та виставляються оцінки.

Домашнє завдання: § 21 (підручник В.Власова "Історія України" для 8 кл.).

Література

1. Андрусишин Г. Дорогою Івана Мазепи / Г. Андрусишин // Освіта. – 2002. – № 21. – С. 6–7.
2. Апанович О. Гетьман Мазепа – будівничий української культури // Слово і час. – 1995. – № 3. – С. 85–89.

3. Апанович О. Іван Мазепа – зиждитель храмів і скарбів духовних // Людина і світ. – 1994. – № 8.- С. 2.
4. Апанович О. Я. Іван Мазепа // Українська газета.- 1994. – № 7. – С.5.
5. Апанович О. Я. Іван Мазепа: Автобіографія гетьмана України // Українська газета. – 1994. – № 8. – С. 6.
6. Аркас М.М. Історія України-Русі. – К. : Вища школа, 1993. – С.259-268.
7. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. – К., 1993. – С.339–349.
8. Барвінський О. Іван Мазепа // Друг читача. – 1991. – 23 жовтня.
9. Богун І. Дар гетьмана Мазепи // Наша Віра – 1993. – № 17–18. – С. 7.
10. Войцеховський Юрій. Змалювати Мазепу, або У затінку завдань шкільної історичної освіти / Войцеховський Ю // Історія в школі. – 2006 . № 7–8. - С. 32–38.
11. Всеволодов І.В. Беседи о фалеристике. – М. : Наука, 1990. – С. 61–66.
12. Голобуцький В. Гетьман Мазепа і запорізькі козаки // Рідна школа.- 1993.- № 3. – С. 31–38.
13. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. - К., 1990. - С. 360-377.
14. Дабижа А. К рисунку (Дар гетмана Мазепы гробу Господню / А. Дабижа //Киевская старина. - 1890. – № 4 . – С. 316–320.
15. Дабижа А. Мазепа - князь и его шляхетский и княжеский гербы / А. Дабижа //Киевская старина. – 1885. – № 12 . – С. 715–718.
16. Демська-Будзуляк Леся. Культурний феномен Івана Мазепи / Леся Демська-Будзуляк //Літературна Україна. – 2006. – 14 вересня. – С. 6.
17. Донцов Д. Гетьман Мазепа в західноєвропейській культурі // Дивослово – 1994.- № 7.- С. 5.
18. Забочень М. Портрети гетьмана в рамках різних режимів // Український вчений.- 1994. – № 3.
19. Ігнатович Е. Гетьман України Іван Мазепа // Урядовий кур'єр – 1993. – 5 серпня.
20. К родословной гетмана Ивана Мазепы // Киевская старина. - 1886. - № 12 . – С. 757-759.
21. Ковалевська Ольга. Іван Мазепа у запитаннях та відповідях / Ольга Ковалевська // Історія України. - 2008. - № 39. - С. 22-24.
22. Макаров А. Мазепа – будівничий // Голос України. – 1991. – № 7.- С. 11.
23. Неврлий М. "Козацький геній" Іван Мазепа // Літературна Україна.- 1997.- 17 квітня. -С. 7.
24. Особа в історії України // Історія України. – 2003. – № 29–32. – С. 3–83.
25. Павленко С. Мазепа – наш земляк // Голос України. - 1994.- 28 травня.
26. Павленко С. Твоя правда, Іване Мазепо! // Голос України. – 1996.- 6 липня.
27. Савченко С. Мазепа – будівничий // Наука і суспільство.- 1991. – № 4. - С. 44–46.
28. Січинський В. Іван Мазепа - людина і меценат // Літопис червоної калини. – 1993. – № 7–9, С. 42-50.
29. Смолій В. Іван Мазепа: Особа в контексті часу // Віче. – 1994. – № 2. – С. 111.
30. Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи / Ф.Я. Ступак // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 138–148.
31. Сюдюков Ігор. Дари Івана Мазепи: Великий гетьман як культуротворець: штрихи до портрета/ Ігор Сюдюков // День. – 2002. – 28 вересня. - С. 5
32. Хведченя С. Гетьман Мазепа – фундатор київських храмів/ С.Хведченя // Народна творчість та етнографія. – 1997. – № 5–6. – С. 77–80
33. Шах Т. "Собор Мазепин сяє, біліє...": Кілька думок про гетьмана Мазепу // Молодь України. – 1994. – 11 травня.
34. Якубова Тетяна. Військова діяльність гетьмана Івана Мазепи: (За даними історичної літератури Національної бібліотеки України імені В. Вернадського)/ Тетяна Якубова // Вісник Книжкової палати. – 2004. - № 4. – С. 37–39.

Тетяна Бутурлим

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ
ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ
"ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЗАСТОСУВАННЯ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ"**

Мета тренінгу:

розширити знання практичних психологів та соціальних педагогів про контент-аналіз (КА), розвинути навички здійснення ґендерного аналізу категорії любові.

1. Вступне слово психолога

Сьогоднішній семінар присвячений, можна сказати, "любовному трикутнику, на вершинах якого розміщуються любов, текстуальна та відеоінформація, ґендерний контент-аналіз. Сподіваємося, що цей психолого-педагогічний ланцюжок буде успішно розв'язаний із вашою допомогою, допомогою учнів та під моїм супроводом.

Час на виконання – 1 хв.

2. "Очікування". Прочитавши в буклетах тему семінару, ознайомившись із його структурою, ви вже зрозуміли, про що йтиметься. Тому зараз попрошу вас на *сердечках білого кольору* написати фломастером свої очікування від семінару, що буде символом готовності та відкритості до спілкування, взаємодії. А в кінці після того, як ви отримаєте низку вражень, якщо здійсняться ваші очікування, закриємо їх пустку червоними сердечками.

Час на виконання – 2 хв.

3. "Правила роботи у групі" (за допомогою вправи "Ланцюг" кожен називає по 1 правилу роботи, які записуються на мольберті).

Час на виконання – 5 хв.

4. "Що ви знаєте про контент-аналіз?"

Щоб дізнатися, що ви вже знаєте про контент-аналіз, виконаємо таку вправу: я вам буду підносити тацю з цукерками, а ви залежно від того, що можете сказати про КА, кидаєте в посудину №1 цукерку чи кілька цукерок, у кінці тренінгу ми зіставимо наявні на цей момент нові знання.

Час на виконання – 5 хв.

5. Міні-лекція про КА з використанням презентації в режимі Power Point

Збільшення обсягів друкованої продукції та читацької аудиторії у постмодерному інформаційному світі зумовило потребу у використанні нових підходів до аналізу документів. Найбільш поширеним при вивченні великого за обсягом і несистематизованого матеріалу є *контент-аналіз*. Дана методика вперше була введена в науковий обіг наприкінці XIX – напочатку XX ст. у США і тривалий час використовувалася для вивчення змісту ЗМІ. У перших працях здійснювалася класифікація газетних матеріалів за тематикою, формою і спрямованістю тієї чи іншої газети, нині контент-аналіз використовується в *психології, педагогіці, політології, кримінології, мистецтвознавстві, етнографії* тощо. як *засіб вивчення специфічних характеристик інформації, зафіксованої в друкарському або рукописному тексті, на магнітній стрічці, фото- або кіноплівці з метою осмислення психології індивідів, соціальних груп, організацій, прогнозування їхньої поведінки в майбутньому (презентація №1).*

Слайд 1

Теоретичний аналіз праць Ю.Ганжурова [2], В.Іванова [5], М.Сороки, Н.Танатара [9] та інших дає можливість скласти загальний портрет поняття "контент-аналіз" та розробити на його основі орієнтовну схему контент-аналітичного вивчення досліджуваної проблеми.

Слайд 2

Контент-аналіз – один із методів якісно-кількісного вивчення змісту текстів та інших носіїв інформації. **Суть методу** – зведення всіх текстів досліджуваної проблеми до набору певних елементів (смилових одиниць), які в подальшому підлягають підрахунку та аналізу співвідношення різних елементів тексту між собою та з усім обсягом аналізованої інформації.

Слайд 3

Мета контент-аналізу – знайти такі процедури, за допомогою яких можна було б виявити в тексті відповідні індикатори досліджуваних явищ і характеристик, виміряти та адекватно їх інтерпретувати.

Слайд 4

Завдання контент-аналізу: сформулювати ключові, концептуальні поняття – категорії контент-аналізу; надійно і систематично фіксувати частоту й обсяг згадування цих категорій в окремих елементах тексту документів і в усій сукупності текстів документів, що аналізуються; здійснити статистичну обробку даних; проаналізувати результати дослідження відповідно до поставлених цілей.

Слайд 5

Основними його **ознаками** є об'єктивність висновків, строгість процедури, детальний і повний розгляд об'єкта дослідження, квантифікаційна обробка тексту, інтерпретація результатів дослідження.

Слайд 6

Основні **види контент-аналізу:**

³⁵₁₇**кількісний** – стандартизована процедура підрахунку виокремлених категорій (ключових слів) та частоти їхнього використання в повідомленнях;

³⁵₁₇**якісний** – поглиблене змістовне вивчення текстового матеріалу, в якому представлені виокремлені категорії;

³⁵₁₇**структурний** – вивчення способу презентації інформації, розташування та оформлення повідомлення, в якому містяться виокремлені категорії.

Слайд 7

Основні джерела контент-аналізу:

- заяви й звернення громадян;
- службова документація;
- засоби масової інформації;
- чутки;
- особисті документи громадян;
- відкриті питання анкет;
- спеціально підготовлені з дослідницькою метою документи.

Слайд 8

За допомогою контент-аналізу можна **отримати інформацію** про автора й адресата повідомлення, ставлення автора повідомлення до адресата, мету й причини створення повідомлення, його структуру, стиль, засоби викладу інформації тощо.

Слайд 9

Схема процедури контент-аналітичного дослідження:

I.Складання програми дослідження, виділення категорій, одиниць аналізу й обліку.

II.Упорядкування кодувальної інструкції, первинне структурування, сегментація, розчленування текстів чи вичленення з них змістових інваріантів, що повторюються в усіх чи у ряді текстів, розробка класифікатора, коригування кодувальної інструкції.

III.Вторинне кодування інформації за певним алгоритмом, протоколювання результатів дослідження.

IV.Статистичне опрацювання даних (кількісний аналіз результатів дослідження (підрахунок частоти вживання символів чи тривалості вербального повідомлення)).

V.Інтерпретація та узагальнення отриманих даних відповідно до цілей і завдань дослідження.

VI.Розробка практичних рекомендацій.

Слайд 10

Рекомендації для дослідника:

- чітко розрізняти описи подій та їх оцінку, що має менший ступінь достовірності й надійності;
- аналізувати свідомі чи безсвідомі, довільні чи мимовільні причини створення документа;

- здійснювати контент-аналіз потрібно за чітко сформульованим алгоритмом;
- формулювати назви класів індикаторів дослідження конкретно, зрозуміло, однозначно;
- аналізувати результати дослідження на основі цілісних даних, а не окремих їх частин.

Час на виконання – 10 хв.

6. Практичне застосування КА

- Для того щоб практично застосувати знання про КА, ми проаналізуємо вірші про кохання. Але перед початком роботи давайте узагальнимо кроки здійснення КА: **виділити слова**, які найбільше характеризують почуття любові, **класифікувати їх** (якщо це можна, бо зазвичай КА використовується на дуже об'ємному інформаційному матеріалі, ми ж використовуємо вірші через брак часу), **підрахувати** ключові категорії, зробити **висновок** про тип любовного почуття, внутрішній стан ліричного героя, скласти психологічний портрет іншого (коханого) і т.д., дати **практичні психологічні рекомендації** ліричному герою, який нібито прийшов до вас на консультування. Для ефективнішої роботи ми поділимося на 4 групи (групи утворюються на основі збігу отриманих кожним учасником слів: *текст, аналіз, слова, цифри, синтез*). (Тренер роздає вірші: "Моя любове! Я перед тобою" Л.Костенко, "Так, ти одна, моя любове" Д.Павличка, "Так ніхто не кохав..." В.Сосюри, "Тричі мені являлася любов" І.Франка). Умова – дотримання правил роботи у групі.

Час на виконання – 2+5 хв.

7. Презентація учасниками семінару результатів своєї роботи

Час на виконання – 5 хв.

8. Підведення підсумків (тренер узагальнює ключові ґендерні категорії, що спостерігалися у віршах, записуючи їх на ватмані, – слова, пов'язані з поняттям "любов").

Час на виконання – 2 хв.

9. Групова робота "Схема ґендерного КА"

- Часто, досліджуючи те чи інше явище, можна сплутати звичайний житейський, психологічний, науковий, літературний чи інший аналіз із КА. Щоб остаточно визначити предмет осмислення ГКА категорії любові, вам потрібно у малих мікрогрупах створити власну схему та презентувати, іншим. (Групи діляться за ключовими словами: *кохання, зітхання, бажання*).

Час на виконання – 5 хв.

10. Узагальнення запропонованих схем 3 групами (записати на ватмані 1 узагальнювальну схему ГКА).

Час на виконання – 2 хв.

11. Аналіз учасниками семінару того, яку текстуальну, відео- та аудіоінформацію про любов слід подавати учням для КА, а яку – ні.

У процесі застосування КА у роботі з учнями варто ретельно добирати матеріал, котрий буде підданий ґендерній інтерпретації з метою уникнення зворотного ефекту – не розвивального, а руйнівального. Подумайте, яка саме інформація сприяє формуванню ґендерної культури учня, а яка розвиває ґендерно некоректну поведінку. Відповіді узагальніть у сформованих групах у вигляді двох малюнків. (Тренер дає фарбу, ватман, олівці, фломастери, пензлики, воду).

Час на виконання – 7 хв.

12. Презентація учасниками семінару результатів своєї роботи.

Час на виконання – 5 хв.

"Що ви дізналися нове на даному тренінговому занятті?" (психологи та соціальні педагоги кидають цукерки у посудину №2, зіставляють із кількістю в посудині №1 (кидаючи цукерку, учасник має обґрунтувати свою думку, що саме нове й корисне дізнався, зіставляючи попередні знання).

Час для виконання – 5 хв.

Психолого-педагогічний тренінг для ліцеїстів
"Формування ґендерної культури старшокласників у процесі контент-аналізу категорії кохання в телевізійних рекламах та художніх фільмах"

Мета тренінгу:

розширити знання учнів про контент-аналіз, розвивати навички ґендерного аналізу телевізійних реклам та художніх фільмів, формувати потребу в конструктивному вираженні почуття кохання до протилежної статі.

1. Вступне слово тренера про кохання

Тема кохання є досить актуальною в юнацькому віці. Адже в цей період, як ніколи, хочеться кохати і бути коханим, відчувати себе неповторною індивідуальністю поряд із значущою для себе людиною, ділити з нею всі свої найпотаємніші думки, почуття, проблеми, разом крокувати до спільної мети. Ще *Аристотель* говорив: "Кохати – означає бажати іншому того, що вважаєш за благо, і бажати не заради себе, а заради того, кого кохаєш, і намагатися за можливістю давати йому це благо". *Джебран Халіль Джебран* доповнив думку філософа: "Кохання нічим не володіє і не хоче, щоб ним володіли. Не думай, що зможеш управляти коханням, але якщо воно вважатиме тебе достойною людиною, то буде спрямовувати твій життєвий шлях у правильне русло". Саме категорії кохання ми й присвяtimo сьогоднішнє тренінгове заняття: дізнаємося, що таке справжнє кохання, яким воно має бути.

Час на виконання – 1 хв.

2. Прийняття правил роботи у групі (3 групи (утворюються за збігом червоних, зелених та жовтих карток) протягом 1 хв. на аркуші пишуть свої правила, потім за оплеском тренера передають свій аркуш другій групі, яка вносить доповнення, уточнення, друга – третій, третя – першій, а потім робляться висновки – з іншого боку мольберта записуються узгоджені правила роботи.

Час на виконання – 2+1 хв.

3. "Асоціації" (кожен учень за годинниковою стрілкою має назвати своє ім'я та дібрати асоціацію до слова "кохання" на основі розданих їм предметів (іграшковий автомобіль, м'ячик, корова, миша, ангел-сувенір, кулька, троянда тощо)). Наприклад, кохання – немов всемогутній океан, що поглинає у свої хвилі двох закоханих і виштовхує їх на землю вже іншими, зміненими.

Час на виконання – 2 хв.

4. Повідомлення результатів анкетування про кохання, проведеного серед ліцеїстів I курсу, з використанням презентації в режимі Power Point

Що ж думають про любов наші ліцеїсти? Поглянемо на результати анкетування (**презентація № 2**).

Час на виконання – 5 хв.

5. Презентація відеоролику "Кохання очима вчителів"

Не гіршими романтиками є члени педколективу нашого ліцею. Їхнє уявлення про кохання, яке вони виразили спонтанно, паралельно з навчально-виховним процесом, свідчать про те, що в їх серці ще є місце для справжнього кохання: вони кохають і хочуть бути коханими. Переглянемо відеоінтерв'ю вчителів ліцею щодо їх рецепції поняття "кохання до протилежної статі".

Час на виконання – 5 хв.

6. Групова робота учнів "Типи кохання до чоловіка/жінки" (узагальнення кожною мікрогрупою типології кохання до протилежної статі на основі життєвого досвіду та ґендерних знань; обмін результатами роботи, коригування та доповнення їх; презентація загальних результатів у формі сердечок довкола паперового "Андрогіна", розміщеного на дошці).

Час на виконання – 5 хв.

7. Узагальнення знань учнів щодо різновидів кохання до чоловіка/жінки, визначення серед них справжнього і несправжнього кохання.

Час на виконання – 2 хв.

8. Слово тренера про вплив реклами на глядача // слайд.

Сприймаючи телевізійну інформацію, особистість стає об'єктом цілеспрямованого прихованого впливу на свідоме (Ego) і несвідоме (Id) "Я", у результаті чого відбуваються зміни в її поведінці, намірах, установці, емоційному стані. Тому ланцюжок "ТБ – глядач" має бути опосередкованим конструктивним корекційно-розвивальним виховним впливом, що сприятиме подоланню неусвідомленого прагнення реципієнта наслідувати схему поведінки віртуальних образів. Досить актуальною для юнацького віку є проблема кохання, взаємовідносин чоловіка та жінки. І формування в гендерній свідомості неадекватної моделі ґендерного позиціонування у світі зумовить низку гендерних конфліктів із соціумом у найближчому майбутньому. Так, на думку Н.Маркової, саме ЗМІ "формують і закріплюють у масовій свідомості визначені норми ґендерної поведінки, продукують ґендерно-стереотипні образи жінок та чоловіків". Тому кінцевим результатом ґендерного виховання має бути сформована *ґендерна культура старшокласника*.

Час на виконання – 2 хв.

Презентація №3

Проаналізувавши праці *Н.Авдєєвої, В.Бондаровської, Н.Маркової, О.Мерзлякової, Н. Непійводи, А.Овчаренко, Л.Палій, В.Петухова, М.Ростоцького, Н.Фоміних*, можна змоделювати таку *схему інтеракції рекламодавців та споживачів реклами*

9. **Бесіда (аналіз ґендерного позиціонування категорії кохання в телевізійній комерційній рекламі).**

- Які ви знаєте реклами, у яких актуалізується категорія кохання?
- Який товар рекламується в них?
- Яку паралель намагаються провести рекламодавці між товаром, який рекламують та коханням?
- Який тип кохання зображений у таких рекламах: "Корона", "Dolche President", "Rafaello", "Nescafe Gold", "Sandora", "Рогань", "Levaule", "Foxtrot", "Риназолін", "Heand@shoulders", "Yacobs", "Palette", реклама бонусів від Utel?
- У чому виражаються почуття хлопця до дівчини чи навпаки?

- Які ефекти використовують рекламодавці для посилення психологічного впливу на вашу підсвідомість?

Орієнтовна відповідь

Гендерний аналіз категорії кохання в рекламних сюжетах показав, що реклами, котрі транслювалися по ТБ протягом останніх двох місяців, порівняно з рекламними сюжетами 2007–2008 рр., де спостерігалися гендерні стереотипи, презентують чоловіка та жінку переважно як двох рівноцінних особистостей, котрих об'єднують взаємні почуття, пристрасть, насолода, задоволення, турбота. Неконструктивні варіанти взаємовідносин статей не мають залишитися поза увагою як учнів, так і вчителів, оскільки сприйнята картинка трансформується у глибинні підвалини психіки, а в разі виникнення схожої ситуації активізується в деструктивній формі. Рекламодавці асоціюють поняття "кохання" із *солодощами* ("Корона", "Dolche President", "Rafaello"), *кавою* ("Nescafe Gold"), *соком* ("Sandora"), *пивом* ("Рогань"), *жіночими панчохами* ("Levaule"), *кредитом на побутову техніку* ("Foxtrot"), *засобом проти нежиті* ("Риназолін"), *засобом для миття волосся* ("Heand@ shoulders"), *фарбою для волосся* тощо. Підтекст вищезазначених реклам указує на паралелізм любовних почуттів та об'єктом який рекламується, створюючи ілюзію безумовності взаємного кохання в разі використання того чи іншого засобу. Любовні стосунки залишаються лише тлом, котрий підсилює психологічний вплив на реципієнта-споживача. Ключовими гендерними категоріями контент-аналізу "кохання" телевізійної реклами є *насолода* ("Nescafe Gold" – "аромат справжньої насолоди", "Dolche President" – "шлях до насолоди", "Sandora" – "100% життя"), *спокуса* ("Дівчино, а можна ще кави?" ("Yacobs"); "Palette" – "спокуса шоколадних відтінків"; сексуальна хода й погляд героїні реклами панчо "Levaule" на присутніх у кафе чоловіків), *ніжність* ("Rafaello" – "ніжне серце, оповите ніжним кремом"), *романтика* (поїздка на мотоциклі вночі двох закоханих (реклама крему від прищів "Зинерит"); нічна прогулянка закоханих під "дощем пелюсток троянд" ("Рогань")), *задоволення* (задоволення від спілкування в мережі Internet = задоволення від спілкування з протилежною статтю (реклама бонусів від Utel)); низькі відсотки на побутову техніку тішать подружжя, вирішення матеріальних проблем сприяє гармонізації статей: ("Борю, Борисику, підпиши!" – "Зараз, любя". – "Оце так телевізор!" – "Оце так відсотки!")), *релаксація* (використання шампуня "Heand@shoulders" урівноважує дихотомічні полюси статей, сприяє подоланню неврівноваженості, агресії чоловіка, дружина якого повідомляє, що його машина зараз "в озері"), *турбота* ("Люба, як ти?" – "Голова болить. Нежить. Купи "Риназолін") тощо.

Час на виконання – 10 хв.

10. Створення учнями власної реклами з дотриманням гендерних принципів

Час на виконання – 10 хв.

11. Підведення підсумків щодо образу кохання в телевізійному рекламному світі

Слово психолога

Опосередковане вираження почуттів вказує на можливість існування між чоловіком і жінкою справжнього кохання. Проте надмірно лаконічні, уривчасті рекламні сюжети не дають реципієнтові можливості точно визначити майбутній розвиток взаємовідносин статей, а лише прогнозувати.

Ліцеїсти після проведеного психолого-педагогічного аналізу реклам мають скласти узагальнений портрет справжнього кохання, представленого в рекламному світі. Наприклад, рекламні образи чоловіка та жінки поєднують бажання пробудити в особи протилежної статі симпатію, взаємні почуття, прагнення змінитися, зробити щось приємне заради коханої людини, вразити її, зробити подарунок, бажання разом проводити вільний час, задоволення матеріальних потреб, турботу один про одного тощо.

Час на виконання – 1 хв.

12. Слово тренера про виховні можливості художнього фільму

Ще одним засобом впливу на глядача є художній фільм. Він дає можливість реципієнтові не лише відпочити від повсякденних проблем, а й розширити гендерний досвід (які бувають типи чоловіків і жінок, які варіанти стосунків можуть розвиватися між ними, до яких наслідків можуть призводити різні типи любові). Таким чином, дивлячись фільм про кохання (а це, в основному, мелодрами), ви вчитеся правильно поводитися із протилежною статтю, дотримуючись принципів гендерної рівності.

Час на виконання – 1 хв.

13. **Презентація уривків із художніх фільмів зі сценами справжнього кохання з використанням програми Movie Maker** ("Сафо", "Зваблення", "Із 13 у 30", "Якщо тільки...", "Щоденник Бріджит Джонс", "Осінь в Нью-Йорку", "Чого хочуть жінки?", "Божевільна і красивий", "Поспішай любити", "Будинок біля озера", "Трістан та Ізольда", "Між небом і землею").

Час на виконання – 5 хв.

14. **Групова робота "Яким постає кохання у кіно?"** (групи утворюються за ключовими словами: *кохання, гармонія, рівність*) (аналіз позиції чоловіка та жінки, характеру їх взаємовідносин, типу кохання, особливостей вираження почуттів кохання, еволюції любовних почуттів, наслідків любовних зв'язків статей).

15. Презентація учнями результатів гендерного дослідження кінофільму

Орієнтовна відповідь

У разі неможливості перегляду всіма учнями значної кількості однакових фільмів було запропоновано спільне завдання для трьох мікрогруп, а результати контент-аналізу вони мають представити, узагальнивши думку кожного із членів щодо категорії любові в конкретних фільмах, класифікувавши приклади фільмів. Контент-аналіз художніх фільмів показав, що ірреальний світ презентує різноманітні варіації любові земного життя: *пристрасть* ("Невірна", "Містер і місіс Сміт", "Віднесені морем", "Сафо", "Зваблення"), *закоханість* ("Дочка мого шефа"), *любов-потреба* ("Потанцюєм?"), *любов-дружба* ("Із 13 в 30"), *любов-зрада* ("Невірна", "Сафо"), *приятельство (звичка)* ("Пітер FM"), *романтична любов* ("Тариф новорічний"), *жертвна, насильницька любов* ("Мене звать Девід", "Із мене вистачить"), *дисгармонійна любов* ("Завжди кажи "завжди"), *корислива любов* ("Перила кохання", "Не народись красивою", "Зваблення"), *невзаємна любов* ("Не народись красивою", "Я+ти", "Жорстокі ігри", "Щоденник Бріджит Джонс"), *вільна любов* ("Де моя автівка, чувак?", "Осінь у Нью-Йорку", "Сафо"), *любов-гра* ("Жорстокі ігри", "Щоденник Бріджит Джонс", "Чого хочуть жінки?"), *безвідповідальна любов* ("Король вечірок 1"), *взаємна любов* ("Містер і місіс Сміт", "За межі дозволеного", "Віднесені морем", "Наречена-втікачка", "Пітер FM", "Із 13 в 30", "Чого хочуть жінки?", "Зваблення", "Божевільна і красивий"), *андрогенна любов* ("Титанік", "Красуня", "Поспішай любити", "Будинок біля озера", "Осінь у Нью-Йорку", "Трістан і Ізольда", "Між небом і землею", "Якщо тільки...") тощо.

Час на виконання – 10 хв.

16. "Танок кохання"

Доповніть наші результати ГКА танок кохання, який продемонструють наші випускники. Які почуття вони намагалися вам передати? Які відчуття, бажання у вас виникли після перегляду цього танцю?

Час на виконання – 3 хв.

17. **"Що виховує гендерний аналіз реклам та фільмів?"** (учні заповнюють "стріли Купідона" написами, що виховує ГКА, потім вони прикріплюються на дошці, до образу Купідона, який цілиться в Андрогіна).

Орієнтовна відповідь: виховує гостру потребу в переживанні подібних почуттів, наслідувати поведінку персонажів, зокрема андрогенного характеру; спонукає замислитися над тим, як вони виражають любовні почуття, як зробити кохану людину щасливою, як чином не повторити помилки художніх героїв з метою уникнення гендерних конфліктів, розставання, страждання, сприяють переведенню на свідомий рівень схеми взаємовідносин статей, що базується на рівності, взаємоповазі, взаємодоповнюваності, справжньому коханні тощо.

Час на виконання – 3 хв.

18. **"Побажання"** (учні по черзі за годинниковою стрілкою продовжують речення "Я дарую тобі своє серце, щоб (для того щоб, тому що)...", показуючи серце невербально.

Час на виконання – 2 хв.

Підведення підсумків семінару

1. "Здійснення очікувань". Учасники семінару, чиї очікування здійснилися, закривають сердечками *червоного кольору* білі.

Час на виконання – 2 хв.

2. "Мікрофон" (аналіз закритих та відкритих сердечок: що сподобалося, що – ні).

Час на виконання – 5 хв.

3. **Подяка** учасникам семінару за активну участь, взаємодію, приємне проведення робочого часу.

Література

1. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005. — 232 с.

2. Ганжуров Ю. Контент-аналіз преси як масового джерела в історичних дослідженнях // www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/MaterialyConfer_08.php.

3. Говорун Т.В., Кікінеджи О. Гендерна психологія: навчальний посібник. – К.: Академія, 2004. – 308с.

4. Драма прекрасной дамы: парадоксы современного равенства мужчин и женщин. Гендерный подход к известной проблеме. Кн. 1, 2. IV Пекинская конференция (1995) и гендерная идеология / Под общ. ред. С. Ф. Хрисановой. – Х., 2001. – 207с.

5. Іванов В.Ф. Контент-аналіз: Методологія і методика дослідження ЗМК: Навч. посібник / Наук. ред. А.З. Москаленко. - К., 1994. - 112 с.

6. Контент-аналіз // www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=7932&Itemid=99.

7. Маркова Н. ЗМІ і формування соціальної активності особистості. Вплив засобів масової комунікації на діяльність соціального педагога з формування гендерної культури старшокласників / Н. Маркова // Соціальна педагогіка. – 2007. - №3. – С. 67-73.

8. Решетников П., Бычихин Ю. Гендерные школы // Народное образование. – 2007. – №1. – С. 217-220.

9. Сорока М.Б. Використання методу контент-аналізу при створенні автоматизованих інформаційних систем / М.Б. Сорока, Н.В. Танатар // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наукові праці НБУВ. Вип. 1. - 1998. - С. 318-322.

10. Терзі П.П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04.- Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка / П.П. Терзі. - Кіровоград, 2007. – 21с.

Наталія Федорченко, Тетяна Федорченко

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИЙ УРОК З ТЕМИ „НАДОРГАНІЗМОВІ СИСТЕМИ”

(Біологія. 11 клас)

УРОК-ГРА „СЛАБКА ЛАНКА”

Тема: узагальнення знань з теми „Надорганізові системи”

Мета: повторити та узагальнити знання зданої теми, виховувати любов до природи, потребу в бережливому ставленні до природи, розвивати мовлення, мислення, пам'ять, формувати естетичні смаки.

Обладнання: таблиці, репродукції картин.

Хід уроку

На початку уроку учитель нагадує правила гри. Визначається кількість учасників, які сідають за столи, розміщені півколом. За окремими столами сидять учні-помічники, які слідкують за часом, фіксують кількість правильних відповідей, кількість отриманих балів. Гра має декілька турів (їх кількість дорівнює кількості учасників), і кожен тур на 10 секунд коротший за попередній. У кінці кожного туру з гри вибуває один учасник, якого визначає команда шляхом голосування. Два останні учасники дають відповіді на 5 запитань кожний, і переможцем вважається той, хто дасть більше правильних відповідей.

Урок починається з вірша.

Р.Рождественский

Стихи о природе

Кромсаем лед, меняем рек теченье,
Твердим о том, что дел невпроворот...
Но мы еще придем просить прощенья
У этих рек, барханов и болот,
У самого гигантского восхода,
У самого мельчайшого малька.
Пока об этом думать неохота,
Сейчас нам не до этого пока.
Аэродромы, пирсы и перроны,
Леса без птиц и земли без воды,
Все меньше окружающей природы,
Все больше – окружающей среды.

I тур

1. Назву цієї науки у 1866 р. запропонував видатний німецький біолог Ернст Геккель. (Екологія)
  2. Верхній родючий шар Землі, на якому ростуть рослини (Ґрунт).
  3. Компоненти довкілля, що впливають на живі організми та їхні угруповання (Екологічні фактори).
  4. Конкуренція, паразитизм, хижацтво – які це взаємовідносини (Антагоністичні).
  5. Постійна взаємодія організмів з особинами свого виду (Внутрішньовидові зв'язки).
  6. Сукупність умов, у яких мешкають певні особини, популяції і угруповання організмів (Середовище існування).
  7. Пристосування організмів до умов середовища існування (Адаптація).
  8. Який це закон? Кожен фактор позитивно впливає на організм лише у певних межах. (Закон оптимуму).
  9. Інтенсивність дії якого фактора виходить за межі витривалості? (Обмежувального).
  10. Територія розселення виду. (Ареал).
  11. Що є джерелом тепла для живих істот? (Інфрачервоні промені)
  12. Реакція організмів на тривалість світлового дня (Фотоперіодизм).
- Учасники гри голосують, а в цей час лунає вірш Т. Шевченка „Сон”.

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

II тур

13. Промені, що згубно діють на живу матерію, але їх поглинає озоновий екран атмосфери (Ультрафіолетові).
  14. Стан організму, за якого відсутні помітні прояви життєдіяльності внаслідок значного гальмування процесів обміну речовин (Анабіоз).
  15. Види, що мешкають в умовах високих температур називаються... (Теплолюбними).
  16. Здатність організму підтримувати стале співвідношення між виробленням тепла і втратами теплової енергії (Теплорегуляція).
  17. Що сприяє синтезу в шкірі вітаміну Д? (Ультрафіолетові промені).
  18. Організми, що здатні підтримувати температуру тіла на відносно сталому рівні (Теплокровні).
  19. Організми, температура тіла яких залежить від довкілля (Холоднокровні).
  20. Рослини, які повністю або частково ростуть у воді (Водяні).
  21. Яку речовину тварини отримують під час життя, з їжею та в результаті розміщення органічних речовин, переважно жирів? (Воду).
  22. Його склад: кисню – 21%, вуглекислого газу – 0,03%, азоту – 78% (Повітря).
  23. Дихання, коли використовується кисень для реакцій окислення (Аеробне).
  24. Безкисневе розчеплення органічних сполук в організмі – це... (Анаеробне дихання).
  25. Який газ гальмує процеси дихання, але сприяє фотосинтезу? (Вуглекислий газ).
- Учасники голосують.
Лунає вірш.

Земля – природи мати і могила

В собі хоронить все, що породила.
І ми численних бачимо дітей
Що ссуть життя і міць з її грудей,
Хоч в матері одної й рідні діти,
Та кожне з них потрібне все ж на світі.
Які ж то сили благодатні й цінні
У нравах є, у квітках і в камінні.
Й мерзенне все, що із землі встає,
Хоч щось корисне все ж землі дає.
Проте й в найкращому нема такого,
Чого б не прирівняв ти до лихого:
Корисне все – до діла або в строк,
Бо з блага може теж постать порок.

III тур

26. Мешканці водойм (Гідробіонти).
  27. Периферійна частина Світового океану (Море).
  28. Організми нездатні протидіяти течіям (Планктонні).
  29. Організми здатні до активного пересування в товщі води (Нектонні).
  30. Організми, що мешкають на дні водойми (Бентос).
  31. Верхній родючий шар літосфери (Ґрунт).
  32. Співіснування різних видів (Симбіоз).
  33. Коменсал використовує залишки їжі хазяїна (Нахлібництво).
  34. Співжиття двох видів, взаємовигідне для кожного з них (Мутуалізм).
  35. Здатність організмів відповідати на плин часу („Біологічний годинник”).
  36. Тривалість довжини світлового дня (Фотоперіод).
- Учні виконують пісню про осінь. Учасники гри голосують.

IV тур

37. Просторове і трофічне місце виду в біоценозі (Екологічна ніша).
38. Межі поширення виду (Ареал).
39. Фактори живої природи (Біотичні).
40. Маса особин популяцій на одиницю площі (Біомаса).

41. Число особин, які народжуються за одиницю часу (Народжуваність).
  42. Різниця між народжуваністю і смертністю (Приріст).
  43. Види, що займають тривалий час одну і ту саму територію (Осілі).
  44. Наука про біологічні основи поведінки тварин (Етологія).
  45. Варіювання чисельності популяцій (Популяційні хвилі або хвилі життя).
  46. Поїдання особин свого виду (Канібалізм).
  47. Підтримання чисельності популяцій на певному рівні (Гомеостаз популяцій).
- Звучать записи голосів птахів. Учасники гри голосують.

V тур

48. Ділянка середовища, яку займає біоценоз (Біотоп).
  49. Просторове розташування різних видів рослин (Ярусність).
  50. Організми, здатні синтезувати органічні сполуки з неорганічних (Автотрофи).
  51. Організми, які для синтезу органічних сполук використовують енергію світла (Фототрофи).
  52. Організми, які для живлення використовують органічні сполуки синтезовані іншими (Гетеротрофи).
  53. Організми, які для синтезу органічних сполук використовують енергію хімічних реакцій (Хемотрофи).
  54. Організми, які живляться залишками інших організмів (Сапротрофи)
  55. Тварини, які полюють на інших живих тварин ловлять їх і поїдають (Хижак).
  56. Організм, який використовує інший організм як місце існування та джерело живлення (Паразит).
  57. Тварини, що живляться рослинами (Фітофаги).
  58. Обмін речовин між абіотичною і біотичною частинами екосистеми (Колообіг речовин).
  59. Міграція речовин за участю живих істот (Біогенна).
- Учасники голосують. Лунає пісня.

VI тур

60. З чого складається ланцюг живлення? (3 ланок).
61. Переплетення ланцюгів живлення... (Трофічна сітка).
62. Процес саморозвитку біоценозу (Сукцесія).
63. Біоценоз, створений людиною (Агроценоз).
64. Оболонка Землі, заселена живими організмами (Біосфера).
65. Крейда утворена з черепашок... (Форамініфера).
66. Кам'яне вугілля утворилося з... (Вищих спорових рослин).
67. З яких рослин утворилось буре вугілля? (З голонасінних).
68. З яких рослин утворився торф? (З мохів).
69. Який газ на Земній кулі фотосинтетичного походження? (Кисень).
70. Зменшення товщини шару ґрунту... (Ерозія).

Учениця читає вірш.

Дмитро Павличко.

На Чорнобиль журавлі летіли.

На Чорнобиль журавлі летіли.

З вірію вертались навесні.

Як сніжниця, попелище біле

Розвивалось в рідній стороні.

Там згоріли гнізда і гніздечка,

Поржавіла хвоя і трава,

Журавлина крихтіна вервечка

Починалась, наче тятива.

Не було ні стогону, ні крику.

Тільки пошум виморених крил.

Журавлі несли печаль велику,

Наче тінь невидимих могил.

Не спинились птиці на кордоні,
Де сягає атомна яса.
І дивився батько з-під долоні,
І ридала мати в небеса.

VII тур

1. Підвищенню рівня доступних рослинам сполук у ґрунті, що містять азот, сприяє процес... (Азотфіксація).
  - 1а. Продуцентами органічних речовин в агроценозі є... (Рослини).
2. Хто вперше ввів у науку термін „біоценоз”? (К.Мебіус).
- 2а. Проблема руйнування озонового шару атмосфери вперше виникла в... (1970-1980 роки).
3. Вид, який зберігся від раніше процвітаючої групи живих істот (Релікт).
- 3а. *На парниковий ефект вперше звернув увагу...* (М.І.Будико).
4. Послідовна зміна в часі одних біоценозів іншими на певній ділянці земної поверхні (Сукцесія).
  - 4а. *Сукупність організмів – мешканців дна водойми (Бентос).*
5. Речовини, вплив яких на організм призводить до аномалії в його розвитку (Тератогени).
- 5а. Відвал шахтних порід або відходів, що насипають у формі конуса (Терикон).

Вітаємо переможця. Учениця читає вірш Т. Федорченко.
Сивий туман й похмура мряка,
Яскраве листя на сумних деревах.
Погода на дворі стоїть ніяка,
І сіре небо в річках і озерах

Крокує осінь невпинним кроком,
Усе міняє з завзятим хистом:
Укрила землю всю одним махом,
Пожовклим листом, опалим листом.

Пішло вже літо кудись далеко.
Ніщо його вже не поверне,
Лише у небі сумний лелека
Летить на південь, де він не змерзне.

Жорстока осінь готує землю
До буйних вітрів і злих морозів.
Вона це робить дуже ревно.
Вона ж бо осінь, красуня осінь.

Підводяться підсумки уроку, виставляються оцінки.

Тетяна Діжовська

ПОРТФОЛІО ДЛЯ ДИТИНИ З ВАДАМИ СЛУХУ

Вже минули часи, коли суспільство намагалося відокремитися від людей з особливими потребами і зробити вигляд, що вони взагалі не існують. Статистика нашого сьогодення свідчить про те, що, на жаль, кількість таких людей становить значну частину суспільства. І добре, що держава нарешті перестала ігнорувати людей з особливими потребами, а, навпаки, замислилася над шляхами інтеграції їх у активне суспільне життя.

Ця інтеграція повинна починатися якнайраніше. В будь-якому разі, як свідчить досвід Львівської середньої школи № 95, яку я представляю, кропітка наполеглива індивідуалізована робота з учнями молодшого шкільного віку дозволяє у п'ятому класі інтегрувати дітей зі зниженим слухом у класні колективи, де вчать їхні однолітки без таких вад.

За двадцять років роботи вчителі початкових класів для дітей зі зниженим слухом накопичили різноманітні методи та підходи до реабілітації та навчання таких дітей. Найбільш цікавими, на наш погляд, знахідками ми і хочемо поділитися у запропонованій роботі.

Портфоліо учня початкових класів ведуть вчителі багатьох шкіл, орієнтуючись на різні вимоги, ставлячи перед дітьми різну мету, але портфоліо дитини з особливими потребами повинне свою специфіку. Багато років ми працювали над уточненням змісту портфоліо дитини зі зниженим слухом. Тепер ми маємо перелік позицій, що становлять зміст такого портфоліо: збірка виконаних робіт або напрацювань певного учня, малюнки, письмові роботи, опитувальники, проектні роботи з певної теми тощо. Якщо учень не має особливих навчальних потреб, то портфоліо можна дібрати швидко. З цим завданням впорається і сам учень після детального інструктажу вчителя.

А от наскільки цікавим, показовим та інформативним може бути портфоліо учня з особливими потребами? Який інструктаж йому буде потрібен? Хто може стати порадиником для дитини у процесі відбору матеріалів для портфоліо? Чи виправдають дібрані матеріали затрачені зусилля?

Спочатку це було накопиченням різних малюнків, апікацій та інших робіт, виготовлених на уроках малювання та художньої праці. В кінці року учень разом з учителем переглядав усі роботи та вирішував, які з них залишити як важливі для нього. Діти залишали переважно портрети (свій та своєї родини), малюнки, пов'язані з побутом та подіями, що запам'яталися (новорічне свято, мій будинок, прогулянка у парку) і ті апікації, робота над якими була найбільш кропіткою.

Проаналізувавши вибір дітей, наступного року до портфоліо додалися родинне дерево, міні-анкети та письмові роботи учнів.

Для того щоб батьки могли краще пізнати й зрозуміти своїх дітей та у разі потреби надати їм кваліфіковану й творчу допомогу, мною особисто була розроблена "Пояснювальна записка для батьків", зразок якої подано нижче.

Шановні батьки!

Ситуація успіху вкрай важлива для формування позитивної самооцінки та розвитку дитини. Допоможімо нашим дітям виробити звичку фіксувати свої успіхи! Кожній людині легше налаштуватися на успіх і сформувати адекватну самооцінку, коли вона бачить свій прогрес та відмічає свої нові досягнення, пам'ятаючи попередні.

Пропонуємо вашій дитині завести портфоліо. Це систематична, цілеспрямована, значима колекція дитячих робіт. Портфоліо може містити роботи, обрані учнем, учителем чи батьками, повинна зберігатися у доступному для дитини місці (в кабінеті класного керівника чи вдома) і систематично поповнюватися. Причому учень **САМ** добирає матеріали для портфоліо, а вчитель та батьки можуть робити короткі пояснення чи інші записи до представлених робіт чи надавати консультації. При цьому не обов'язково збирати тільки значні досягнення. Будь-який, навіть невеликий успіх також має значення.

Мета: фіксувати досягнення дитини; формувати позитивне ставлення до себе; допомогти дитині в аналізі свого характеру, здібностей, самопізнанні та самооцінці; заохотити дитину до подальшого розвитку та самовдосконалення.

У портфоліо збираються успішні роботи зі шкільного та позашкільного життя. Їх добирають разом із дитиною батьки та вчителі. У портфоліо можуть зберігатися найрізноманітніші зразки дитячих робіт.

Види матеріалів, які можуть бути представлені:

- зразки письмових робіт;
- фотографії;
- творчі роботи (міні-твори, описи, вірші);
- переліки прочитаних книжок;
- звіти (враження) від перегляду вистав, концертів;
- інформація про проблеми дитини та шляхи їх вирішення;
- приклади занять за інтересами (фотографії);
- коментарі батьків;
- спільні роботи батьків та дітей;
- нагороди (дипломи, грамоти, подяки);
- інші матеріали

Портфоліо концентрує увагу на тому, що може робити дитина, якими знаннями та вміннями вона володіє, презентує її здобутки, показує сильні сторони, на які можна спиратись у досягненні певної мети.

Бажаємо успіху!

Але допомога батьків актуальна, коли мова йде про дітей молодшого шкільного віку. Для учнів підліткового віку на перший план виходить необхідність самореалізації та визначення свого місця у соціумі, яким виступає класний колектив. І дуже добре, коли біля дитини з особливими потребами є класний керівник або вчитель–предметник, здатний зрозуміти та підтримати свого вихованця. З метою допомоги вчителям інклюзивних класів II–III ступеня, де навчаються діти зі зниженим слухом творчою групою вчителів були розроблені "Рекомендації з добору матеріалів портфоліо" для вчителів, зразок яких пропонується.

Рекомендації з добору матеріалів портфоліо

ПОРТФОЛІО – перелік або збірка виконаних робіт чи напрацювань певної особи (учня).

ФІЛОСОФІЯ навчального портфоліо передбачає зміщення акценту з того, що учень не знає та не вмє, на те, що він ЗНАЄ та ВМЄ; перенесення акценту з оцінки вчителя на самооцінку школяра; зміст самооцінки полягає в самоконтролі того, хто навчається, його самостійній експертизі власної діяльності. Вчитель та батьки виступають у ролі консультантів.

Протягом навчального року на кожного учня з особливими навчальними потребами складається накопичувальне портфоліо. Воно представлене у файловій папці. Кількість файлів визначається довільно (орієнтовно 12–15 шт.).

1 вересня (на перших учнівських зборах) класний керівник:

- пояснює учням мету і філософію портфоліо: основний зміст – "Покажи все, на що ти здатний";

- інструктує учнів з правил складання портфоліо;

- дає завдання заповнити та оформити друківані сторінки портфоліо.

Учні разом із батьками оформлюють зазначені вище матеріали протягом тижня і приносять їх у школу. Матеріали мають бути викладені у довільній формі і є особистим планом розвитку дитини на поточний навчальний рік.

Через тиждень за допомогою класного керівника учні систематизують матеріали портфоліо за файлами. На цьому закінчується перший етап роботи з портфоліо – базовий.

У школярів 1–6 класів портфоліо може містити титульний аркуш, "візитку", файли з предметів "Моє навчання" (українська мова, читання, математика тощо), "Моя творчість" (участь у гуртках, творчі роботи), "Мої досягнення" (грамоти та дипломи, інші нагороди).

У 7–11 класах – титульний аркуш, "Мої плани на навчальний рік", файли з предметів "Моє навчання" (українська мова, українська література, алгебра, геометрія, зарубіжна література, тощо), "Громадська діяльність", "Мої досягнення" (участь у гуртках, творчі роботи, грамоти та дипломи, інші нагороди).

Портфоліо поповнюється не менш ніж 1 раз на місяць, протягом навчального року зберігається в кабінеті класного керівника (чи вдома в учня) у доступному для учня місці.

На підсумковому уроці кожного семестру вчителі – предметними допомагають учням відібрати матеріали в предметні файли, письмово аналізують контрольні, самостійні, лабораторні роботи, виконані учнем, відповідно до навчальної програми, та вкладають їх у порт фоліо. Можна додати завдання, спрямовані на усунення помилок, допущених у роботі.

Наприкінці навчального року (останні учнівські збори) класний керівник допомагає учневі сформувані демонстраційне портфоліо, що може бути презентоване ним на класних зборах та останніх батьківських зборах.

Пам'ятаймо! Портфоліо – чудова можливість для дитини виявити себе, зафіксувати свої прагнення та досягнення, підійти до цього творчо, показати це оригінально, по-своєму.

Отже, багаторічний досвід роботи наших спеціалізованих класів для дітей зі зниженим слухом показує, що саме портфоліо є найбільш цікавою та доступною формою роботи з ними: коли дитині важко висловити власні мрії чи побажання, портфоліо говорить за неї. До закінчення школи учні повністю адаптуються в соціумі і не відчувають дискомфорту при спілкуванні з оточуючими, які не мають вад слуху, про що свідчить, перш за все, той факт, що наші випускники успішно здобувають вищу освіту: Романків Андрій — у стінах Української академії друкарства, Пухир Ярина — в

Українській академії дизайну, Мастікаш Любов — у Національному університеті "Львівська політехніка", Шейгус Наталя — в Київському університеті ім. М.Драгоманова. І це неповний список наших студентів. Всі вони вчаться з задоволенням, натхненням, відрізняються високою працездатністю, тому що добре усвідомлюють, чого хочуть досягнути. А фундамент їхніх сьогоденних успіхів був закладений ще в молодшій школі, в той момент, коли кожен із них вкладав до папки перший аркуш свого майбутнього портфоліо.

Тетяна Котляр

ВЕЧІР ЗНАЙОМСТВ

Мета: познайомити учнів I та II курсів, згуртувати їх, виявити творчі здібності, захоплення, інтереси, лідерів класу.

Форма проведення: гра.

Класи діляться на дві команди, які отримують символічні назви: команда I курсу – "Нулики", команда II курсу – "Хрестики". Ігрове поле ділиться на 9 секторів. У кожному секторі позначено назву конкурсу. Журі буде уважно стежити за грою та об'єктивно оцінювати відповіді учнів.

Художники	Чорний ящик	Кохання
У гостях у казки	Із піснею по життю	Показуха
Літературний	Мелодія	Перерва

I. Знайомство

Учні кожного класу по черзі називають своє ім'я та коротко розповідають про свої захоплення. Важливим моментом є створення правильного емоційного тону, атмосфери доброзичливості, тому першим розповідь про себе повинен почати класний керівник. Він розповідає про свої захоплення, може заспівати свою улюблену пісню чи прочитати вірші.

II. Підготовчий конкурс "Угадай, де хто"

Представники кожної команди по черзі називають імена учнів команди суперників, яких вони запам'ятали. Хто назве більшу кількість правильних імен учнів, той має право вибрати сектор та розпочати гру. Продовжує гру та команда, яка виграє конкурс.

Після кожного конкурсу переможець позначає обраний ним сектор своїм символічним знаком. Виграє та команда, символічних знаків якої буде найбільше на ігровому полі.

III. Конкурсна програма

"Художник"

Завдання: один представник із кожної команди за 30 сек. малює на дошці прислів'я. Колеги по команді намагаються його відгадати. Якщо їм це не вдається, "художнику" додаються ще 15 сек., щоб домалювати деталі в малюнку.

Приклади прислів'їв:

"Друзі пізнаються в біді",

"Землю прикрашає сонце, а людину – праця".

"Показуха"

Одна команда пропонує іншій відгадати приказки та прислів'я за допомогою пантоміми. Перемагає та команда, яка відгадає найбільше.

Завдання для команди № 1.

"Сім раз відміряй – один раз відріж";
"Якщо добре працюватимеш – честь і славу матимеш";
"Ситий голодного не розуміє";
"Без труда нема плода".

Завдання для команди № 2.

"Клин клином виганяють";
"Кожна лисиця свій хвостик хвалить";
"Не плюй у криницю – згодиться води напитися";
"З миру по нитці – голому сорочка".

"У гостях у казки"

Кожна команда повинна інсценізувати казку "Колобок" у жанрі мелодрами, бойовика, трилера, індійського кіно (жанр визначається способом жеребкування). Перемагає та команда, яка це зробить найкраще.

"З піснею по життю"

Кожна команда повинна проспівати пісню "В лесу родилась елочка" так, як це може зробити:

- хор дитячого садочка;
- народний хор;
- хор духовної семінарії.

Оцінка конкурсу проводиться за такими критеріями: оригінальність, винахідливість.

"Літературний"

Учасники отримують по одному рядку майбутнього шедевра. Завдання: продовжити "вір" (оповідання, вірш, ода, казка) за першим рядком. "Закохався ліцеїст ранньою весною..."

Оцінка конкурсу проводиться за такими критеріями: оригінальність, креативність, грамотність.

"Кохання"

Хто кого переспіває? Команди хором співають пісні.

Тема: пісні про кохання.

Форма: ти – мені, я – тобі.

Програє та команда, якій нічого заспівати у відповідь.

"Мелодія"

Звучить пісня "Улыбка" С.Шаїнського. Вигадати під цю мелодію танцювальну композицію.

Оцінка конкурсу проводиться за такими критеріями: оригінальність, винахідливість, артистичність.

"Перерва"

Завдання: якомога швидше, акуратніше, економніше обчистити картоплину суцільною смужкою. Перемагає та команда, яка бездоганно і швидко впорається із завданням.

"Чорний ящик"

Завдання: відгадати, що знаходиться в чорному ящику, за підказкою ведучого.

1. Існує дуже багато легенд про цю рослину. Ось одна із них ...

Це було тоді, коли на Русь нападали орди татарські. В одному селі було весілля. Зібралось дуже багато вродливих дівчат. У розпал гуляння на село налетіли татари, побачили красунь і почали ловити їх.

Дівчата, щоб не потрапити в неволю, повтікали на болота. Там, де загинули дівчата, виросло дуже багато кущів цієї рослини.

Вона гарна і навесні у наряді з ніжно-зеленого листя, і восени з важкими кетягами багряних ягід, які тягнуть віти до землі. Вона завжди вважалась символом дівочої краси.

Перед нареченим і нареченою ставили букети з цієї рослини, а ягодами прикрашали весільний пиріг.

Любить понижені та вологі ділянки і здавна вирощується у садах та на городах. Плоди соковиті, гарні, але дуже кислі. Із першими морозами ягоди стають солодкими.

Що заховано у чорному ящику? (Калина).

2. Різноманітна і щедра, беззахисна і сильна, вона безперервно змінювала і змінює обличчя нашої планети. Є надзвичайно цікавою, незвіданою речовиною. Вона заслуговує бути названою 8-м чудом світу.

Людина здавна мріяла про безсмертя. Мандрівники в заморських країнах, алхіміки в лабораторіях наполегливо шукали еліксир життя та джерело вічної молодості. Та вони й не здогадувалися, що таємничий еліксир — це звичайна речовина. Вона утворює основу внутрішнього середовища живих організмів, є тим основним місцем, в якому відбуваються процеси обміну речовин та перетворення енергії, бере безпосередню участь у реакціях розщеплення органічних сполук. Їй притаманні велика теплоємність, здатність поглинати тепло за незначних змін власної температури.

В усі часи вона перетворювала засушливі степи на плодотворні поля, а спекотні піски — на квітучі оазиси.

Що заховано у чорному ящику? (Вода).

Ларуса Ролік

КОНСПЕКТ ЗАНЯТТЯ З МАЛЮВАННЯ: ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРЕДМЕТНИМ ДОВКІЛЛЯМ.

ТЕМА: МІСТО, ДЕ Я НАРОДИВСЯ, "СВЯТКОВИЙ САЛЮТ"

МЕТА:

- продовжувати розвивати у дітей пізнавальний інтерес до навколишнього середовища; формувати уявлення дітей про рідне місто, закріпити його назву – місто Ніжин; пояснити будову міста (вулиці, площі, сквери, парки, пам'ятні місця);

- закріпити у словнику назви частин міста та основних міських споруд соціального призначення; формувати вміння розповідати про місто; учити вихованців оволодівати навичками корекції мовлення;

- викликати захоплення величним виглядом міста; учити дітей бачити у рукотворному довкіллі красиве, привабливе, елементарно відображаючи в образотворчій діяльності зміст малюнка; учити композиційно правильно розміщувати спалахи салюту на аркуші паперу, передавати їх відносну величину; ознайомити дітей з технікою виконання набриском; вчити описувати малюнок;

- виховувати пошану до людей, праця яких пов'язана з будівництвом та упорядкуванням рідного міста; виховувати патріотичні почуття (любов до рідного міста, гордість за героїв міста).

ОБЛАДНАННЯ: плакати із зображенням визначних місць рідного міста, фотографії чи слайди, книга "Мій рідний Ніжин", приладдя для малювання, 1–2 зразки для малювання, зубні щітки; аудіозапис пісні "Я – Ніжина краплиночка мала", бубонці.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. Комунікативна діяльність.

– Доброго ранку, Грайлику!

– Добридень, малята!

– Ти сьогодні прийшов у гарному настрої. Чому? – Матуся дала мені фотоальбом про наше рідне місто, отож, я був би радий подивитися його разом з вами. Згодні, діточки?

– Так, згодні. – Отже, як ви зрозуміли, сьогодні ми будемо говорити про наше місто.

2. Отримання необхідної інформації.

– Діти, ми всі народилися і живемо в місті, яке називається ...(Ніжин). Як називається місто, в якому ми живемо? Ніжин. Вихователь читає вірш:

Сонечко весняне, лагідне, ясне,

Квітне молодіє в щасті і добрі,

Мій любий Ніжин – місто на Острі.

Вихователь (показує карту області). На славній Чернігівщині знаходиться наше древнє і прекрасне місто. Що ви знаєте про наше місто?

Відповіді дітей.

– Погляньте, який вигляд має центральна площа Ніжина. Що ви можете сказати про Ніжин, дивлячись на цей малюнок? Ніжин – велике, гарне, красиве місто. Правильно, малята. Наше місто – багатолюдне і по-своєму гарне. А як ви думаєте, чого багато у нашому місті? Широких вулиць, великих будинків, магазинів, заводів, фабрик, майданів, парків. У місті живе дуже багато мешканців. Як ми їх називаємо? Ніжинці. У яких оселях живуть зазвичай жителі Ніжина? У квартирах. Правильно. А

квартири ці розташовані в яких будинках? У великих, високих, багатопверхових будинках. Скільки зусиль доводиться докладати будівельникам, щоб споруджувати нові будівлі – такі красиві та міцні! Коли ми дивимося на міські будинки, то помічаємо, що вони мають здебільшого яку форму? Прямокутну. Так. Стіни рівні-рівнесенькі. Пейзажі з міськими багатопверхівками виглядають велично, привабливо. У місті люди працюють на заводах та фабриках, у школах та дитсадках, у лікарнях та магазинах, на ринку та в перукарнях, аптеках тощо.

Погляньте, які тут будиночки – маленькі, одноповерхові. Майже біля кожного будиночка – невисокий парканчик та лавочка, щоб господарі та перехожі на ній відпочивали. Видно, що будинки потопають у зелені – всюди садки, дерева, біля будинків ростуть квіти. Як ви думаєте, чим саме займаються господарі цих будиночків? Люди, мабуть, саджають городи, копають грядки, доглядають клумби. Правильно, діти.

А ще, малята, у нашого міста дуже славне минуле. Усі ми пишаємося старовинними пам'ятками архітектури – прекрасними церквами, храмами, соборами, монастирями, університетом імені Миколи Гоголя, пам'ятниками М.Гоголю, М.Заньковецькій, погруддям Б.Хмельницькому, ансамблем пам'яті загиблим воїнам-афганцям, які гармонійно розміщені серед живої природи. Що зараз я маю на увазі? Алеї, парки, сквери, клумби.

3. Перетворювальна діяльність

Педагог пропонує малятам розглянути куточки міста і назвати їх; за бажанням розповісти про той чи інший куточок, користуючись відповідним матеріалом.

*Міський парк ім.Т.Г.Шевченка ... (великий, просторий, тінистий, доглянутий, зелений, з лавочками, клумбами, фонтаном, атракціонами).

*Міська площа ім.Леніна ... (широка, простора, велика, чиста, багатолюдна, асфальтована, з пам'ятником).

*Миколаївський собор ... (красивий, золотoverхий, високий, з куполами, арками, дзвонами, хрестами).

*Міський Будинок культури та відпочинку ... (з гарним оздобленням, високий, просторий, величний).

Вихователь. А люди у нашому місті веселі та привітні? Веселі, привітні, працелюбні, роботящі, добрі. Як ви вважаєте, як ми всі повинні ставитися до мешканців міста? Треба шанувати і поважати їх працю.

Наше місто вирізняється власною культурою: звичаями, традиціями, ремеслами... Який ярмарок славиться на всю Україну? Правильно, діти. Це – Покровський ярмарок. Ніжинців здавна вважають гостинними, щедрими, співучими. Як ви вважаєте, чому побутує така думка? На Покровський ярмарок з'їжджаються чимало гостей, щоб придбати вироби місцевих майстрів та запропонувати свої власні. А щоб було чим гостей пригощати, слід рано вставати, про роботу не забувати. Чим із давніх-давен займалися в Ніжині? Що виготовляли? Вирощують хліб, займаються садівництвом, працюють на виробництві і дбають про власний добробут і затишок.

А ще наші ніжинці – народ творчий, співучий. Як називається фольклорний ансамбль заводу "Сільмаш"? Правильно, діти. Прославлений ансамбль – "Калинонька" – відомий і за межами України своїми піснями та традиціями.

Дидактична гра "Що вміють ніжинці?"

Дітям пропонується утворити дієслова від слів-іменників.

*Спів – співати, розпис – розписувати, майстрування – майструвати, шиття – шити, вишивання – вишивати тощо.

Фізкультхвилинка

Вихователь роздає дітям іграшкові бубонці і пропонує їм підіграти під звучання пісні "Я – Ніжина краплиночка мала".

Діти музикують, вистукуючи бубнами в ритм мелодії, доповнюючи її простими танцювальними рухами в народному стилі.

4. Образотворча робота "Святковий салют"

Вихователь. Особливо гарним та привабливим стає наше місто у святкові дні. Вулиці та сквери прикрашають прапорами, квітами, світловою ілюмінацією. На площі міста проходять веселі народні гуляння, розваги, концерти, виступають артисти. Ввечері небо над містом осяє урочистий

салют. Чи доводилося вам бачити це захоплююче видовище? Який настрій створювало воно вам, що ви відчували, дивлячись на спалахи салюту? (Відповіді дітей).

Малятам пропонується пригадати святковий феєрверк: яких кольорів він буває, куди він спрямований спочатку, у якому напрямку потім падають спалахи салюту.

Буде доречним показати дітям зразки нової техніки виконання – "набриском" за допомогою зубної щітки. Закріплення дітьми матеріалу. Самостійна діяльність. Індивідуальна допомога. Влаштування експрес-виставки робіт.

Підсумок.

*Про що сьогодні йшла мова на занятті?

*Які нові слова та назви яких визначних місць ви запам'ятали?

*Яку пісеньку ми співали разом?

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ

Анатолій Ролік

Роберт Шеклі. ЗАПОВІТНІ БАЖАННЯ

Незнайомиць підняв склянку.

– Хай буде й ведеться, як вам заманеться!

– Не перечу! – відгукнувся Сільверсміт.

Відтак вони неквапно посьорбували апельсиновий сік, а за вікном струменів каламутний потік Восьмої Авеню і вливався у сповільнену круговерть Вашингтон-Скверу. Сільверсміт заходився коло застиглої сосиски.

– Ви, мабуть, гадаєте, що у мене не всі вдома, – зауважив незнайомиць.

– Чого там? – стенив плечима Сільверсміт.

– Це добре, – схвалив незнайомиць. – Мене зовуть Теренс Маджніс. А чи не посидіти нам в іншому місці?

– Можна, – погодився Сільверсміт.

Хвилин двадцять по тому вони вместилися в одній із численних нью-йоркських пивних і – як ведеться між завсідниками артистичного Грінвіч-Віліджа – мляво перекидалися філософічними сентенціями, гамуючи спрагу, навіяну теплом бабиного літа. Маджніс – червонолиций приземкуватий атлет у дорогому твідовому костюмі; Сільверсміт – 32-літній довготелесий молодик із сумним лицем і витонченими пальцями.

– Послухайте! – раптом обірвав сам себе Маджніс. – Облишмо теревені. Маю дещо вам запропонувати.

– Пропонуйте, – велезначно відказав Сільверсміт.

– Справа в тому, – почав Маджніс, – що я представляю певну фірму, яка діє анонімно. Ви могли б стати нашим постійним клієнтом. Але для знайомства зробіть нам три початкові замовлення. Без будь-яких зобов'язань з вашого боку. Я беруся їх виконати, коли, звичайно, це буде мені під силу.

– А що я маю зробити навзаєм? – поцікавився Сільверсміт.

– Нічого і ніяк.

– Три замовлення... – задумливо протяг Сільверсміт. – Маєте на увазі три бажання?

– Так. Можете називати це бажанням.

– Той, хто виконує бажання, – чарівник.

– Я – не чарівник, – рішуче заперечив Маджніс.

– Але ж ви здійснюєте бажання?

– Так, здійснюю. Але як звичайна людина.

– А я, – підхопив Сільверсміт, – теж звичайна людина, котра загадує бажання. Ось вам перше: хочу мати класну стереоустановку.

– Витримки вам не позичати, – здивувався Маджніс.

– Думали – застрибаю з радощів?

– Ну, що ви. Просто не чекав такої реакції. Як правило, це сприймають з недовірою.

– Єдине, що я виніс з університету, – то вміння долати недовіру. Вам що – бракує клієнтів?

– У мене ви перший упродовж довгого часу. Люди не вірять, що це може бути на рівні.

– У нашу епоху скептицизм суперечить положенням Гайзенбергіанської фізики. З тих пір, як я вичитав в "Американському науковому віснику", що будь-який стан – це не що інше, як часово-зворотний рух електронів, легко віриться у що завгодно.

– Гм, це варто запам'ятати. Пригодиться, – зауважив Маджніс. – А тепер диктуйте вашу адресу, і я дам про себе знати.

Маджніс з'явився на Перрі Стріт, де знаходилася квартира Сільверсміта, через три дні з великим пакунком. Коли він приволок його на п'ятий поверх, у помешкання Сільверсміта, то парував, наче кінь.

– Ну й день! – видихнув. – Довелося обігати весь Лонг-Айленд, поки натрапив на те, що треба. Куди поставити?

– Сюди, – показав Сільверсміт. – А де ж магнітофон?

– Донесу увечері. Друге бажання загадали?

– Спортивний феррарі червоного кольору.

– Слухаю і підкоряюсь, – догідливо склав руки Маджніс. – Вам не здається, що це фантастика?

– Феноменологія не виключає подібних явищ, – підняв палець Сільверсміт. – Або, як кажуть буддисти: світ фантастичний. Можете дістати останню модель?

– Думаю, що так, – запевнив Маджніс.

– Ви починаєте дивувати мене, – присвиснув Сільверсміт. – А паркувати де?

– Ваша проблема, – відказав Маджніс. – До зустрічі.

Сільверсміт неухважно махнув рукою й почав розпаковувати електроніку.

Маджніс усе-таки напивав для Сільверсміта чудовий гараж поблизу. Всього за якусь сотню доларів на місяць, включаючи сервіс. Водночас він вручив бланк на п'ять нових замовлень.

– Ви серйозно? – приємно здивувався той. – А у вас не буде ускладнень з начальством?

– Не турбуйтеся! Знаєте, ви гарний клієнт. Бажання хоч і вибагливі, однак без надмірностей. Дехто ж починає зариватись: подавай палац з рабами або гарем, набитий міс Америки.

– Бач, чого закортіло, – зареготав Сільверсміт.

– Воно й не складно, – заперечив Маджніс. – Та потім клопоту не оберешся. Наділиш такого тюття королівським ранчо з палацом, а на нього тут же податкові інспектори, як собаки, накидаються: а скажи-но, голубе, як ти на свою зарплатню такої розкоші доп'явся? Мовчиш? А ми докопаємось...

– До чого?

– До того, що він мафіозі.

– Хай доведуть.

– Воно то так, але кому хочеться все життя бути під ковпаком ФБР?

– Гарненька перспектива для шукачів затишку! – зорієнтувався Сільверсміт і вніс необхідні корективи в свої плани.

– Ви молодець, – знову похвалив його Маджніс, коли вони зустрілися через два тижні. – Ось бланк на нове замовлення. До речі, яхта готова – лялечка. Де поставити?

– Пришвартуюте її в мій верфі на Багамських островах, у Нассау, – розпорядився Сільверсміт і, спохватившись, подякував.

– Новий даруночок! – заявив Маджніс на третій день. – Додатковий бланк на десять бажань.

– Ще десять? – розгубився Сільверсміт. – Та в мене й так є ще вісім не загаданих. Може, комусь достойнішому...

– Що ви, – заспокоїв його Маджніс. – Ми вами дуже вдоволені.

– Тут криється якась..., – мовив Сільверсміт, замислено перебираючи китиці розшитого золотом шарфа, – якась пастка.

Місяць знайомства з Маджнісом приніс йому здійснення чотирнадцяти бажань. Вони сиділи на моріжку просторої галявини затишного маєтку Сільверсміта на французькій Рів'єрі, зручно відкинувшись у плетених кріслах. Ніжно награвав струнний оркестр. Перед Сільверсмітом стояв фужер з вином, а Маджніс, стурбований більше, ніж звичайно, пив віскі з содовою.

– Ну, – жадібно ковтнув Маджніс, – тут зовсім не те.

– То що ж?!

– Цього я не можу сказати.

– Що, душу запродав, пора й до пекла?

– Туди ви завжди встигнете, – гучно зареготав Маджніс. – А зараз вибачте, мушу відкланятись. У мене в Дамаску переговори стосовно того арабського жеребця, що впав вам у око. Ледь не забув – на цьому тижні передам додатковий бланк на п'ять бажань.

Минуло ще два місяці. Лежачи на імператорському ліжку в своїх велетенських покоях у Римі, Сільверсміт відпустив танцівниць і тяжко задумався. Він вже й не знав, чого б йому ще хотілося, а мав ще двадцять сім невикористаних бажань. Щастя однак не було.

Сільверсміт зітхнув і простягнув руку за склянкою сельтерської, яка завжди стояла на його нічному столику. Та на цей раз вона виявилася порожньою.

– Десять лакеїв і не можуть доглянути якоїсь нікчемної склянки, – вилаявся Сільверсміт.

Він устав з ліжка і подався до кнопки дзвінка у протилежний кінець покоїв. Потім повернувся назад, дістав з бурштинового футляра золотий хронометр фірми "Ролекс Ойстер" і засік час. Другий помічник дворецького з'явився через три хвилини тридцять вісім секунд.

Сільверсміт вказав на склянку. У слуги відвисла щелепа й полізли на лоба очі.

– Порожня! – белькотів він. – Але ж я сам наказував помічниці покоївки...

– До чорта! – гримнув Сільверсміт. – Повертайся хутчіш, а то я вам всім голови поскручую.

– Слухаю, сер!

Слуга метнувся до вбудованого в стіну поруч з ліжком холодильника і вихопив пляшку сельтерської. Поставив її на тацю, взяв білосніжний рушник, склав його впродовж і перекинув через руку. Потім ретельно оглянув склянку, змінив її іншою і заходився протирати рушником.

– Ну що ви там вовтузитесь? – процідив Сільверсміт.

Слуга обгорнув пляшку рушником і швидко наповнив склянку, не проливши й краплини. Поставив пляшку назад у холодильник і подав склянку Сільверсміту. Минуло дванадцять хвилин сорок три секунди.

– Сільверсміт сьорбав сельтерську й напружено думав про неможливість щастя і недосяжність задоволення. Хоча перед ним були всі розкоші світу, а, можливо, саме через це, він страшенно нудився. До його послуг було все, але ніщо не втішало. Це здавалось йому несправедливим.

Коли ти досяг такого становища, життя перетворюється в розчарування – найкраще з того, що воно пропонує, вже не вдовольняє. Смажена качка не хрумтить так як треба, а вода в плавальному басейні то холодніша, то тепліша, ніж хочеться.

Якими ілюзорними були пошуки вишуканості! За десять доларів можна купити гарний натуральний біфштекс, за сто – з'їсти його в ресторані, а за тисячу купити кілограм м'яса цютливої антилопи з незайманих прерій разом з дивокухарем, який вам його приготує. Нічого не скажеш, смачно. Але не на тисячу. Чим більше платиш, тим більше віддаляєшся від божественного смаку тієї страви, що нею Господь частує ангелів на своєму щорічному бенкеті.

Або візьмемо жінок. Скільки і яких тільки не було в нього? Він зривав їх, ці найдухмяніші в світі квіти, самотніми пуп'янками та цілими оберемками. Однак навіть тут не лишилось чогось достойного спогаду. Він швидко вгамував свою жагу в потоці пікантно костюмованої плоті, котрий щедро струменів завдяки Маджінісу. Чим глибше він поринав в цей наелектризований тисячами тіл потік, тим жорсткішою ставала вода, і, як наждак, роздирала його зростаючу рану – відразу.

Всі жінки були на одне лице – немов піщинки. Якби скласти їх, то вийшла б добра купа піску, безформна і розпливчата, як і його спогади. Він напружив пам'ять і пригадав переможницю конкурсу міс Всесвіту – у неї було каштанове волосся, обкурене сигарами членів журі. Або ще інструкторка підводного плавання в мокрому купальнику, тісно облягаючому тіло. Ця постійно жувала гумку і пускала бульки в момент екстазу. Однак більшість із них проносилась в його пам'яті суцільним конвеєром пітних стегон і рекламних посмішок, вдавано закопаних губок і робленої томності під ритм найдревнішої в світі гімнастики.

Найкращими серед них були три танцівниці з буддійського храму – гнучкі, як лоза, засмагли, з величезними палаючими очима, з розкішним волоссям, чорним, неначе вороняче крило, податливо м'якими вустами та наливними, як яблука, персами. Та й ті недовго його розважали. Він залишив їх біля себе, аби було з ким вечорами пограти в карти.

Сільверсміт ковтнув, і склянка знову спорожніла. Довелося ще раз вставати і йти дзвонити. Роздратований Сільверсміт вже намацав кнопку дзвінка... як раптом темряву його роздумів прожектором осяяла думка.

Він знав, що йому робити...

Минуло десять днів перш ніж Маджінісу вдалося розшукати Сільверсміта в одному з обшарпаних нью-йоркських готелів. Він постукав і увійшов до брудної кімнати з ядуcho-зеленими стінами, наскрізь просякнutoї запахами дусту та клопів. Сільверсміт сидів на залізному ліжку, вкритому грубою рядниною, і розгадував кросворди. На мить підвів погляд і приязно кивнув Маджінісу.

– От і добре, – зрадів той. – Якщо ви вже вдовольнилися нью-йоркськими нетрями, то у мене сюрприз – бажання 43, 44 та ще й 45 виконані. В який маєток доставити?

– Нічого мені не треба, – байдуже відказав Сільверсміт.

– Як-то нічого не треба?

– Не треба, і все.

Маджініс запалив сигару. Деякий час він задумливо попихував, а потім заговорив:

– Невже переді мною Сільверсміт, цей знаменитий аскет, відомий стоїк, таоїстський філософ, живе втілення Будди? Відмова від усього матеріального – це ваше бажання, чи не так? Сільверсміт? Е-е, хлопчику, не вийде. Це забаганка багатія, якому заманулося надягнути власяницю та перейти на хліб і воду. Але настає день, коли хліб черствіє, а власяниця починає дуже вже натирати тіло. І ти знову опиняєшся в веселій компанії своїх друзів, розказуючи їм за чаркою про своє духовне збагачення.

– Маєте рацію, – погодився Сільверсміт.

– То що ж ми тут гаємо час? Ви просто втомилися від такої розкоші і потребуєте відпочинку. У мене на прикметі є гарна місцина на південному схилі Кіліманджаро...

Сільверсміт похитав головою.

– Можливо, щось більш духовне? – не відставав Маджініс. – Там є один гуру...

– Ні.

– Мені вже терпець уривається, – буркнув Маджініс. – Годі вам мучити мене, Сільверсміт. Так чого ж вам треба?

– Щастя, – мовив Сільверсміт. – Але я зрозумів, що багатство його не дасть.

– Тоді що, бідність?

– Ні. В бідності його теж нема.

– Круг замкнувся, – резюмував Маджініс.

– Я думаю, – швидко мовив Сільверсміт, – що вихід є, та не знаю, як ви до цього поставитесь.

– Цікаво.

– Я хочу вступити у вашу фірму, – видихнув Сільверсміт.

– Як? У нашу фірму? – аж присів на ліжко Маджініс.

– Хто б ви не були, – рішуче заявив Сільверсміт, – я хочу бути одним із вас.

– Що привело вас до цього? – поцікавився Маджініс.

– Я помітив, що ви щасливіші за мене. Не знаю, що у вас за бізнес, Маджініс, та й не все у вашій фірмі мені до вподоби. Але я дійсно хочу вступити до вас.

– І ви ладні заради цього відмовитися від всіх своїх забаганок і від усіх багатств?

– Готовий на все, – запевнив Сільверсміт.

– О'кей, – погодився Маджініс, – ви прийняті.

– Невже? – зрадів Сільверсміт. – Це просто клас! Ну, кому ми тепер зіпсуємо життя?

– Що ви, ми не та організація, – усміхнувся Маджініс. – Люди часто плутають нас, сам не знаю, чому. Але хай буде як має бути, ви вступили до нас зі всіма земними багатствами, Сільверсміт, і зробили це не заради винагороди, а керуючись бажанням служити. Ми цінуємо ваш вчинок. Сільверсміт, ласкаво просимо на небеса!

Рожева хмарка оповила Сільверсміта. Попереду виднілися величні срібні ворота, оздоблені перламутром.

– Оце так штука! – вигукнув він. – Ви обманули мене, Маджініс, чи як там вас?

– Наші конкуренти вдавались до подібного так довго, – пояснив Маджініс, – що ми й подумали, а чого б і нам не спробувати.

Перламутрові ворота розчахнулись. Сільверсміт побачив неосяжний бенкетний стіл, схожий на китайський, за яким сиділо багато гостей. Були там і дівчатка. Подекуди кучерявився п'янкий димок.

– А що, мені у вас навіть подобається, – сказав Сільверсміт.

Роберт Шеклі. СЬОМА ЖЕРТВА

Стентон Фрелейн ніяк не міг зосередитись і взятись за роботу. Було дев'ять тридцять ранку. Єдине, на що був здатний, так це сидіти і чекати вранішньої кореспонденції.

Фрелейн встав і ретельно розгладив куртку на своєму досить-таки помітному черевці. Йому було вже сорок три. Вік давався знаки не лише огрядністю, але й приховуваними залисинами. Широке обличчя мало добродушний вигляд, і тільки холодний, пронизливий погляд видавав його дійсну сутність.

Двері розчинилися, і розсильний висипав на стіл купу листів.

Фрелейн нахилився і почав нетерпляче перебирати їх. Нарешті натрапив на довгоочікуваний продовгуватий конверт від Б.Е.О., на якому стояв урядовий штамп.

– Ось він! – весь розцвівши, вигукнув Фрелейн. Однак коли він прочитав ім'я Жертви, то посмішка застигла на його обличчі: Жанет-Марі Патціг. Його Жертва – жінка?!

Фрелейн підхопився і декілька хвилин стояв оторопіло. Потім ще раз прочитав повідомлення. Все правильно. Дівчина. В конверті знаходились також три фотографії, домашня адреса та інші необхідні дані.

Фрелейн спохмурнів. Досі йому не доводилося вбивати жінок.

Після хвилинного роздуму він підняв телефонну трубку і набрав потрібний номер.

– Бюро Емоційного Очищення, відділ інформації, – озвався голос.

– Будьте ласкаві, – попросив Фрелейн, – чи не могли б ви перевірити, я щойно отримав повідомлення і в ньому вказана дівчина. Чи не суперечить це правилам?

– Все о'кей, сер, – після деякої паузи відповів чиновник. – Вона зареєструвалась у нас цілком добровільно. З точки зору закону, жінка користується однаковими правами з чоловіком.

– Чи не могли б ви сказати, скільки на її рахунку вбивств?

– Перепрошую, але ви вже отримали всю офіційну інформацію.

– Зрозуміло, – протягнув Фрелейн. – А чи можу я вибрати іншу Жертву?

– Звичайно, ви можете взагалі відмовитися від Полювання. Це ваше законне право. Але спроба буде зарахована, і перш ніж ви отримаєте допуск до наступного Полювання, вам доведеться виступити в ролі Жертви. Ви бажаєте відмовитись?

– Ні, ні, – заспішив Фрелейн. – Це я просто так поцікавився. Дякую.

– Дідько б їх забрав, цих триклятих баб, – вилаявся він, важко опутившись в просторе крісло.

– Повсякчас вони у все встромляють свого носа...

З історії йому відомо, що Бюро Емоційного Очищення було засноване виключно для чоловіків. Це сталося десь у кінці чи то четвертої, чи то шостої світової війни.

У ті роки визріла необхідність встановлення міцного і тривалого миру. Справа полягала в тому, що вселенська катастрофа була не за горами. У світі накопичились цілі гори руйнівної зброї, і солдати почали відмовлятися застосовувати її, оскільки наступна війна поклала б кінець всім іншим – просто-напросто не залишилось би нікого, хто б міг їх розв'язати.

Отож, мир був необхідний і до того ж мир вічний – зрозуміли аналітики. Оскільки вони були практичними людьми, то постарались знайти відповідь на запитання: чому людство весь час воює?

Тому що чоловікам подобається війна!

Люди далеко не ангели, але й не дияволи. Вони всього-на-всього прості смертні з високим рівнем агресивності.

Крім того було встановлено, що тенденція до насильства тісно пов'язана з винахідливістю, наполегливістю в подоланні перешкод, умінням адаптуватися до будь-яких обставин. Таким чином перед аналітиками постала проблема – як встановити вічний мир і в той же час не загальмувати прогрес людства...

Вихід було знайдено в узаконенні насильства.

Дати чоловікові віддушину...

Спочатку відновили гладіаторські бої. Та цього виявилось замало. Публіка вимагала більш гострих відчуттів.

Уряд заснував Бюро Емоційного Очищення.

Після періоду експериментів були вироблені єдині правила.

Кожний громадянин, який хотів здійснити вбивство, мав зареєструватись в БЕО Після виконання необхідних формальностей Бюро надавало йому Жертву.

Якщо Полювання проходило вдало, то через декілька місяців він повинен сам деякий час провести в ролі Жертви. У випадку успішного вбивства свого Мисливця можна було зупинитись або ж записатись на наступне вбивство. Десять вдалих Полювань, тобто двадцять вбивств, правили за перепустку до Клубу вибраних. Клубу Десяти.

До кінця першого десятиріччя статистика встановила: приблизно третина цивілізованого людства зверталася в БЕО щонайменше один раз. Потім ця цифра, зменшившись до однієї четвертої, стабілізувалась.

По мірі розвитку гра уточнювалась та вдосконалювалась. З часом вона переросла в гігантський бізнес.

Бюро Емоційного Очищення обирало імена Жертв навмання. Для здійснення вбивства Мисливцю надавалося два тижні. Зробити все він мав сам, без сторонньої допомоги. В його розпорядження надходила така інформація: ім'я Жертви, її адреса та опис зовнішності. Здійснити вбивство можна було лише зі стандартного пістолета. Мати будь-яку іншу зброю категорично заборонялось.

Жертва отримувала повідомлення на тиждень раніше Мисливця. Їй повідомлялось одне – вона Жертва. Імені свого Мисливця вона не знала. Жертві дозволялося вибрати зброю будь-якого типу. Вона могла скористатися послугами Детективів. Детективи не мали права вбивати. Вони могли лише зафіксувати появу незнайомця чи виявити надто вже знервованого стрільця.

Для знешкодження Мисливця дозволялися будь-які способи.

Убивство чи поранення сторонньої людини суворо переслідувалось. За вбивство з метою наживи чи через якісь інші мотиви карали на смерть.

Досконалість системи полягала в тому, що ті, хто хотів вбивати, отримували цю можливість. Основна ж маса населення звільнялася від цієї повинності.

Зникла й сама загроза глобального винищення.

Натомість тисячократно тиражоване індивідуальне...

Відверто кажучи, нинішнє Полювання не принесло Фрелейну очікуваної радості. І все через цю дурепу. Хоча сама знала на що йде, так що переживати йому нічого. Маючи за плечима шість вдалих Полювань, він не збирався спасувати й на цей раз...

Залишок ранку він присвятив вивченню інформації про Жертву.

Жанет Патціг мешкала в Нью-Йорку. Він вже давно мріяв його побачити. Крім того, йому подобалося полювати у великих містах, її вік не вказувався, та, судячи з фотографії, їй ледь більше двадцяти.

Замовивши по телефону квиток на літак, Фрелейн прийняв ванну. Потому почав збиратися в дорогу. Від збудження злегка тремтіли пальці. "Як дивно," – думав він, – "кожне нове вбивство збуджує по-новому. Це не йде ні в яке порівняння з випивкою чи жінками. Кожного разу щось нове, не-повторне..."

У Нью-Йорку Фрелейн зупинився в готелі, в самому центрі неподалік від району, в якому жила його Жертва.

Гарненько підкріпившись у ресторані, відразу ж ліг спати. Попереду у нього був важкий день.

З самого ранку Фрелейн вийшов на розвідку. Перед його очима невідривно стояла зовнішність Жертви. Розпізнав би її серед будь-якого натовпу.

Перекусивши в одному з численних барів, попрямував на Лексінгтон-Авеню, де мешкала Жертва. Проходячи повз кафе, яке розмістилося прямо на тротуарі, Фрелейн ледь не скрикнув від несподіванки. Сумнівів не було: за одним із столиків, не підводячи очей від фужера, сиділа вона.

Фрелейн дійшов до кінця вулиці і звернув за ріг. Прихилився спиною до стіни, щоб угамувати дрібне тремтіння.

Вона що, зовсім з глузду з'їхала, отак себе підставляючи?

Фрелейн упіймав таксі й звелів шоферу об'їхати квартал. Той розуміючи посміхнувся.

Вона як і раніше сиділа за столиком. Фрелейн пильно роздивився її.

Видавалась молодшою, ніж на фотографії. Хоча повної упевненості у нього не було, дав би їй не більше двадцяти. Густе темне волосся, розчесане на прямий проділ, повні печалі сині очі... Покірний вираз обличчя робив її схожою на монашку.

Невже вона не збирається нічого робити для свого порятунку? Хоча це її особиста справа. Його це не стосується. Ніхто не міг відібрати у нього того, що належало йому за законом. Зараз його черга вбивати!

Фрелейн ретельно прицілювся. Залишилося тільки натиснути на гачок...

– Чорт би тебе забрав! – раптом вилаявся він. Поруч зі столиком несподівано з'явився офіціант, закривши собою дівчину. Фрелейн не захотів ризикувати, щоб не зачепити кого-небудь.

– Ще раз навколо, – звелів водію, який іронічно оскалився. На цей раз ніщо не заважало. Дівчина запалила сигарету. Похмуро розглядала запальничку.

Фрелейн аж зуби зціпив від напруження. Потім знову лайнувся й заховав пістолета.

– Надто просто, – сказав сам собі. – Раніше у нього були дійсно Полювання, коли доводилося проявляти чудеса винахідливості і кмітливості. А ця ідіотка позбавляла його всякого задоволення! Хіба можна гордитись подібним вбивством? І що скажуть у Клубі?

Від цієї думки у нього похоллоло на душі. Клуб був його заповітною мрією. А якщо він зараз її прогавить, то йому все одно доведеться ставати Жертвою. І навіть якщо він виживе, то залишаться ще цілих чотири Полювання...

Фрелейн знову попрямував до кафе. Раптом його наче осяяло.

– Дозвольте?

Жанет звела печальні очі й нічого не сказала.

– Бачте, – почав він, примостившись поруч, – я приїхав до Нью-Йорка з провінції. У мене тут справа... Захотілось перекинутись з ким-небудь парою слів. Якщо я вам заважаю, то ви тільки скажіть...

– Мені все одно, – байдуже мовила Жанет. Фрелейн замовив бренді. Його серце знову приємно забилося. Випивати з власною Жертвою!

– Мене звуть Стентон Фрелейн, – відрекомендувався він.

– Жанет.

– Жанет, е-е...

– Жанет Патціг.

– Дуже приємно, – його голос звучав цілком природно.

– Скажіть, Жанет, а що ви робите сьогодні ввечері?

– Сьогодні ввечері мене, мабуть, уб'ють.

Фрелейн окинув її оцінюючим поглядом. Чи знала вона, хто він насправді? Наскільки він міг судити, у неї під столом був спрямований на нього револьвер. Його рука мимоволі поповзла до кишені.

– Ви – Жертва?

– Які ви здогадливі, – уїдливо посміхнулась вона. – До речі, на вашому місці я пішла б звідси, щоб вам часом не дісталася куля, призначена мені.

Фрелейн ніяк не міг второпати причини її байдужості. Самовбивця? Невже їй так хочеться вмерти?

– Я просто дурне, зіпсоване дівчисько, – почала вона задумливо. – Втовкмачила собі в голову, що мені подобається вбивати і зареєструвалась в БЕО А потім – потім не змогла зробити цього. Та досить про це, – сумно усміхнулась вона.

Її усмішка зачарувала Фрелейна.

Поступово вони розговорились. Фрелейн розповів їй про свою роботу, вона йому про Нью-Йорк, їй було двадцять два, і вона була невдалою актрисою.

Вони разом повечеряли. Потім вона прийняла запрошення Фрелейна сходити в Гладіаторіум, від чого він почувався, мов на небесах.

Зупинивши таксі, Фрелейн розчинив перед нею дверцята. Коли Жанет сідала в машину, його охопила спокуса розрядити в неї револьвер. Більш сприятливу нагоду важко було уявити. Та він стримався. Ще трішки...

Вечір пройшов прекрасно.

Проводжаючи її додому, Фрелейн все більше бентежився. Ще ніколи жодна жінка не подобалась йому так, як Жанет. І все ж таки вона продовжувала залишатись його Жертвою.

"Що робити?" – гарячково розмірковував він. Вона запросила його до себе. Присівши на софу, Жанет зручно відкинулась і припала від масивної запальнички.

– Ти скоро поїдеш? – поцікавилась.

– Що поробиш, – відповів Фрелейн. – Симпозіум закінчується післязавтра.

– Мені не вистачатиме тебе, – помовчавши, сказала вона. – Піду приготую коктейль.

Жанет підвелась і пішла на кухню. Фрелейн стиснувся, як пружина.

Все, момент настав.

Та він так і не спромігся. Адже неможливо вбити дівчину, в яку ти закоханий!

Ця думка вразила Фрелейна, як грім.

Повернулась Жанет з келихами і сіла поруч.

– Жанет, – видихнув він. – Я кохаю тебе!

Вона рвучко випросталась. На очах виступили сльози.

– Облиш, не треба, – прошепотіла благально. – Я – Жертва. І хто знає, скільки мені лишилося жити...

– Ти будеш жити. Твій Мисливець – я.

Вона пильно глянула йому в очі і невпевнено посміхнулась.

– Ти хочеш мене вбити?

– Перестань, – заспокійливо сказав Фрелейн. – Я хочу на тобі одружитись. Вона впала в його обійми.

– О Господи! – схлипувала Жанет! – Це очікування... я вся вимучилась... Жахливо, просто жахливо...

– Все позаду, – втішав він. – Уяви собі лишень, як ми будемо оповідати нашим дітям, як їх таточко приїхав вбити їх матусю, а натомість одружився з нею...

Вона вдячно чмокнула його, а потім запалила.

– Ми поїдемо до мене, – почав Фрелейн. – Я думаю...

– Постривай, – перебила вона. – Ти навіть не поцікавився, чи кохаю я тебе?

– Що-о?!

На лиці Жанет блукала зневажлива посмішка. Її масивна запальничка виширилась на нього зловісним отвором 38 калібру.

– Що за жарти?! – підхопившись, несамовито заволав він.

– Я не жартую, любчику.

Тільки тепер з очей Фрелейна спала полуда. Лише зараз він розгледів її справжнє обличчя. Боже милостивий, як він міг прийняти її за двадцятилітнє дівча? Їй же всі сорок! Проте навіть у такий момент він не міг не захопитись у глибині душі її акторським талантом.

Фрелейн не збирався так просто віддати своє життя. Він блискавично натиснув замасковану кнопку і в його руці опинився револьвер зі спущеним запобіжником.

І тут якась страшна сила жбурнула його в куток. Пістолет вислизнув з безсилих пальців...

– Нарешті я зможу вступити до Клубу! – було останнє, що почув Фрелейн.

Іван Харитонов

ПОЕТИЧНІ ПЕРЕКЛАДИ

Поль Верлен

СЕНТИМЕНТАЛЬНА РОЗМОВА

Вже парк пустий, і сумерки зійшли
І в нім дві постаті, мов тіні, йшли...

Їх губи дряблі і хода хитка,
І ледве чути млявії слова.

В осіннім парку тіні дві брели,
Розмову про минулі дні вели:

– Чи не загасла ще твоя любов?
– Навіщо згадувать про неї знов?

– Чи бачиш ти й тепер мене вві сні?
Звук імені мого хвилює? – Ні...

– Як ті обійми пристрастні забудь?!
Адже щасливі ми були? – Мабуть...

– Світ так яснів, надія так цвіла!
– Її давно покрила ночі мла...

Вони брели, де жовкляя трава,
І тільки темінь чула їх слова.

Перекладено 12.05.2010

Поль Верлен

СЕРЦЕ ПЛАЧЕ

Чому на серці тоскно,
Як дощ шумить над містом?
Чому мені так млосно,
Геть без причини тоскно?..

Як лагідно бринить
Осінній дощ по даху!
Для серця, що щемить,
Так гойно він бринить!

О, чом так серце плаче,
Чому воно так мліє? –
Без втрат гірких, неначе,
Чому ж воно так плаче?

Немає гірше муки,
Ніж туга без причини, –
Ні зради, ні розлуки, –
Та серце рветься з муки!

Перекладено 2009 р.

Дж.Г.Байрон

СПІВЕЦЬ, ТАК СУМНО НА ДУШІ...

Співець, так сумно на душі...
Бери скоріше арфу в руки! –
Хай слух леліють у тиші
І завмирають райські звуки.
Ті звуки можуть у серцях
Надію вмерлу оживити,
Застиглі сльози у очах
Ті струни можуть розтопити.

Хай арфа плаче, не співає,
Хай хоч одна сльоза проллється;
Я мушу плакати, я це знаю,
Бо серце з туги розірветься!
Воно так тліє і болить
В німих і нескінченних муках...
Та час його пробив – згорить,
Або забутись в дивних звуках.

Перекладено 2010 р.

Дж.Г.Байрон

НАПИС НА КЕЛИХУ, ЗРОБЛЕНОМУ З ЛЮДСЬКОГО ЧЕРЕПА

Пий з мене сміло – пий до дна:
Хоч був я черепом людським,
В яким печаль була одна, –
Тепер – веселий сік п'янкий.

Я жив, гуляв, та вже затих,
Мій мозок у землі зотлів;
Не буде дотик вуст твоїх
Бридкіш за дотик слизнякав.

Миліш тримать в руці бокал,
Ніж тліти поміж хробаків;
Миліш кружлять богів нектар,
Ніж бути харчем черв'яків.

Тут сявав владний ум, та ні! –
Слуга на святах я давно,
Бо, мозку хоч нема в мені,
Заміна гідна є – вино!

То ж пий – нащадки, може быть
Коли у тлін, як я, зійдеш,
Твій череп також збережуть,
І ти на учти попадеш!

А чом і ні? Життя – лиш мить:
Ми всі обернемось на прах,
Та черепах най пощастить
Служить хоч кубком на пирах.

Дж.Г.Байрон

Перекладено 11.01.2010

УМИРАЮЧИЙ ГЛАДІАТОР

Святковий Рим вирує і гримить,
І бачу я: широкая арена, –
Пронизаний мечем, схилився він на щит,
І ковзають в крові й тремтять його коліна,
І все повільніше із рани кров стікає,
Вже хилиться чолом він до землі, –
Та мутний погляд про пощаду не благає –
Простори Дакії він бачить вдалині,
Хатину рідную на березі Дунаю,
Дітей, своїх у лузі навесні...
І бачить ту, що все його чекає
Додому з перемогою... та ні! –
Заколотий, неначе звір якийся дикий,
На цим кривавім святі він конає
Під оплески юрби й глузливі крики,
І нікого, хто б відплатив за це, немає...
О, готи! Де ви? – в Рим мерщій ідіть! –
І сповна лють свою задовольніть!

Перекладено 2007 р.

Уильям Шекспир

СОНЕТ 130

Блеск глаз её и солнца свет – не схожи,
И губы – не кораллы золотые,
Не лебедино-бела её кожа,
И жестковаты локоны крутые.

Я видел много роз среди цветов, –
Ланиты милой розами не рдеют,
С благоуханьем утренних садов
Её дыханье я сравнить не смею.

Мне сладких звуков речь её полна,
Хоть звуки музыки нежней бывают,
И не богиней шествует она, –
Ногою твердо по земле ступает.

Но красотой уступит тем едва ли,
Кого поэты лестно оболгали.

Перекладено 2009 р.

Р.Кіплінг

ЯКЩО

Якщо спокійний ти, коли в зневір'ї
За всі поразки лиш тебе клянуть,
І впевнений, хоч в тебе вже не вірять,
Та зрозумієш сумнівів їх суть;

Якщо чекати зможеш без надії,
Обмовлений, не станеш брехуном,
Зазнавши зло, робити зло не смієш,
І не хизуєшся своїм умом;

Якщо ледащим мрійником не станеш,
Або ж рабом гоноровитих дум,
Якщо спокійно-мудро ти споглянеш
Двох близнюків – Поразку і Триумф;

Як стерпиш ти твоєї правди слово
З брехнею спутане – для простаків;
Як вигорять лани твої та знову
Почнеш орать, хоч плуг твій заржавів;

Як всі свої досягнення і статки
Складеш в одне – і втратиш все за мить,
Та, не здригнувшись, все почнеш спочатку
І не покажеш, як тобі болить;

Якщо заставить зможеш м'язи й тіло,
І нерви й серце ще тобі служить,
Хоча у грудях все давно зотліло
І тільки воля кличе: "Мушиш жить!"

Як до людей ти щирий та доступний,
А з королями з гідністю ідеш,
Як не страшишся ворогів підступних,
А друзям – їм належне віддаєш;

Якщо невпинно кожної хвилини
Ідеш ти до високої мети,
Тоді уся Земля – твоя, мій сину,
Та головне – Людина будеш ти!

Перекладено 2007 р.

Едгар По

АННАБЕЛЬ ЛІ

В давнину, в королівстві край моря,
У далекім куточку землі,
Жила діва, яку усі знали, –
Її звали Аннабель Лі.
Ще дітьми з нею ми покохались
І лише тим коханням жили.

І хоч ми ще дітьми тільки були,
В королівстві тому край землі,
Так на світі ніхто не кохався,
Як кохались ми з Аннабель Лі.
Так любились, що й ангели в небі
Не позаздрити нам не могли.

І за наше небесне кохання
(І про це знали всі в тій землі)
Із-за хмар вночі холод наслали,
Щоб згубить мою Аннабель Лі.
І прийшли її родичі знатні,
І забрали у мене її,
Щоб сховати в склепінні на взмор'ї,
В королівстві тому край землі.

Так було, і усі про це знали,
В королівстві тому край землі,
Що, позаздривши цьому коханню,
Їм незнаному там, в вишині,
Вночі ангели вітром дихнули
І убили Аннабель Лі...

Ми так ніжно і вірно кохались, –
Я і юная Аннабель Лі,
Що з коханням дорослих, мудріших
Ви б ніколи зрівнять не могли.
І ні ангели в небі, ні демони злії,
Що живуть у глибинах землі,
Не могли розлучить мою душу з душею
Незабутньої Аннабель Лі.

Лише місяць встає, – вже в очах постає
Образ милої Аннабель Лі,
В зорях темних ночей впізнаю блиск очей,
Очей вірної Аннабель Лі...
Безліч днів і ночей все тужу я за нею,
За коханою, ніжною Аннабель Лі,
У склепінні її, вдалині,
В королівстві далеких землі.

Генріх Гейне

Перекладено 2006 р.

ЛОРЕЛЕЯ

Не знаю, що сталося зі мною,
Чому в мене сум на душі:
Мені не дає спокою
Легенда старих часів:

... Вже вечір, і сонце сідає,
І скелю круту золотить,
Вечірня зоря вже палає,
Рейн тихо за обрій біжить.

І діва краси неземної
Одна на тій скелі сидить,
Волосся коси золоті
І золотом одяг блищить.

Сидить і косу розплітає,
І гребінь в руці золотий,
І голосно пісню співає,
Та щось є тревожнеє в ній ...

Весляр поспішає до неї,
Не бачить ні рифів, ні хвиль,
Не зводить очей з Лорелеї,
Нестерпний в душі його біль.

Там скелі й каміння усюди, –
Загине юнак між стихій,
І цьому причиною буде
Той спів Лорелеї лихий.

Перекладено 2008 р.

Генріх Гейне

ГАРАЛЬД ГАРФАГАР

Король Гаральд – на дні морським,
І дах над ним прозорий.
Сидить він з феєю своєю,
Роки минають скоро.

Не в силах чар він розірвать,
Він і живий і мертвий.
Минуло двісті вже років
Від дня Гаральда смерті.

На лоно феї він схиливсь,
Глядить красуні в очі,
Охоплює дрімотна млість
Від пестощів дівочих.

Волосся золоте його
Зріділо, посивіло,
Як привід він, у зморшках весь,
Знеможене все тіло.

Бува, примариться йому
Гул водоспаду дальній:
То буря наверху шумить,
Дрижить палац криштальний.
А часом чує Гарфагар
Норманський клич знайомий,
Підхопиться – і никне знов,
Безсилий, нерухомий...

А ще буває: долетить
Матросів спів над морем:
Про нього склали ті пісні, –
І серце рветься з горя.

Король застогне і схлипне,
Заллється враз сльозами...
До нього фея припаде
Веселими вустами.

Перекладено 2008 р.

Расул Гамзатов

ЖУРАВЛІ

Мені здається часом, що солдати,
Які з кривавих не прийшли полів,
Не полягли там, щоб повічно спати,
А обернулись в білих журавлів.
І от вони з часів гірких тих, дальніх,
Щось нам кричать з небес цих голубих...
Чи не тому так часто і печально
Ми замовкаєм, дивлячись на них?...

Летить повільно клин, бо вже втомився,
Летить в тумані, вечір настає,
Малий проміжок в тім строю створився,
І, може бути, місце то моє...
Мій час прийде, і я з таким же клином
У небі пропливу у сизій млі,
Звертаючись тим криком журавлиним
До всіх, кого залишив на землі.

Перекладено 2008 р.

Сергій Єсенін

* * * * *

Не тужу, не кличу і не плачу –
Все спливе, як з білих яблунь дим:
Літа юнії уже розтрачені, –
Я не буду більше молодим.

Вже не так у грудях стало битись,
Все слабкіше серце кров жене,
І вже край березового ситцю
Босим обійти не замане.

Де в душі моїй колишня ніжність?
Дух бродяжництва уже дотлів.
О моя розтрачена свіжість,
Блиск очей і повільні почуттів!

Все скупіш стають мої бажання, –
Чи, життя, наснилось ти мені?
Наче навесні гулкою ранню...
На рожевім я промчав коні.

Ми усі, усі в цим світі тлінні,
Тихо ллється з кленів листя мідь...
То ж пробудь повік в благословенні
Що прийшло розквітнути й згоріть!

Перекладено 2008 р.

Олександр Пушкін

[ЕЛЕГІЯ]

І серед вулиць гомінливих,
І як зайду у божий храм,
І серед юнаків шумливих
Я віддаюсь своїм думкам.

Все мислю я: роки пролинуть,
І скільки тут не видно нас –
Ми всі зійдемо в домовину!
І для когось близький той час!

Бува, дивлюсь на дуб самотній
Й гадаю: патріарх лісів
Переживе мій вік короткий,
Як пережив і вік батьків!

Як з немовлям тихенько граюсь,
Шепчу з гіркотою "Прощай! –
Тобі я місцем поступаюсь:
Мені – вже тліть, ти ж розквітай!"

День кожний, кожную хвилину
Вже звик я думой проводжати,
І день грядешньої кончини
Все намагаюсь угадати.

Де смерть моя мене шукає? –
В бою, в дорозі, чи в морях?
Чи ближнє поле вже чекає
Прийняти мій схолий прах?

І хоч знечуленому тілу
Байдуже, де в землі зітліє,
Все ж хочу в землю рідну, милу
Лягти, щоб там навек спочити.

І край моєї домовини
Хай молоде життя буває,
І світ, байдужий до людини,
Одвічною красою сяє!

Олександр Пушкін

Перекладено 2007 р.

* * * * *

Що в імені тобі моїм? –
Воно умре, як сплеск печальний
Морської хвилі в бескид дальній,
Як птаха зойк в гаю нічнім.

Й на пам'ятнім листку твоїм
Воно вже сприйметься тобою
Як надпис мовою чужою
На обеліску гробовім.
Що в нім? – Забутеє давно
На життьових шляхах тернистих,
Вже не згадається воно,
Не збудить спомин ніжний, чистий...

Та як журба тебе скує,
Скажи: "Є пам'ять, де живу я, –
Іще на світі серце є,
Яке за мною ще сумує!"

Перекладено 2009 р.

Михайло Лермонтов

* * * * *

Я один виходжу на дорогу.
Крем'яна блищить в тумані путь.
Тиха ніч, вчувають зорі богу
І розмову мовчазну ведуть.

Небеса святкові, наче казка!
Спить земля у сяйві голубім...
Чом же в мене на душі так тяжко?
Жду чого? Сумую я за чим?

Ні, не жду вже від життя нічого,
І минулих юних літ не жаль;
Я про вічний сон благаю бога! –
Щоб забути тугу і печаль.

Та не тим, холодним сном могили...
Я б заснуть навіки так хотів,
Щоб в мені життя дрімали сили,
Щоб я спав під шепіт дивних снів;

Щоб вночі й ранковою порою
Про любов лунав солодкий спів,
Щоб схилившись, вічно наді мною
Дуб зелений тихо шелестів.

Перекладено 2007 р.

Михайло Лермонтов

**ДО Л.
(Наслідування Байрону)**

1.
Близ інших ніг не забував,
Як погляд твій яснів,
Як знов кохав – я лиш страждав
Любов'ю давніх днів.
Так пам'ять – володар душі,
Все будить давнину, –
І я тверджу, один, в тиші, :
"Люблю, люблю одну!".

2.
Забула ти співця ім'я,
Належиш не йому;
Тепер думками лину я
В безвісну далину.
Вітрила вдаль мене умчать,
В чужую сторону,
І будуть хвилі повторять:
"Люблю, люблю одну!".

3.
І не узнає гордий світ
Хто ніжно так кохав,
Як я страждав, і скільки літ
Любов ту зберігав.
І де б я не почав шукать
Ту тиху давнину,
Все буде серденько шептать:
"Люблю, люблю одну!".

Перекладено 16.11.2009

Михайло Лермонтов

ВІТЧИЗНА

Люблю вітчизну я, та дивною любов'ю!
Її не подолає розум мій.
Ні слава, що обмита кров'ю,
Ні впевнений і гордий супокій,
Ні давнини німої славнії події
Чомусь не будять у мені відрадні мрії.
Та все ж люблю, – за що, не знаю я –
Її степів холоднее мовчання,
Її лісів безмежних коливання
І повені її, широкі, як моря.
Люблю я у степу швидку їзду на возі, –
Вглядатись в темряву, напружуючи зір,
І мріяти про сон в нічліжці при дорозі,

Коли пильнуєш вогники печальних сіл.
Люблю димок я трав горілих,
Обоз, ночуючий в степу,
На пагорбі берізку білу
І на віконницях різьбу.
І бачу, з дивною утіхой,
Стіну жовтіючих хлібів,
Хати з солом'яною стріхой,
Стодолі повнії хлібів.
Святковим вечором росистим
Я б до опівночі глядів
На танці з тупотом і свистом
Під гомін п'яних мужичків.

Перекладено 19.10.2009

МОЄ РІДНЕ СЕЛО

(пісня)

Ой, рідне село! Я стою в самотині,
На тебе дивлюсь, затулившись рукою:
В липневий хмаринці ти наче в хустинці
В веснянках черемух стоїш над рікою.

Село моє рідне, де мати-колгоспниця, –
Ти усміхом тихим мене обпекло.
І серце, як завжди, до тебе все проситься,
Та в мене все справи – й не їду в село...

Про теплі моря не бажається знать мені.
Кажу це від серця – я щирий з тобою,
Тебе шанобливо зову я по-батькові,
Святее, як хліб наш, село над рікою!

Перекладено 26.08.2008

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕБЮТ

Вікторія Шевчик

МОЇ ВІРШІ

Мої вірші – мереживо думок
Снуються вільно, наче в кроснах нитка.
Сплету я з них розкішний круг-вінок
Й пущу його услід за буйним вітром.
Нехай летить по світу, й водночас
Дарує людям радість і надію,
А я лелію думки повсякчас,
А потім знов по світу їх розвію.

УКРАЇНА

На безмежних просторах,
Де квітують луги,
Наливається колос
І співають птахи.
Це моя Україна,
Голос серця живий.
Це моя Батьківщина,
Щиро дякую їй.

І в нестерпну хвилину,
Коли серце болить
Поміч дасть Україна,
Її неба блакить.
Де веселкою вкрита
Небувала краса,
Де квітучеє літо
В душу силу вселя.

Я без тебе, Вкраїно,
Мов безпомічний птах,
Мов маленька дитина
У небес на руках.
Я люблю тебе щиро,
Серце й душу віддам,
Я за тебе, Вкраїно
Помолюсь небесам.

НАМИСТО БІЛЕ

Намисто біле восени
Собі купила я на спомин
Про наші весни молоді,
Що втратила з-за них я спокій.
В душі моїй живе зима,
І холодом скувало серце.
Та я надіюсь, що журба
Пройде. Твоя ж любов – воскресне...

* * * * *

Як добре бути на самоті...
Снується думка, мов та нитка...
Душа співає навесні,
Як перша квіточка розквітла.

Легенький віє вітерець,
Десь вдалині кує зозуля...
І йшов би, йшов би навпростець
За мрією на поклик долі...

* * * * *

Журливо дивиться в вікно
Обдурена коханням жінка...
Грайливо плює котить весло,
Та човен долі плаче гірко...

СИНЯ ПТИЦЯ

Згорнула крила синя птиця,
Понуро дивиться в вікно.
Ночами їй уже не спиться,
Шукає щастя... Де воно?
Де та безмежна тиха пристань,
В якій так солодко спочить?
Яка ж туди далека відстань,
Не раз прийдеться відпочить.
Вночі лунають дивні звуки
І серце калата, мов дзвін,
І знемага воно від муки.
В душі гірчить гіркий полин.
Настане ранок, із-за хмари
Всміхнеться сонце, й на душі
Розвидниться, а там он далі
Колише вітер комиші.
Все гармонійно і велично
Природа – геній доброти
І синя птиця предковічна
Змахнула крилами мети.

* * * * *

Курличуть в небі журавлі,
У просторі холодно-синім
І я не знаю, чи вони
Щасливі в поклику єдинім?

Чи тішить їх ясна блакить,
І сонечко багряно чисте
Чи вітер помага летіть
У теплий край на крилах пісні?

Чи буде їх щаслива путь
В безмежнім просторі осіннім?
І чи уже вони будуть
Весною знову на Україні?

* * * * *

О, Боже, дякую тобі
За все, що ти для мене робиш.
За те, що серце веселиш,
За те, що рани мої гоїш.
За те, що в сутінках ночей
Ти дав надію осіянну,
Що знов полуду із очей...
Тобі співаю я осанну!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Булгакова Олена Іванівна**, заступник директора з навчально-виховної роботи школи мистецтв при Ніжинському училищі культури і мистецтв імені Марії Заньковецької.
2. **Бутурлим Тетяна Іванівна**, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, практичний психолог Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.
3. **Гнатюк В'ячеслав Миколайович**, кандидат філологічних наук, вільний дослідник.
4. **Діжовська Тетяна Юріївна**, вчитель початкових класів для дітей зі зниженим слухом середньої загальноосвітньої школа № 95, м. Львова.
5. **Драчук Любов Іванівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри світової літератури та художньої культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
6. **Капленко Оксана Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
7. **Ключковська Ірина Михайлівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету "Львівська політехніка".
8. **Коновал Людмила Володимирівна**, молодший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
9. **Котляр Тетяна Миколаївна**, заступник директора з виховної роботи Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.
10. **Крапив'янський Станіслав Миколайович**, старший викладач кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
11. **Левіна Любов Олександрівна**, учитель-методист Львівської спеціалізованої школи № 62 з поглибленим вивченням іноземної мови.
12. **Луняк Євген Миколайович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
13. **Пашенко Валентина Михайлівна**, старший викладач кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
14. **Пулінець Ольга Борисівна**, магістрант факультету іноземних мов Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
15. **Ролік Анатолій Васильович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
16. **Ролік Лариса Іванівна**, вихователь-методист ДС № 7 м. Ніжина, відмінник освіти України.
17. **Семенова Марина Валентинівна**, асистент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
18. **Стребкова Ірина Олександрівна**, фахівець Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
19. **Федорченко Наталія Петрівна**, учитель вищої категорії, старший учитель біології Жовтневої ЗОШ I-III ст.
20. **Федорченко Тетяна Володимирівна**, учитель української мови Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради.
21. **Філоненко Олена Станіславівна**, завідувач навчальної, виробничої практики студентів, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
22. **Філоненко Ольга Юріївна**, студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
23. **Філоненко Юрій Миколайович**, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
24. **Фоменко Катерина Юріївна**, студентка історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
25. **Харитонов Іван Кирилович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
26. **Шевчик Вікторія**, студентка філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
27. **Шовкун Людмила Іванівна**, старший лаборант кафедри фізики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

ДЛЯ ПОДАТОК

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
"Наш український дім"
№1, 2010 рік

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул.Крапив'янського, 2, кімн. 210
м.Ніжин, Чернігівська обл.
16600 Україна

Підписано до друку 13.10.10 р.
Гарнітура Computer Modern.
Замовлення №

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 10,0

Папір офсетний.
Тираж 105 прим.

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 2137 від 29.03.05 р.

8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru